نەوەی ونبووە: ئەوانەن یان ئەمە؟.. ئەمیرن زەواوی.. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

"نەوەی ونبووە"، ئایا ئەمە بەڕاستی ونبوونە، یان شەوازەکی ژیانی نوێیە کە ئێم نەوە تازەیە تێیدا دەژین؛ نەوەی شاشە، دراوی دیجیتاڵی و ژیریی دەستکرد؟ وا دیارە تێگەیشتنی وشەی "ونبوون" لە خەیاڵماندا بە مانایەکی نەرێنی دێت، وەک ئەوەی ونبوون حاڵەتێکی نوە و قبوڵنەکراو بێت و مەژووییی نەبێت، لە کاتێکدا هەموو نەوەیەک "ونبوونی مەژووییی" خۆی ژیاوە؛ چ بە کەمەو چ بە تاک، بەپێی ئەوەی لەو قۆناغەدا لە ئاستی ماددی، تەکنەلۆژی، کولتووری، ئایینی، فەلسەفی و جوانیناسیدا بەردەست بووە. بەگشتی چەمکی ونبووون لەلایەن ئەو نەوەیەوە دەردەبڕدرێت کە لە گەڕەپانەکە دەکشێتەوە، یان خۆی بە وازهێنان ئامادە دەکات، بەرامبەر بە نەوەیەک کە بە بەها وخوون و کابووس و زمانێکی نوەوە لە فەزاکەدا جێگەی خۆی دەکاتەوە. نەوەی "هیپیی" و لەگەیدا فەلسەفەی بوونگەرایی، لە چاوی ئەو نەوەیەی کە لە فەزای گشتی وسەرکردایەتی دەکشایەوە ، جێی دەربڕینی ونبووون بوو. نەوەی شەشی ئایاری ١٩٦٨ لە فەڕەنسا نەوەیەکی تر بوو، بە بەهای شەڕشگێڕانەوە هات، سەبارەت بە ژن وخەزان و هاوسەرگیری وجێستە و ئەوی دی و ئازادی.
لە چاوی نەوەی پارێزگاردا، کە مەڕەتی کەتاییهاتنی سیاسی و کەمەڵایەتی و فەلسەفی خۆی ڕاگەیاندبوو، ئەوانەش نەوەیەکی ونبوو بوون.کاتێک لە ڕوانگەی فەلسەفییەوە سەیری ونبووون دەکەین، دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە ونبووون دەربڕینی پچڕانەکی ئەپیستمەلۆژییە لەگەڵ کەمەڵێک بیرکەر و پراکتیکدا کە مەژوو بە هەموو تووندوتیژییەکەوە تێپەڕاندوون. فکری "ونبووون" دەربڕینی ڕەفتاری کەمەڵایەتییە بە داشتنەوەی چەمکی ئازادیی تاکەکەسی و گشتی، لە دژەوەی ئەو ڕەوانەی کە پێشتر کۆشراون.
لە جیهانی ئەمەماندا، لەوانەش وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باکووری ئەفریقا، ئایا ئەمە بەڕاستی ڕووبەڕووی نەوەیەکی ونبوو بووینەتەوە، وەک ئەوەی ڕۆژانە لە وتاری واعیزان، پڕوپاگەندەکاران و سیاسەتمەداران دەیبیستین؟ یان ئەمە لەبەردەم نەوەیەکداین کە

بەدوای ڕووکەشی ترداجیاتی جگە لە ڕووی باوک و باپیران، کە ئەمش مافی مێژوویی ئەوانە؟ ئایا بەکارهێنانی دەستواژەی "نەوەی ونبوو" گونجاو نییە بۆ مانەوەی هێژموونی نەوەیەک کە دەکشتەوە بەسەر نەوەیەکی ترداکە بەرەو پێش دەچێت؟ ئایا ئەمە دەربڕینی ترس نییە لەدەستچوونی دەسەڵاتی باوکسالاری بۆ مانای ڕەمزی و سیاسی و کولتووریەکەی؟ ئایا ژیان بۆ مانایەکی بنەڕەتی خۆی گۆشتەکی بۆ وێنە و نادیار نییە؟ ئایا ئێم گۆشتە نوێبووەوە نییە کە تەنها حاڵەتەکە لە ونبوونی مرۆیی بەردەوام؟ئەوەی وەک ونبوون دەردەکەوێت، بۆ ئێندامی پێویستە بۆ فەلسەفەی گۆشتکردنەوە؛ ئەو وزەیەی عەقڵی نوێیە بۆ بەدیهێنانی ئازادیی تاکەکەسی و گشتی، لە بەرامبەر ئابردووەک کە گوشاری خستووە، ئێستایەک کە شڵاوە، و داهاتوویەک کە نادیارە. فکری "نەوەی ونبوو" دەربڕینی نامۆبوونی باپیران و باوکە لە ڕووی جیهانی ئاڵۆزی نەوکانیان، بەهۆی خراپی گونجانی بارودۆخەکان و ئەو ئامرازانەی کە جیهانی پێ دێژین و پێی شرۆڤە دەکەن. نەوەیەک کە لە گۆڕەپانەکە دەکشتەوە، لە کاتێکدا لە زمانی نەوەی نوێ دەترسێت، نەوەی نوێ بەردەوامە لە گۆشتە ناچاریەکەی خۆی، و ئەوەش حەتمیەتی مێژووە کە بەزەیی بە کەسدا نایەت.لە چاوی نەوەی کۆنەوە، وادەردەکەوێت کە سەرچاوەی ونبوونی ئێم نەوەیە ئێم تەکنەلۆژیا ورد و دڕندەیە، لەوانەش ژیریی دەستکرد ، یوتوب ، ئینستگرام ، تیک توک. بەڵام ئێم "نەوەیە" باوەڕی وایە ناتوانێت بچێتە ناو سەردەمکەی خۆیەوە جگە بەم ونبوونە ئارەزوو نییە، واتە ڕوحی گۆشتکردن لەگەڵ تەکنەلۆژیادا.نەوەی کۆن بە "نەوەی ونبوو" ناوی دەبەن کاتێک باسی ئایین دەکەن بە ئاشکاوی و ئازادی، چونکە ئەوەی نەوەی کۆن لە چەند ساڵێک گەڕان بۆی دەگەیشت، ئێم نەوەیە بە کرتەیەک لەسەر کیبەردی کۆمپیوتەر یان شاشەی مۆبایلەکەی دەستی دەکەوێت. ئیتر پێویستیان بە کەس نییە تەفسیری دەقە پیرۆزەکانیان بۆ بکات، چونکە هەموو جارە تەفسیرێک بەردەستە.

لە کوتاییدا، دەپرسم کە ونبوونە لەم گۆشتەی ژیانداە؟ وادەردەکەوێت کە "نەوەی ونبوو" نەوە نوێیەکە نییە، بەڵکو نەوە کۆنەکەیە، کە ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر لە گەڕانکارییەکانی کۆمەڵگا، لە تەکنەلۆژیا، لە هونەرە نوێیەکان، لە تەلارسازی نوێ و لە هەموو جوانییە نوێیەکانی سەردەم نامۆ و ون دەبێت.

ئەمین زەواوی

———————

"اندبندنت عربية" – 3 أيلول 2026

هەوشاندنەوەی سیستەمە تۆتالیتارەکان (شمولییەکان) لە نێوان هیشام مەتەر و ئیسماعیل کاداری.. وەرگێڕانی ع. لە عەرەبییەوە (یاسین لەتیف)

ئەدەبێک هەیە کە لەسەر دیکتاتۆریەت دەنووسێت وەک بابەتکی سیاسی، پاشان چیرۆکەکە کۆتایی دێت. بەڵام ئەدەبکی تر هەیە کە کارکی دەڕوانێتە قووڵتر و کاریگەرییەکی قووڵتر دەکات؛ وادەکات خوێنەر بۆی دەربکەوێت کە دیکتاتۆریەت بە هەواشی خێی دەخزێنێتە ناو زمان و یادەوەری، شێوازی سەیرکردنی دایکێک بە کوڕەکەی، شێوازانی باوکێک لە کاتی ڕەقسەکردندا، و ئەو بەدەنگیەی کە پێش ستەیەکی ئاسایی لە ژوورەکی داخراودا دروست دەبێت. لەو جۆرەی دووەمی ئەدەبدا، دەتوانین لە دوو پێگەی جیاوازەوە، ئەزموونی نەماننووسی لیبیی-بەریتانی "هیشام مەتەر" (لەدایکبووی ١٩٧٠) و ئەزموونی نەماننووسی ئەلبانی "ئیسماعیل کاداری" (١٩٣٦-٢٠٢٤) دابنێین. هەردووکیان لە وەاتەکەوە هاتوون کە لەژێر سێبەری سیستەمکی دەسەڵاتخوازیی درێژخایەندا ژیاون، هەردووکیان بە شێوەیکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ زانیویانە چۆن سیاسەت دەتوانێت سنووڕکانی دەوڵەت ببەزێنێت و ببێت بە بەشک لە چارەنووسی کەسیی مرۆڤکان. بەڵام ئەم لەکچوونەی نێوانیان بەو مانایە نییە کە تەواو وەک یەک بن، چونکە هەر یەکەیان ڕێگەی تایبەتی خێی هەیە بە نزیکبوونەوە لەو "دەندەیە" (مەبەست دیکتاتۆریەتە).

مەتەر لە ڕێگەی بیرەنە کەسییەکان، ونبوون، یادەوەری، خەزانو خەشوەیستی و ئەو مەودایە پڕ لە ئازارەوە نزیک دەکەوێتەوە کە لە نێوان مرۆڤ و ئەو ژیانەدایە کە دەکرا هەبێت ئەگەر دەسەڵات دەستی نەخستبایە ناو چارەنووسی. لە کاتکدا کاداری لە ڕێگەی ئەفسانە و مێژوو و گاڵتەجاڕی، هەما و تەمومژاوی (مەتەڵ)ەوە نزیکی دەکەوێتەوە. ،لەڕەدا و بە وردی، هەزی ئەو جیاوازییە (موفارەقە) لە نێوانیاندا دەردەکەوێت؛ نەک ڵەبەر ئەوەی هەردووکیان هەمان شت

دەبێن، بەڵکو لەبەر ئەوەی هەریەکەیان لایەنێک لەو شتە ئاشکرا دەکات کە دەستخستنە سەری بەتەواوەتی ئەستەمە. هەتەر چاودێری سیستەمە تەتالیتارەکە دەکات کاتێک دەتە ناو ماڵ، لەسەر مێزی نانخواردن دادنیشێت و باوکەکە لەگەڵ خێی دەبات، پاشان کوڕەکە بە چەندین ساڵ بەجێدەهێڵێت لە کاتێکدا هەوڵ دەدات تێبگات چۆن مرۆڤێک دەتوانێت ون ببێت، و چۆن "ونبوون" دەبێت بە ئامادەییەکی هەژانە کە لە ئامادەیی زیندووەکان چەتر و قورسترە. لە بەرانبەردا، کاداری چاودێری دەکات کاتێک سیستەمەکە دەبێتە کەشوهەوایەکی گشتی کە تەواوی وڵات دادەپۆشێت، تا ئەو ڕادەیەی جیاکردنەوەی نێوان دیوار و سێبەر دەبێتە کارێکی ئەستەم. لە هەمانی ئەدەبیی ڕاستەقینەدا، دیکتاتۆریەت تەنها کەسایەتییەکی سیاسی نییە؛ بەڵکو کەسایەتییەکی شاراوەیە، لەوانەیە هەر لەسەر لاپەڕەکانیشدا دەرنەکەوێت، بەڵام زۆر شت لە پشت پەردەوە دەجووڵێنێت، وادەکات خەڵک پێش ئەوەی وشەیەک دەربڕن، هەزار جار بیری لە بکەنەوە، وادەکات دەستایەتی پێ بێت لە گومان، خۆشەویستی بکەوێتە بەر لەکدانەوەی جەراوجەر، و یادەوەریش ببێت بە جۆگەی تەمەتبارکردن. لە سیستەمە تەتالیتارەکاندا، تەنها ئەوە بەس نییە کە تاک لە دەسەڵات بترسێت، بەڵکو داواکراوە فەری ئەوە ببێت کە چۆن لە خێیشی بترسێت، لە یادەوەریی خێی، و لەو هەستەیەی کە خەریک بوو لە دەمی بێتە دەرەوە و قووتی دایەوە. ئەمە بە وردی ئەو خاڵەیە کە وادەکات ئەدەب توانای هەبێت دیکتاتۆریەت هەبووشێنێتەوە بە شێوازێک کە ئاپەرتە سیاسییەکان ناتوانن ئەو کارە بکەن.

بەرهەمەکانی مەتەر خوێنەر دەخاتە بەردەم جیهانێکی مرۆیی کە لە ناخەوە شوێندراوە. سیستەمێک هەمیشە وەک ئامێرێکی زەبەلاح دەرناکەوێت کە بە شێقامەکاندا دەگەڕێت، هەندێک جار لە پرسیارێکی بچووکدا، یان پەیوەندییەکی تەلەفۆنیدا، یان لە نیگای دایکێک و باوکێکی نیگەراندا دەردەکەوێت کە دەزانێت ستایێک دەکرێت دەرئەنجامەکی نەخوازراوی نەزانراوی هەبێت. مەتەر دەزانێت کە ستەمکاری هەمیشە پێویستی بەوە نییە دەنگی بەرز بکاتەوە، هەر ئەوەندە بەس کە وای لە بکات هەمووان بەو شێوەیە بجووڵێنەوە وەک ئەوەی گوێیەک هەبێت گوێیان لە دەگرێت، و ئەو گوێیش یەکێکە لە هەستە ئاوکراوەکانی جیهانی هەمانکەی . لەلای کاداریش، ئەم ترسە هەندێک جار هەهەندێکی بەرفراوانتر و سەیرتر وەردەگرێت. لە بەرهەمەکانیدا، دەوڵێت تەنها چاودێری کردەوەکان ناکات، بەڵکو دەیەوێت دەست بە خەونەکانیش ببات. سەرەتا ئەم بیرکەیە بە خەیاڵ یان مەحاڵ دەردەکەوێت، بەڵام لە ڕاستیدا لە ڕووی هەماییەوە زۆر واقیعییە؛ ئەگەر دەسەڵات بایەخ بەوە بدات کە لەناو مەشکی مرۆڤدا

چی ڕووەدات، پێش ئەوەی لە شەقامەکاندا ڕوو بدات، ئیدی چی بە مرۆڤ دەمێنێتەوە؟ لەڕدا تۆتالیتاریزم (شمولییەت) دەگاتە لووتکەی ئاواتەکانی؛ تەنها بە کۆنترۆلکردنی جەستەی مرۆڤ ڕازی نابێت، بەڵکو دەیەوێت دەست بەسەر ئاگایی ناوەکییەکانیشیدا بگرێت، دەیەوێت بزانێت مرۆڤ خۆن بە چییەوە دەبینێت، چی لە خەیاڵدایە، لە چی دەترسێت و سبەی چی دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە دەسەڵات چیتر تەنها چاودێریی هاووڵاتی ناکات، بەڵکو دەیەوێت داگیری بکات. مەتەر خوێنەر بیر دەخاتەوە کە مێژووی سیاسی لەناو جەستەی کەسانی دیاریکراودا دەژیت. هیچ ستەیلک هێندەی ئەم ستەیلە هێزی دەسەڵات کورت ناکاتەوە کاتێک کەسێک دەڵێت: ((باوکم ون بوو)). لە ئەزموونی "مەتەر"دا، لەدەستدانی باوک تەنها ڕووداوێکی سیاسی نییە، بەڵکو بەشایەکە ژیانێکی تەواو دووبارە دادەڕێژێتەوە. پرسیارەکانی مەتەر تەنها سیاسی نین، بەڵکو پرسیاری بوونگەرایین، هەر بۆیە دەگەنە دەستی خوێنەر، تەنانەت ئەگەر لیبییش نەبێت و لەژێر سێبەری ژەمێکی تۆتالیتاریشدا نەژیا بێت؛ چونکە لەدەستدانی باوک، ترس و چاوەڕوانی و نادیاری، هەموویان ئەزموونی مرۆیین کە سنووردکان تێدەپەڕێنن. ئەدەب لای مەتەر دەبێتە جۆرێک لە بەرگری دژ بە سینەوە.

دەسەڵات دەتوانێت مرۆڤێک بشارێتەوە، بەڵام بە ئاسانی ناتوانێت بیگری لە کۆمەڵگەی بکات لە گیانەوەی چیرۆکەکەی. ئەگەر مەتەر لە ناوەوەی برینە کەسییەکەیەوە لەسەر دەسەڵات بنووسێت، ئەوا کادار لە ناو مەتەڵکە (تاسە)کەیەوە دەینووسێت. لە جیهانی ماندکانیدا، دەوڵەت دەکرێت ئامراز و بەمانا و زمانەڵاح و هاوکات ترسناک بێت. لەوانەیە نەزانیت بە دیاریکراوی دەسەڵات لە کوێوە دەست پێدەکات و لە کوێ کۆتایی دێت، کە بۆیار دەدات، کە چاودێری دەکات، کە هەواڵەکە دەگوازێتەوە، یان کە تەمەتەکەی دروست کردووە؛ ئەم تەومژاویەش لاوازییەک نییە لە ماندکەدا، بەڵکو بەشێکە لە سروشتی ئەو سیستەمەی باسی دەکات. ئامرازە تۆتالیتارییەکان دەندکان پۆیست ناکات بەتەواوی تێگەیشتنیان لە بکرێت بە ئەوەی کاریگەر بن، بەڵکو لەوانەیە غەمگینی و نادیارییان بەشێک بێت لە هەزمکردنیان. ئەگەر هاووڵاتی بە وردی بزانێت چی قەدەغەیە، لەوانەیە بتوانێت سنووری قەدەغەکراوەکان بدزێتەوە، بەڵام ئەگەر سنووردکان جووڵاو بن، و ئەگەر بوار هەبێت وشەیەکی بێتاوان بەپێی ساتەوەختە سیاسییەکان ببێتە تاوان، ئەوا مرۆڤ خۆی دەست دەکات بە چاودێریکردنی خۆی. لەڕدا ترس دەبێتە ئامرازێکی کاریگەرتر. کادار لە دروستکردنی ئەو ناوچە خەیاڵییانەدا بەهرەمەندە، ئەو سفیزم (سێبەر و سەمەرە)، ئەفسانە، دژبێژی و مێژوو بەکاردەهێنێت

بۆی هەمانیی دەستات لە ناوەکۆ ئاشکرا بکات. لەبری ئۆی خۆنار هەمیشە بخاتە بەردەم دیمەنکی ئاستۆخی سەرکوتکاری، دیباتە ناو دامەزراوەیکی بیرکراتی، یان شارکی کۆن، یان هۆوداوکی مێژوویی، پاشان وای لە دکات تێبگات ئۆی وای دەزانی لێیۆ دوورە، لە ئاستیدا زۆر لێی نزیکە. ئۆ هاوار بە هۆوی دەستاتدا ناکات، بەکو هەندک جار پێدکەنێت، ئەم زۆردخەنەیش لۆی دۆردکۆت مەترسیدارترە، چونکە گاتەجاری (سێر و سەمەرە) شکە و هەیبەت لە ئدیکتاتۆر دەستنێتۆ.
دەستاتی تۆتالیتاری دێۆت وک چارنووسکی بە گفتوگۆ دۆربکۆت، دێۆت وک زبۆلاح و نەمر دۆربکۆت کە جیهان بە بە ئۆ ناتوانێت بووی هەبێت، بەڵام هەمانووس کارکی سادە و وەرانکەر دکات؛ دەستات دکاتە کارستێیک بە گاتەجاری، لەناکاو زبۆلاحکە دبێتە کاریکاتۆرک، و ئۆ زۆردارەی دێویست بە ئۆفسانەیی دۆربکۆت، دبێتە کۆسایتیێکی مرۆیی کە دکرێت ببینرێت، هەڵخنەی لێ بگیرێت و لەک هەبوشنرێتۆ. لەوانێ جیاوازیی نێوان مۆتۆر و کادارە لە هۆوی شێوازۆ گۆرە دۆربکۆت؛ یەکەمیان زیاتر بۆرۆ هەستیاریی دانپێدانان، وردکارییە تایبەتییەکان، و پێیوندیی نێوان یادۆری و خەزان دچێت، دووەمیان زیاتر بۆرۆ بونیادنانی هەمایی، دژبژیی مێژوویی و جیهانک دچێت کە هەندک جار وا دۆردکۆت لە خۆنکی قورس یان کابووسکی بیرکراتییۆ هاتبنەدەر.
بەڵام لە پشت ئەم جیاوازییۆ، بیرکێیکی هاوبەش هەیە: دەستات تەنها کاتک سەرکۆتوو نابێت کە مرۆڤ لە قسەکردن بەبەش بکات، بەکو کاتک سەرکۆتوو دەبێت کە مرۆڤ ناچار بکات نەزانێت ئایا هەر لە بنەڕەتدا مافی ئۆی هەیە قسە بکات یان نا. ئەڵ جیهانی ئدەبیی مۆتۆر و کادارەدا، بەدەنگی بەشایی نییە، بەکو زمانە.،لەوانێ پیاوک شتەک بێت، بەڵام ئۆی نێیوتوو گرنگترە، لەوانێ باوکک باسی ئکشوهۆوا بکات لە کاتکدا بیری لە شتکی تر دکاتۆ، دایکک لەوانێ لەسەر مێزی نانخواردن دابنیشێت، بەڵام جەستەی گۆ لە دەنگکی دۆرۆی ماڵ، دوو هاوڕێش لەوانێ یەکتر ببینن، بەڵام هەردووکیان دەزانن کە هەندک بابەت نابێت بکرێنۆ. سیستەمی تۆتالیتاری وادکات مرۆڤ بە دوو چین قسە بکات؛ چینکی ڕووکەش کە دەگاتە بۆرگۆی ئۆوانی تر، و چینکی ناوکی کە بە خێی هێی دەگرێت. لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتدا، لەوانێ چینە ڕووکەشکە لە چینە ناوکییەکە بەهێزتر ببێت. لەڕەدا کارساتکە ڕوودەدات، چونکە مرۆڤ دەست دکات بە لەبەرکردنی ڕێی چاودێر. ئیتر پێویستی بە پۆلیسک لە بەردەرگا نامێنێت، پۆلیسکە

دەبێتە دانیشتووی ناو مشک. ئەم بیرکردنەوە بەهەزیوە لەو ئەدەبەدا ئامادەیی هەیە کە لەسەر ستەمکاری دەنووسرێت، و یەکێکە لە گرنگترین ئەو خانانەی کە وادەکات ڕەمانکانی مێژەر و کادارە لە چیرۆکی سیاسیی ڕاستەوخۆ تێپەڕن. هەردووکیان، بە ڕەگەی جیاواز، ئەم پرسیارە دەکەن:
((سیستەم چی بە مرۆڤ دەکات دوای ئەوەی سەرکەوتوو دەبێت لەوەی وای لە بکات چاودێریی خەی بکات؟)). لەوانەیە گرنگترین چەک کە مێژەر بەدەستیەوە بێت، یادەوەری بێت. دەسەڵات لەوانەیە مەژووی فەرمیی‌کەی خەی بنووسێتەوە، بەڵام ناتوانێت بە ئاسانی کەنتڕۆڵی یادەوەریی تاکەکەس بکات، هەر بۆیە بیرکەوتنەوە دەبێتە کردەیەکی سیاسی، تەنانەت لەو ساتەشدا کە سەرەتا وەک کردەیەکی سیاسی سەیر ناکرێت. کاتێک کوڕێک باوکی بیر دەکەوێتەوە، ئەو تەنها کەسێکی غائیب زیندوو ناکاتەوە، بەڵکو وشانێکی مەژوو زیندوو دەکاتەوە کە دەسەڵات هەوڵی داوە بینەژێت. لەڕدا گەڕانەوە دەبێتە بەرگری و ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو ڕەمانەی کە پشت بە سینەوە دەبەستن، چونکە سەرکوتکردن تەنها جەستەکان ناکوژێت، بەڵکو هێندەک جار هەوڵی کوشتنی شوێنەواریش دەدات و دەیەوێت قوربانییەکە بە چیرۆک و بە ناو و بە وێنە بکات.کادارە بە شێوازێکی جیاواز مامەڵە لەگەڵ یادەوەری دەکات، چونکە دەگەڕێتەوە بە مێژوو و ئەفسانە و ڕابردووی ئەلبانی، نەک بە ڕاکردن لە ئێستا، بەڵکو بە ئاشکراکردنی ئەوەی کە چۆن سەرکوتکاری دووبارە دەبێتەوە و چۆن شێوازەکانی دەگۆڕێن. مێژوو لای ئەو مەزەخانەیەکی داخراو نییە، بەڵکو ئاوێنەیەکی شکاوە بە ئێستا.
لەڕدا هەردوو نووسەرەکە یەکتر دەگرنەوە؛ ڕابردوو بە تەواوی لە پشتمانەوە نییە، بەڵکو لەو شێوازەدا دەڕی کە ئەمە خەمانەی بیر دەکەوێتەوە، نیشتمانیش دەبێتە شوێنێک کە لە یەک کاتدا هەم خێشویستە و هەم ترسناک. دیکتاتۆرییەتەکان هەوە دەدەن خەڵک قایل بکەن بەوەی کە دەوڵەت لەگەڵ ئەوانەدا دەستی پێکردووە، مەژووی ڕاستەقینەش لە ساتەوەختی هاتنی ئەوانەوە دەست پێدەکات، و ئەوەی پێش ئەوانیش تەنها ئاژاوە بووە، ئەوەی دوای ئەوانیش مەحاڵە. بەڵام ئەدەب پێچەوانەکەی دەکات؛ دەڵێت: ڕەمات لە زەردار کەنترە، خەڵک لە ڕەم کەنترە، زمان لە دروشمەکان کەنترە، و یادەوەریش لە تەمەنی دەسەڵات درێژترە. یەکێک لە مەترسیدارترین کارەکانی ڕەمە تەتالیتارییەکان ئەوەیە تەنها بەڵگەبردنی واقیع بەس نییە بۆیان، بەڵکو هەوڵی بەڵگەبردنی ئەو زمانەش دەدەن کە واقیع وەسف دەکات. ئاوا سەرکوتکاری بە "سەقامگیری" ناودەبەن، ترس بە "هەشیاری"، بەدەنگی بە "ڕەکپەشی"، ونبوون بە "ڕەکار"، و گۆڕانێی بە

"نیشتمانپەروەری". لەردا ئەرکی ئەدەب زۆر مەترسیدار دەبێت، چونکە هەمانووس شتەکان بە ناوی ئاستەقینەکانی خۆیان دەگەنەتەوە؛ ترس دەبێتەوە ترس، غیاب دەبێتەوە غیاب، زیندان دەبێتەوە زیندان، لەدەستدان دەبێتەوە لەدەستدان، و مرۆڤیش دەبێتەوە مرۆڤ. بەم واتایە، هەمان دەستەبات هەدەوەشێنەتەوە، نەک تەنها لە هەگبەی بابەتەکەوە، بەڵکو لە هەگبەی خودی زمانەکەوە. کاتێک مەتەر چاوەڕوانیی کەسێک بێ باوکی وەسف دەکات، پۆیست ناکات پەیمان بێت کە دەستبەسەرکردنی سیاسی تاوانێکە دژ بە مرۆڤ، ئەمە ئەوە لە خودی چاوەڕوانییەکەدا تێدەگەین. وە کاتێکیش کادرێ دەزگایەکی بیرکراتی وێنا دەکات کە خوێنکان دەخوات، پۆیست ناکات دەلاپەڕە لەسەر سروشتی ژێمی تۆتالیتاری بنووسێت، بیرکەکە گۆیشتووە.
هەمان دروشم نادات، بەڵکو ژیان دەبەخشێت. ئەم ژیانەش وادەکات پۆیستی بە دروشم کەمتەر بێت. سیاسەت دەڵێت: ((هەزاران دەستبەسەرکراو هەن)). بەڵام هەمان دەڵێت: ((ئەم پیاوە کوێکی هەبوو، بۆنی لە ماڵەکەدا مابوو، خووی تایبەتی خۆی هەبوو، ئافرەتێک هەبوو چاوەڕێی دەکرد، و منداڵێک هەبوو تێنەدەگەیشت بۆچی نەگەڕایەوە)). لەردا ژمارە دەبێتە مرۆڤ، و ئەمەش یەکێکە لە مەزنترین ئەرکەکانی ئەدەب.لەوانەیە مەتەر زیاتر پابەند بێت بە واقیعی هاستەوخۆوە، لەکاتێکدا کادرێ زەرجار بەرەو شتی سەیروسەمەرە، ئەفسانەیی و سوریالی دەچێت. بەڵام ئەم سەیرو سەمەرەییەی لای کادرێ، هاکردن نییە لە واقیع، بەڵکو هەندێک جار تەنها هەگبەیە بۆ ئەوەی بە هەوونی لە هواقیع تێبگەین.

هانفاس نت – ١٩ ئەیلول/ ٢٠٢٦
□

هەندێک هەڵەی فەیلەسووفەکان هەن هەشنبیران نایانەوێت باسی

بکەن.. زۆر یا نمرە. و. لە عەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

شەوازێکی باو هەیە لە ماموستاکردن لەگەڵ مێژووی فەلسەفەدا کە فەیلەسووفەکان دەگەڕێنێتەوە بۆ ناوگەلێکی پیرۆز. ئەمە سوکرات، ئەفلاتوون، ئەرستۆ، دیکارت، کانت، هێگڵ، مارکس و نیتشە بۆ جۆرێک دەخوێنرێنەوە وەک ئاوەزی هەر یەکەکیان لە پێگەیەکی باڵاتری مرۆڤی ئاسایی‌وە گەیشتبێتە ئاستی. ئەنگڵس لە نوانیاندا جیاواز بین، بەڵام کەمجار دەیانخوێنە بەردەم ئاو پرسیارێی کە خەیان لەبەردەم کەسانی تریاندا دایاننابوو: ئایا دەکرێت ئەم بیرکەرەوە هەبێت؟ ئاو فەلسەفەیەی توانای ڕەخنەگرتن لە خاوەنکانی لە دەست بدات، دەگەڕێت بۆ مێژووی بیروباوەڕ و عەقیدە، نەک وەک مەشقێکی عەقڵانی.فەیلەسووف هەرچەندە بلیمەتیش بێت، هەر بۆ کۆی سەردەمی خۆی دەمێنێتەوە. هێگڵی پشوختەکانی کاتی خۆی، سنووردکانی زانیاریەکانی، ترسەکانی کەمێگڵکەی وەهێندەکجاریش ناکۆکیە کەسیەکانی خەیاتی. بۆیە خوێندنەوەی فەلسەفە وەک کەمێک دەقی پیرۆز، گرنگترین شتی تێدا دەکوژێت کە ئاویش "گومان"ـە. بۆ نموونە، ئەفلاتوون شوێنەوارێکی گەورەی لە مێژووی بیری سیاسیدا جێهێشتووە، بەڵام لە کتێبی "کۆمار"دا وێنایەکی سیاسی پێشکەش دەکات کە دەکرێت پرسیارگەلێکی قورس دەربارەی ئازادی و فرەیی (پلورالیزم) دروست بکات. ئاو بیرکەرەوەیەی کە دەبێت فەیلەسووفەکان فەرمانڕەوایی بکەن چونکە ئاوان باشتر لە خەڵکی ئاسایی "چاکە" دەناسن،دەرگا بە ڕووی پرسیارێکی مەترسیداردا دەکاتەوە: کێ بڕیار دەدات کە ئاو فەیلەسووفەیە کە شایستەی حوکمڕانییە؟ و کێ چاودێری ئاو کەسە دەکات کە بانگەشەی خاوەندارێتی مەعریفە دەکات؟ کاتێک مەعریفە دەبێتە پاساو بۆ قەرخکردنی دەسەڵات، فەلسەفە خۆی دەتوانێت ببێتە پەردەیەک بۆ نوخبەگەرایی سیاسی.ئەریستۆش، سەرەڕای بڕشداریە گەورەکانی لە لۆژیک، سیاسەت، ئەخلاق و زانستەکاندا، لە دەرەوەی سنووردکانی سەردەمی خۆی نەبوو. هەندێک لە تێوانینەکانی دەربارەی کەمێگڵ،کۆیلایەتی و ژن، ڕەنگدانەوەی پێکهاتەیەکی کەمڵایەتی بوون کە مرۆڤی وەک یەکسان لە ماف و توانای بڕشداریکردندا نادەبینی. گەورەیی فیکریی ئەریستۆ بەو مانایە نییە کە هەرچی نووسیوێە ڕاستە، و هەڵەکانی سەردەمەکەی ناکاتە ڕاستی فەلسەفی. هەندێکجاریش [ئەشنبیر] دەیەوێت وێنەی فەیلەسووفە بلیمەتەکە وەک خۆی بپارێزێت، زیاتر

لەوەی بیەوێت پشکنین بۆ بیرکەرەکانی بکات. دیکارت مەعریفەی لە ڕێگەی گومانەوە سەرلەنوێ بونیاد نایەوە و عەقڵی خستە چەقی پڕۆژە فەلسەفییەکەیەوە. بەم پڕۆژە دیکارتییەکەی خۆی کە تایبەتە بە شێوەیەکی تەتەماتیکی کۆشای پێوەندی نێوان عەقڵ و جەستە چارەسەر ناکات، و وەک هەموو پرسیارەکانی پێویست بە سەرچاوەکانی مەعریفە وسنوورەکانی نادات‌وە. کانتیش یەکێک لە کاریگەرترین هەوڵەکانی بۆ تێگەیشتن لە سنوورەکانی عەقڵ پشکنین کرد، بەڵام ئەویش لە تەوانینێ پێویستەکانی بۆ سەردەمی خۆیەوە پارەزراو نەبوو. هەندێک لە نووسینەکانی دەربارەی گەلان و ڕێگەزەکان دەریدەخەن کە خاوەنی پڕۆژەیەکی ئەخلاقیی جیهانی، بۆ تەواوی لە تەوانینێ ڕێگەزپەرستییەکانی سەدەی هەژدەهەمی ئەورووپا ڕزگاری نەبووە. ئەمە تێبینییەکی لاوەکی نییە؛ چونکە ئەوەمان بیر دەخاتەوە کە ئەو فیلەسووفەی دەربارەی مرۆڤ وەک "ئامانج لە خۆیدا" دەنووسێت، دەکرێت لە هەمان کاتدا
هەڵگری تەوانینێک بێت کە دژی ئەم بنەمایە کاتێک باسکە دەتە سەرکەسانێک کە سەر بە گروپەکانی ترن. هێگڵ فەلسەفەیەکی گەورەی بۆ مێژوو پێشکەش کرد، و مێژووی وەک جوڵەیەکی دیالێکتیکی بینی کە تێیدا ڕۆح و ئازادی گەشە دەکەن. بەڵام گۆڕینی مێژوو بۆ ڕووەک کەئاراستە
و واتایەکی دیاریکراوی هەبێت، ڕێنگە فەلسەفە بخاتە ناو کۆشەیەکی گەورەوە: چی ڕووداوات کاتێک واقیع جیاواز دەبێت لەو مەدڵەی بەمان داناوە؟ ئایا هەرچی لە مێژووداڕووداوات پۆیستە تەنها لەبەر ئەوەی ڕوویداوە؟ مارکس لای خۆیەوە ڕۆخنەیەکی بەهێزی لە سەرمایەداری و چۆسانەوە گرت، و کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر سیاسەت، ئابووری و کۆمەڵناسی جێهێشت. بەڵام هەندێک ئەزموونی سیاسی کە ناوی ئۆیان بە ئاستی عەقیدە بەرزکردەوە، دەریانخست کە گۆڕینی تیۆری بە پڕۆژەیەکی سیاسی داخراو دەتوانێت دەسەاتێکی نوێ بەناوی ڕزگارکردنی مرۆڤەوە بەرهەم بهێنێت. ناکرێت تەنها مارکس بەرپرسیار بکرێت لە هەموو ئەو کارانەی ئەو ڕژمانە کردیان کە دروشمەکانی ئۆیان بەرزکردبووەوە، بەڵام ناشکرێت میراتی مارکسی لە ڕۆخنە بەبەری بکرێت کاتێک هەندێک لە بیرکەرەکانی دەگەڵن بە یەقینێکی سیاسی کە قابیلی پەداچوونەوە نییە. سەبارەت بە نیتشە، لە کلتووری هاوچەرخدا بووەتە سیمبولی یاخیبوون لە بەهاباوەکان، بەڵام وێنەکەی زەرجار کورتکراوەتەوە بە چەند وتەیەکی کورت دەربارەی هەز، سەرکەوتن ونایابی. بەم شێوەیە فیلەسووفێکی زۆر ئاڵۆز گەڕدراوە بە کۆمەڵێک دەستەواژەی ئامادە کە هەندێکجار

بە پاساودانی تاکگەرایی یان سووکایەتیکردن بە بەهەزەکان بکاردەن. کێشەکە تەنها لە نیتشەدا نییە، بەڵکو لەو شێوازەدایە کە ڕوانگەیەکی فەلسەفی پێ دەخوێنێتەوە: ئەو ڕستەیەی لە دەردەهێنێت کە خزمەتی هەڵوێستەکەی دەکات و تەواوی پێژە فیکریەکە جێدەهێڵێت. تەنانەت ئەو فەیلەسووفانەی گومانیان کردە میتۆد، لە ناکۆکی ڕزگاریان نەبوو. ئەمە عەیبێکی ناوازە نییە لە فەلسەفەدا؛ بەڵکو بێشکە لە سروشتەکەی. کێشەکە لەوەدایە پێدەکات کە هەوە دەدەین ئەم ناکۆکییانە بشارینەوە، چونکە دەمانەوێت وێنەیەکی نموونەیی دەربارەی خاوەن بیرۆکەکە بپارێزین. فەیلەسووفەکان خودای عەقڵانی نین،ئەوان مرۆڤن و لە ناو بارودۆخێکی مێژوویی دیاریکراودا بیر دەکەنەوە. ڕەنگە بیرۆکەگەلێک پێشکێش بکەن کە لە سەردەمی خۆیان تێپەڕێت، بەڵام لە هەمان کاتدا ناتوانن لە هەندێک لە پێشوەختەکانی ئەو سەردەمە دەربازبن. فەیلەسووف دەکرێت دەرگایەک بە ڕزگاری لە بوارێکدا بکاتەوە، و لە بوارێکی تردا دایببخات.بەیە نابێت ئەرکی خوێندنەوەی فەلسەفە تەنها ئەوە بێت کە بپرسێت: فەیلەسووفەکە چی گوت؟بەڵکو دەبێت بپرسێت: بۆچی وای گوت؟ چی هەبوو کە نەیتوانی ببینێت؟ چ گریمانەگەلێکی وەک ئاستی وەرگرت؟ کە سوودی لەم بیرۆکەیە بینی؟ و کە زیانی بەرکەوت؟ کێشەی بوونی هەڵەی کلتووری فەیلەسووفەکان نییە، بەڵکو ترسە لە دانپێدانان پێیاندا. ئەو ڕەشنبیرەی وەک بەوادارێک بەرگری لە فەیلەسووفە دڵخوازەکەی دەکات، هیچ شتێکی گچرنگ لە فەلسەفە فێر نەبووە. ئەو فەیلەسووفەی ڕەخنەکردنی لە قەدەغە دەکرێت دەگەڕێت بە بت، و ئەو خوێندنەوەی لە ڕەخنەگرتن دەترسێت دەگەڕێت بە شوێنکەوتە. فەلسەفە پێویستی بە بتی نوێ نییە، پێویستی بە خوێندنەوەکە بتوانێت بە سوکرات بڵێت "ڕەنگە هەڵە بیت"، بە ئەفلاتوون بڵێت "شارە نموونەییەکەت ڕەنگە زیندان بێت"، بە ئەریستۆ بڵێت "بلیمەتیت پاساو بە پێشوەختەکانت ناهێنێتەوە"، بە کانت بڵێت "پێژە ئەخلاقییەکەت ڕەگری لە نەکردیت لە هەڵەکانی سەردەمەکەت"، بە ماڕکس بڵێت "ڕەخنەکەت بە سەرمایەداری هەر بدیلێکی تر ناکاتە ڕاست"، و بە نیتشە بڵێت "یاخیبوون لە بەهاکان بەو مانایە نییە کە دەبێت هەموو بەهایەک بووخێت". ئەمە سووکایەتی نییە بە فەیلەسووفەکان، بەڵکو ڕەزگرتنی ڕاستەقینەیە لە فەلسەفە.

چونکە گەورەترین وانە کە بتوانین لە مێژووی فەلسەفە فێری ببین، ئەوەیە کە هیچ کەسێک مافی قەرخکردنی ڕاستی نییە، تەنانەت ئەوانەش کە ژیانی خۆیان بە گەڕان بەدوایدا تەرخان کردووە.

ئایا گوفتارێ ساسیێکانی ئێج ئالان لێم قێناغێدا دروستن؟..
یاسین لێتیف

ێکۆشێی سیاسی کوردستانی باکوورو بێ دەست هێنانی مافی نەتەوایەتی و مافێ دیمەکراتیێکانیان پێویستێ بێ ژیانی خەڵکی ئەو وڵاتەوەو ئەوان بەرپرسیارن لێ بێ دەست هێنانیدا ،دواجار ڕاگەیاندنی پرسێی ئاشتی تایبەتێ بێ خەیان چونکێ ئەوان هێزی چەکدارو ڕەخراوی سیاسی تایبەت بێ خەیان هێیە ، هێروەها کارەکتەری سیاسی و تیەرسێنی سیاسیانیش هێیە شرۆڤێی ئەو بابەتێ بکەن و بەرچاو ڕوونی بێ گەلەکەیان بخەنە ڕوو .

ئەوان خەیان بەر پرسیارن لێ شێوازی مامەڵە کردن و هەڵبژاردنی پێکەوێ ژیان لێ نەو چ سیستەمێکی سیاسیدا گونجاوێ بەیان و لێ بەرژەوەندیاندایە لێ کۆتایدا خەیان بەیاری لێ سەر دەدەن . بەڵام من وەکو هاوڵاتیێکی باشوور پەموایە ئەوێی عەبدڵا ئێج ئالان هەنگاوی بێ دەنەت و دەستی داوەتێ جەرکێ لێ سیاسەتی ێیفەرمیستانێ ، جەرکێ لێ هەڵەی سیاسی وەکو چەن لێ زیندان لێبڕاوەنکانی خەی پاشگەز بوێوە ، ئەگەر تەمەن بواری بدات هەمدیسان بێ ڕوون دەبەتەوەو ئەو کات دان بێ هەڵەکانی خەیدا دەنەتوێ ، ئەم سیاسەتی سیاسیێتکێ بەهای نەهێشتەوێ بێ ئەو قوربانیدانێی کێ بێ هەزاران مرۆڤی شەڕشگێڕ گیانی خەیان لێو پەناوەدا بەخت کرد ، من پەموایە ئەم سازش کردنێ سیاسیێی سفر کردنەوێی تێکۆشان و ڕەحی بەرەنگاریێ، هێروەها تەرەز کردنەوەو خاو کردنەوێی خەڵکێ لێ ڕەحی شەڕشگێڕانێ ، وەکو ئەوێ وایە ئەم کارەکتەرێ سیاسیێ سەرکردایەتی ئەو شەڕشێی نەکرد بەت کێ ٤٠ هەزار شەهیدی داوێ لێ پەناو وەر گردنەوێی خاکدا ، بەڵکو گوزارشت کردنێ لێ سیاسەتی ڕەخراوێکی ێیفەرمیست کێ کۆشێی خاکی نەبەت تەنها کۆشێی مافی مەدەنی و ژیانی ڕەژانێی خەڵکی هەبەت ، دواجار کاتو مێژوو هەڵەی سیاسیێکانمان بێ دەسەلمەنەت . ئەوێی ئەو دێکات شوێن پەهەڵگردنەوەو لاسایکردنەوێی ئەنارشیزمکانێ لێ سەردەمی مارکسدا وەکو باکەنیین و بلانکی دژ بێ کایێی دەوەت و هەر جەرێ دەسەڵاتێکی سیاسی بوون ، هەرچەندێ ئێج

ئالان لە نوسینەکانی لە زیندان بە زەنجیرە پەرتوکگەلێک کە بە ناوی بەرگیرینامەو مانیفیستەی دیمەکراتیک لە شوێنێک خەی ئاماژەی پێدەکات و دەڵێت دوو هەنگاو لە ئەنارشیزمەکان نزیک بووەتەوە .
ئاستە هەڵکەوتەی جیوپۆلەتیکی کوردستان لە دەخی سەربەخۆیی ئاڵەزەو بە فاشیزم دەورە دراوە بە کەنداکت کردن بە دونیای دەرەوە ، بەڵام شڕشگێڕان دەتوانن و دەکرێت لە ڕووی سیاسەوە سود لە کەمێک فاکت وەر بکرن بە خە گونجاندنی سیاسی بە نمووندە لە ناکەکی و دوژمنایەتی مێژووی نێوان تورکو فارس و هەروەها فارس و عەرەب و عەرەبو تورک وەر بکرێت و درێژە بە شڕش بدەن و ئاسایشی سیاسی خەیانی پێ بپارێزن تا وەر گردنەوەی خاک ، ئەوەی عەبدۆا ئۆج ئالان دەیکات بە سیستەمکو کەمێگایەک دشێت و دەست دەدات لە ڕووی دیمەکراتیەوە پەرفکت بێت ، بەو مانایەی هەزە سیاسیەکانی نێو ئەو سیستەمە لانیکەم بەنی دیمەکراسیان لەوە بێت و نەتەوە پەرست نەبن ،ئێستا لەم قۆناغەدا لە جیهان سیستەمی دیمەکراسی و لیبرالیزم لە قۆیرانێکی قوڵدایە ، هەروەها دیمەکراتی نێک لە تورکیا تەنانەت لە قۆای سەرمایەداری ئەمریکاو ئەرپا لە پاشکشەیەکی گەورەو ئابووبەرانە دایە ، بە پێی ئەو جەنکو کاولکاریەی ئەمێ لە هێڕشەکات و جیهان بە ڕووە دچێت و ئەو قوتب بەندیە ساسیەی لە نێوان دەوڵەتان خەی مانفیستە کردووە جیهانی سیاسی ژان دیگرێت بە هاتنە کایەی سیستەمێکی سیاسەوە ئیتر نازاام ئەو سیستەمە سیاسیە چ جۆرە سستەمێک دەبێت و چ جۆرە ناوەکی لە دەنرێت ، تەنانەت لە ئەرپاو ئەمریکا کە لانکەی دیمەکراتیە کەمێکە یاسا هەن لەو وەتانە پارێزگاری لە ژیانی ئینسان و ڕەفاهیەتی ژیان دەکەن لەی پاشگەز بوونەتەوە و ، لە گەڵ ئەوەشدا بە ئاشکرا لە هێڕشەکاتی ناوڵەاست تیرەریزم دژێنن نمونەش هەنانە سەر دەسەاتی ئەحمەد شرع . بە هەر حاڵ زەمەن و مێژوو لە پشماندایە بەمان ئاشکرا دەبێت ئایا ئەم هەنگاوانەی ئۆج ئالان هەڵەی سیاسەن ؟ یان هەنگاوی سیاسی دروست و حەکیمانەن ؟ .

یاسین لەتیف

هەر پەیوەندییەک بە سەکس دەست پێ بکات بە بەشایی کۆتایی دێت.. زکریا نمر.. وەرگێڕانی: یاسین لەتیف

لە زۆرێک لە پەیوەندییە سۆزداریيەکاندا، سەکس چیتر بابەتێکی تابەت نییە لە نێوان دوو کەسدا، بەڵکو بووەتە پێوەرێک کە هەزی پەیوەندییەکە و ئاستگەیی هەستەکانی پێ دەپێورێت. بەهەی بەکاربوونەوەی ناوەڕۆکی بازرگانی و زیکلامی و کلتووری بەکاربردن، سەرنجڕاکێشیی سەکسی وەک بەشێکی سەرەکی لە بەهای مرۆڤ نیشان دەدرێت، تا ئاو ئادیۆی جەستە زۆرجار ئامادەیی زیاترە لە کۆسایەتی، و ئارەزوو کاریگەرترە لە گفتوگۆ، و چێژ خۆراترە لە بنیادنانی متمانە. کێشەکە لە دانپێدانان بوونیدا نییە کە سەکس بەشێکە لە سروشتی مرۆڤ، چونکە ئەمە بابەتێکە پێویستی بە نکۆلیکردن یان گەورەکردن نییە. کێشەکە لەوەوە دەست پێ دەکات کە پەیوەندییە سۆزداریيەکە کورت دەکرێتەوە تەنها لە ئارەزووی سەکسیدا، و کاتێک جەستە دەبێتە تاقە زمانێک کە هەردوولا بتوانن لە ڕێگەیەوە گوزارشت لە خۆشەویستی بکەن. ئەوکات پەیوەندییەکە وردە وردە لە فەزایەک بە تێگەیشتن و ڕێزگرتنەوە دەگۆڕێت بە پەیوەندییەک کە لەسەر بنەمای بەکاربردنی یەکتر (ئیستهلاکی متبادل)وەستاوە. هەروەها تێگەیشتنێکی هەڵەی باویش هەیە بە مانای پەیوەندیی گەرموگوڕ (حەمیمی). هەندێک کەس وا لە سەکس دەڕوانن کە بەڵگەی کۆتایی بێت بە خۆشەویستی؛ ئێگەرلایەنکیان ڕێتی کردەوە، مانای وایە خۆشی ناوێت، و ئێگەر ڕازی بوو، مانای وایە دەسزە.

ئەم هاوکێشەیە مەترسیدارە چونکە ئارەزوو دەکاتە ئامرازێکی گوشاری دەروونی، و لایەنکیان ناچار دەکات شتێک پێشکێش بکات کە نایەوێت، تەنها لەبەر ترسی لە دەستدانی ئەوی تر.لە پەیوەندییە پێگەیشتووەکاندا، نابێت جەستە ببێتە باجی خۆشەویستی، و نابێت ئارەزووئامرازێک بێت بە سەلماندنی وەفا. ئەو خۆشەویستییەی هەمیشە پێویستی بە سەلماندنی جەستەیی هەبێت بە ئەوەی بەردەوام بێت، زیاتر دڕی دەخات کە بنەمای پەیوەندییەکەلەرزەکە، نەک ئەوەی هەستەکان بهەژێنن. کێشەیەکی تر ئەوەیە کە کلتووری "خرایی" چەتناو پەیوەندییە سۆزداریيەکانیشەوە. وەک چۆن مرۆڤی ئەمڕ

هەموو شتێکی بە خرایی دەوت، هەندێک کەس پەیوەندیی خراپ، متمانەی خراپ و حەمیمیەتی خرایان دەوت، پاشان دواتر درک بەوە دەکەن کە بنیادنانی پەیوەندییەکی مرۆیی بەو خراپیە نابێت.
جێستە دەتوانێت لە ساتەکدا مەوداکان کورت بکاتەوە، بەڵام ناتوانێت بە تەنها متمانەیەک بنیاد بنێت کە بنیادنانی مانگ یان ساڵانی خایاندووە. پەکەشتر ئەویە کە هەندێک پەیوەندی لە ئاکشانی جێستیەوە دەست پێ دەکەن و هەرلەوەشدا کۆتایی دێت. پرسیارەکە دەبێتە ئەوەی: ئایا هێشتا خوازراوم؟ ئایا هێشتا سەرنجڕاکێشم؟ ئایا هێشتا لایەنی بەرامبەر منی دەوێت؟ لەگەڵ کاتدا، پەیوەندییەکە دەگەڕێت بۆ تاقیکردنەوەیەکی بەردەوامی سەرنجڕاکێشی، و ترسی لەدەستدانی ئازووە بەهێزتر دەبێت لە ئازووی تێگەیشتن لە خودی مرۆڤەکە. ئەمە بەو مانایە نییە کە سێکس دوژمنی خۆشەویستییە یان پەیوەندیی حەمیمی بەبایەخ. سێکس لە ناو پەیوەندی هاوسەریدا دەکرێت گوزارشت بێت لە میهرەبانی و نزیکی و متمانە، بەڵام بۆشکی زۆری ماناکەی لەدەست دەدات کاتێک دەبێتە کایەیەک یان ئامرازێک بۆ کۆنترۆڵکردن یان تاکە پاڵنەر بۆ خۆشەویستی. هەروەها جیاوازیی هێزەوەست بەرامبەر سێکس پێش هاوسەرگیری، دەبێت بە هۆشیارییەکی ئایینی، کلتووری و ئەخلاقییەوە باس بکرێت، نەک تەنها لە ڕێگەی ترساندن یان وەناکردنی ئازادیی سێکسی وەک ڕزگاریەکی تەواو لە هەموو بەرپرسیارێتییەک. کۆشەی استەقینەکە ئەوە نییە کە مرۆڤ خاوەنی ئازووی سێکسیە، بەڵکو ئەوەیە کە ئازووە ببێتە هەزێک کە بە تەنها بیار لەسەر شەوازی پەیوەندییەکە و چارنووسی بدات. ئەو پەیوەندییەی نەتوانێت بە سێکس بژی، کێموکوڕی لە تێگەیشتنی بە خۆشەویستی دەردەخات، هەروەها ئەو پەیوەندییەی کە لایەنی جێستەیی بە تەواوی نکۆڵی لە دەکات، دەکەوێتە ناو نکۆڵیکردن لە لایەنێکی سروشتیی مرۆڤ. ئەوەی مرۆڤ لە پەیوەندییەکی سەزداریدا پێویستیەتی، جێستەیەکی بەردەست نییە بۆقەد
ئەوەی پێویستی بە کەسەکە کە هەستی ئارامی و ڕێز و توانای گفتوگۆکردنی لەگەڵدا هەبێت بە بێ ترس. سێکس دەکرێت بۆشک بێت لە پەیوەندییەکە، بەڵام ناتوانێت ببێتە جێگرەوەی دەستایەتی، متمانە، پابەندبوون و گفتوگۆ. بۆیە گرنگترین پرسیار ئەوە نییە کە ئایا پەیوەندییەکی سێکسی هەیە یان نا؟ بەڵکو ئەوەیە کە: چی لە پەیوەندییەکە دەمێنێتەوە کاتێک سێکس نامێنێت؟ ئەگەر ڕێز، گفتوگۆ، متمانە و ئازووی بەردەوامبوون نەما، ئەوا ڕەنگە پەیوەندییەکە هەر لە سەرەتاوە لەسەر بنەمای خۆشەویستی نەبووبێت، بەڵکو لەسەر بنەمای پێویستی و ئازووە و ترسی تەنیایی بووبێت. کاتێک سێکس

دەبێتە تاقە زمانی پەیوەندییەکە، خۆشەویستی زمانەکانی تری خۆی لەدەست دەدات.

ئایا لەم وڵاتەدا کەمی سامان کێشەی نادادیە یان سیاسیەکان و سیستەم گەندەن ؟.. ن. یاسین لەتیف

هیچ نیشتمانێک لەسەر ئەم زەویە بە سەروەت و سامان نییە، هیچ خاکێکیش بە نەزەکی و بە ڕزق و بە سامان دروست نەکراوە. لە هەموو سوچێکی ئەم هەسارەیەدا سەرچاوەو داهات و تواناکان و دەرفەتی ژیان هەن. بەڵام کارەساتەکە هەمیشە لە خاکەکەدا نییە، بەڵکو لەوەدایە کە بەڕەوی دەبات، کە جەوی دەسەڵاتی بە دەستەوەیە . کاتێک کەمینەیەک دەسەڵات و سەروەت و سامان قۆرخ دەکەن، و سەرچاوەکان لە جیاتی تەرخان کردنی بۆخزمەتی مرۆڤ
بۆ خزمەتی هەژموون و دەسەڵات و ستەمکاری و تەقاندنی خەڵک بەکاردێنن، ئەو کاتە نەک تەنها هەژارەکان تەنانەت دەوڵەمەندیش لە نیشتمانی خۆیدا دەبێتە هەژار، و هاووڵاتی لەسەر خاکی خۆی دەبێتە نامۆ. مرۆڤ دەبێتە بوونەوەرێکی بێئیرادەو زەلیل و کۆیلە ، لەمژوودا جیهان وەک پارچە کێکێک دەرکەوتووە کە هێزە کابەرەکان دابەشیان کردووە سنوورەکان کێشران، ناوچەکانی نفوز دابەش کران، و ئیمپراتۆریەت و دەوڵەت و نوخبە سیاسی و ئابووریەکان یەک لە دوای یەک بەسەریدا هاتن.
لە ناو هەر پارچەیەکدا، سیستەم و حاکم هەبوون کە ناوەکانیان جیاواز بوو، بەڵام هەمان پرسیار وەک خۆی مایەوە: کە خاوەنی سامان و داهات وسەروەتەکەیە؟ و کە سوودی لە دەبینێت؟ کاتێک سەروەتی نیشتمانەکان دەبێتە قۆرخی کەمینەیەک و مانەپێی دەکەن بە خەیان و نەوەکانیان و بنەماڵەکانیان ، لە کاتێکدا تەواوی خەڵک لەناو

هەژاری و بێکاری و تەنگوچەڵەمەی ژیاندا دەناڵێنن، کێشەکە لە خاکەکەدا نییە، بەڵکو لە شێوازی بەڕێوەبردنی خراپی دەسەڵاتدارەکانیدایە، لە شێوازی ناڕێکیە لە دابەشکردنیدا و لە غیابی دادپەروەری و لێپرسینەوە و هەڵسەنگاندایە لە چەوتیو ناڕێکی سیستەمە سیاسیەکەدایە .

نیشتمان هەندێ پەیستی بە حوکمڕانییەک هەیە کە سەروەت و سامان بکاتە مافی هەموو هاوڵاتیانی (نەک ئیمتیاز بە تاقمێکی کەم)، هەندێ کێشەی کەمیی سەرچاوەی نییە. لە کاتێکدا سامان و داهاتی وڵات هەندێ زەرە ئاگەر لە ژێر هەژمونی نوخبەی سیاسی درێزن و گەندەڵ و فاسد و سەزانی سیاسی نەبوایە و بە دەستی کەسانێکی دەسەزو عاقڵمەند بوایە هیچ کەسێک لەم وڵاتە بە کارو هەژارو کرێنشین نەئەبوو ، هیچ کەسێک بەبەش نەئەبوو لە چاودێری تەندروستی لە دەخی نەخۆشکەوتندا ، هیچ کەسێک بە بەش نەئەبوو لە خوێندنی خوایی ، هیچ کەسێک دوچاری ستەمکاری و چەوساندنەوە نەئەبوو ، هیچ کەسێک کرامەتی نەئەوشا بە دەستی کەمەڵێک مافیاو ستەمکار ، هیچ کەسێک لە وڵاتەکەی خۆی هەستی نەئەهات بە وڵاتانی دەرئاواو ونەفرەتی لەو ژیانە نەئەکرد کە لایەن کەمەڵێک چەتە کراوەتە دەرەخ ، چونکە لەم وڵاتادا مرۆڤ خوێنکانی لە گۆڕ نراوە ، هیواو ئاواتکاتی سپێراوەتە نادیار ، هەموو ماف و ئازادیکانی لە زەود کراوە ، ئومێدو پەژڕای بوون و ژیانی لە گۆڕ نراوە بایە ئادکات بەرەو بە دیهێنانی خوێنکانی ، لای ئەو بە دیهێنانی خوێنکانی لە ئەرپایە ، لەم دەڤاندا تەنها بە سرنجدان و بینینی ئەو مەشهەدە تراژیدیا کچەوێیەی لە تیڤیکانەوە شاهیدی بووین کە لە مەغریبەوە بەرەو ئسپانیا هەڵدەهاتن دیمەنکی تراژیدی ئنسانیمان نیشان دەدات ، سیناریۆکی سیاسی ئابووڕانمان بە دەردەخات لەم سەردەمدا کە هەموو ئینسانکان لە دونیای پێشکەوتدا خوێنکانیان لە گۆڕنراوە ئاگەر دەرفەت هەبێت هیچ کەسێک لەم دەزخانە نامێننەوە ، وەکو کوردستانکەی لە مێژە خەیشمان کە هەزاران گەنجی دە پە لە هیوا کەچیان کردو بە بە دیهێنانی خوێنکانیان ڤیان کردە ئەرپا ، بەڵام بە داخەوە چەندین کەسیان لە دەریای ئیجە خنکان ، ئەوان پێیانوابوو خوێنی ئەوان لە ئەستادا لە ئەرپایە ، چونکە مرۆڤکان لەرە دەبێت نیوەی ژیانی لە ڤیزی بەهودەیدا بوستێت ڤیزی پووچی بە سرەی بەنزین و غازو نەوت و تەنانەت ئەو مووچە کەمەی کە بەشی ژیانی ناکات ، ژیانی مرۆڤ لەرەدا لە لایەن کەمەڵێک چەتەی سیاسیەوە کراوەتە سەراب و بەمانایی .
کوردستانێک کە لەسەر دەریای نەوت و غازدایە کە چی بە بێک غاز

چەندین جار چاوەڕێ بکەیت و سڕی بە بگریت ، لەم وڵاتەی ئەمەدا ٣٣ملیار دۆلار بە ناوی وەهمی قەرزەوە دزراوە بە کەمپانیای سیاسیەکان هەمووی براوەتە ئەرپا بە کەمەکێک بنەماڵەی دزو چەتە ، کە چی گەنجەکانی ئەم وڵاتەش بکارو بەماڵو حاڵن و لە سەر شەستەکان دەسوڕێنەوە . کەواتە داهاتو سامانی ئەم وڵاتە هاونیشمانیانی ئەم وڵاتە لێی سودمەند نابن تەنها نوخبەیەکی سیاسی دەیدزن .

ن

ن. یاسین لەتیف

کوردستان بیابانێکی تاریک و کەمەگایەکی وێکراو.. یاسین لەتیف

ن

تەنها وەکو نموونەیەک ، ئەمانیا کاتێک لە جەنگی جیهانیی دووەم هاتە دەرەوە، وڵاتێکی وێرانە بوو! هواندا لە ناو جەرگەی کەمەکوژیی ناوخۆیی و فیتنەی کوشندەوە هاتە دەر! سەنگافورەش خاوەنی ئەو سەرچاوە و سامانانە نەبوو کە بیکاتە دەوڵەتێکی کاریگەر! بەڵام ئەم وڵاتانە لەسەر یەک شت کۆک بوون؛ ئەویش ئەوەیە کە ململانێ لەسەر دەسەڵات دەوڵەت بنیاد نانێت! و ناکۆکیی سیاسی نە کارگەیەک دەخاتە گەڕ، نە زانکۆیەک پێش دەخات، و نە چەگاوبانێکیش چاک دەکات. لە کوردستان هێزە سیاسیەکان پێچەوانەی ئەم بڕچوونە تا بینەقاقایان لە ململانێیەکی خەستوخۆڵدان لە پێناو مانەپێ کردنی دەسەڵات و زیاتر تاڵان کردن و دزینی سەروەتو سامانی کوردستان ، مژوو ئەوەی سەلماندووە دەوڵەتە سەرکەوتووەکان پرسیاری ئەویان نەکرد "کێ سەردەکەوێت؟" بەڵکو پرسیان "چۆن دەوڵەت سەردەکەوێت؟" کاتێک ئەزموونی نەتەوەکان دەخوێنینەوە، دەبینین هەرسهێنان لە کەمیی پارەو دەست پێ ناکات! بەڵکو ئەو کاتە دەست پێ دەکات کە بڕژەوەندییە تەسکەکان دەخرێنە پێش بڕژەوەندییە گشتییەکان! و

کاتێک سەرۆک وەزیران بە(حزب و کەس و بنەماڵە) لە لێهاتووییەکانی گرنگتر دەبێت، دروشمی لە دەستکەوت گرنگتر دەبێت، و کاردانەوە لە پلاندانان گرنگتر دەبێت! هەر بۆیە دەبینین وەزیرانێک هەن هەموو شتێکیان هەیە بەڵام بە دەست دواکەوتنەوە دەناڵێنن! وەکو کوردستانی خۆمان ، وەزیرانیش هەن کە کەمترین شتیان هەیە بەڵام سەرانە بەرز و پشت دەچن وەکو سەنگاپور! ئەو ئاستییەی مەژوو سەلماندوویەتی ئەوەیە کە نیشتمانپەروەرانی پۆیستییان بە ئیدارەدانێکی باشتر و ، دیدگایەکی ڕوونتر و بۆچوونێکی گەورەتر هەیە لە سوودوەرگرتن لە پسپۆران و کەسانی لێهاتوو و تکنۆکرات ، هەندێ پۆیستییان بە سەرچاوەی داهاتی زۆر نییە. بۆیە هەر دەوڵەتێک بەدوای سەقامگیریی ئاستەقینەدا بگەڕێت، دەبێت پەروەردە بکاتە پێژەیەکی نیشتمانی، هەروەها ئابووری بکاتە پێژەیەکی نیشتمانی، و لێهاتووی بکاتە پێژەیەکی نیشتمانی. پۆیستە لەوەش تێبگات کە داهاتووی نەوەکان بە وتارەکانی دونیا بنیاد نانرێت، بە شانازیکردن بە خەباتی شاخ و عەقڵی شاخ بەرەو پێشەوە ناڕوات، بەڵکو بە پلانەکانی سبەی دروست دەبێت. لە کۆتاییدا، نیشتمانپەروەران بە جیاوازیی ئاوبۆچوون ناووخۆن، بە دەستبەردار کردنی ئازادی و چەسپاندنی مافی ئینسان ناووخۆن بگرە پتەوتر و خڕاگرتر دەبێت بەڵکو ئەو کاتە دەووخۆن کە نوخبەکان (دەستبژێرەکان) لەسەر پشتگوێخستنی ئاستییەکان ڕێک دەکەون. دەوڵەتەکانیش بە گوێنی کەسەکان هەڵناستنەوە، بەڵکو ئەو کاتە هەڵدەستنەوە کە شەوازی بیرکردنەوە و بەڕێوەبردنی دەوڵەت و حوکمڕانی و سیستەم دگۆڕێت . ئەگەر کوردستان وەکو نموونەیەک تەماشا بکەین و براوردێکی بکەین لە گەڵ ئەو وەتانەی پێشکەوتنی تەدا بەرجەستە بووە بە پێی ئەو ماوە زەمەنییەی دەستەاتی پارتی و یەکێتی حوکمی تەدا دەکەن کە زیاد لە ٣٣ ساڵێ هیچ خەستەێکی پێشکەوتنی پێزەتیف و بەڕێوەبردنی تەندروستی سەردەمیانەی تەدا بە دیناکرێت ، ئەگریش هەبێت تەنها بە سیاسیەکان و سەرمایەدارەکانەوە نموونە ئەگەر هاوەتیەکی ئاسایی پۆیستی بە نەشتەرگەریەکی بچوک بێت پۆیستە خانوەکەی بفرۆشێت یان سەیارەکەی بفرۆشێت ئەو کات ڕەنگە بتوانێت نەشتەرگەریەکەی بە ئەنجام بدەن ،هیچ پرۆژەیەکی ستراتیژی گەورەیان دروست نەکردووە کە جێگای باس و بەرچاو بێت و پایەی ژیرخانی کوردستان بتەو بکات، سەرەڕای ئەوەش باس لەوە دەکرێت هەرەسم ٣٣ ملیار دۆلار قەرزارە، بە کورتیەکەی هەزە سیاسیەکانی کوردستان لە سەر پشتگوێ خستنی زیانی خەڵک ڕێککەوتوون ئەوەی پەیوەندی بە زیانی خەڵکەوە هەیە توخنی ناکەون کوردستانیان تەحویل کردووە بە بیابانێکی بە خاوەن و بەسەروبەر کەمەگاکەشی بە کەمەگایەکی وەکەراو ، ئەگەر ئەم فەرمە لە حکومەانی چەتەکان

بردەوام بێت لەنگەر تراژیدیایەکی سیاسی ترسناک چاوەڕوانمان بکات .

بۆچی ئایا فەلسەفە لە دروستکردنی داهاتوودا پاشکۆی کردووە؟.. لەگەڵ: زکریا نمر.. وەرگێڕ: (یاسین لەتیف)

پاشکۆی ئایا فەلسەفە لە سەردەمی نوێدا تەنها گەڕانکارییەک نەبوو لە پڕۆگرامەکانی خوێندن یان گەڕانی بایەخی کۆمەڵگاکان، بگرە لەنگدانەوەی قەیرانێکی قووڵتر کە پەیوەندی بە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مەعریفە و ماناوە هەیە. جیهان کەمتر پێویستی بە فەلسەفە نەبووە، بگرە زیاتر لە جاران پێویستی پێیەتی، بەڵام لە هەمان کاتدا زیاتر لەی دوور کەوتووەتەوە؛ چونکە فەلسەفە سروشتکەی وایە کە گومان لە چەسپاوەکان دەکات، ناڕێکییەکان ئاشکرا دەکات و ئاو پرسیارانە دەروروژێنێت کە کۆمەڵگاکان هەندێک جارهەوڵدەدەن هەبێن لێیان .لە قەناغە مێژوویییە درژخایەنەکاندا، فەلسەفە تەنها تەماشانێکی تیۆریی دوور لە واقیع نەبوو، بگرە هەڵگی بنەڕەتی بوو لە داشتنی هۆشیاریی مرۆیی. لە ڕۆگەی فەلسەفەوە، مرۆڤ گفتوگۆی لەسەر مانای دادپەروەری، سنووردانی دەسەڵات، سروشتی ئازادی و چەمکی ڕاستی دەکرد. فەلسەفە ئاو بزوێنەرە بوو کە کۆمەڵگاکانی پاڵ دەنا بۆ پێداچوونەوە بە بیرکەوە و سیستمەکانیاندا، چونکە تەنها بە وەسفکردنی جیهان نەوەستا، بگرە هەوڵیدا لەگەڵ یاسا فیکری وئەخلاقییانە تێبگات کە حوکمی جیهان دەکەن. بەڵام سەردەمی نوێ گەڕانکارییەکی گەورەی لە سروشتی مەعریفەدا بەخۆیەوە بینی. کۆمەڵگاکان بوون بەوەی نرخی بیرکەکان بپێوی توانایان بە بەرهەمهێنانی خێرا و بەدیهێنانی سوودی ئابووری ڕاستەوخۆ بپێون. پرسیارە بنەڕەتییەکە چیتر ئاو نییە:"ئەم بیرکەیە تا چەند قووڵ و کاریگەری لەسەر مرۆڤ هەیە؟" بگرە بووە بە: "سوودی کردەیی چییە و تا چەند دەتوانێت قازانج بدەستبهێنێت؟" لێرەوە فەلسەفە پگەی خۆی لەدەستدا لە بەرامبەر

زانستە تەکنیکییەکان کە زیاتر بە پەداویستییەکانی بازاڕەوە بەستراونەتەوە. بەڵام کورتکردنەوەی پشکۆتن لە تەکنەلۆژیا و بەرهەمهێنانداتێگەیشتنێکی ناتەواو بە مانای شارستانییەت نیشان دەدات. پشکۆتن تەنها بە توانای مرۆڤ بە داهێنانی ئامێری نوێ ناپێورێت، بەڵکو بە توانای دیاریکردنی چۆنیەتی بەکارهێنانیان و ئامانج لێیان دەپێورێت. تەکنەلۆژیا هەرگیز مانن بە مرۆڤ دەبەخشێت، بەڵام بە تەنها ئەو حیکمەتەی پێ نابەخشێت کە بە ئاستەکردنی ئەو هەڵە پێویستە.لەردا ەێی ەاستەقینەی فەلسەفە دەردەکەوێت؛ ئەو ئامێر دروست ناکات، بەڵام پرسیارلەبارەی کاریگەرییەکانیان لەسەر مرۆڤ و داهاتووی کەمەڵگا دەکات.جیهانی مەدێرن بووەتە دیلی لۆژیکی خێرایی و کارایی، کە تێیدا مرۆڤ بەپێی ئەوەی بەرهەمی دەهێنێت هەڵدەسەنگێنرێت، نەک بەپێی ئەوەی بیری لە دەکاتەوە. مرۆڤ بەرە بەرە بووە بە بشکۆ لە سیستەمێکی ئابووری زۆبەڵاح، و پرسیارەکانی پێیوەست بە مانا وئامانج لەبەردەم زمانی ژمارە و بەرژەوەندییەکاندا بایەخیان کەم بووەوە. مرۆڤ لەکەنترۆڵکردنی سروشت و پەرەپێدانی هەکارە سەرسوهێنەرەکانی پێیوەندی و بەرهەمهێناناسرکەوتوو بوو، بەڵام لە هەمان ئاستدا لە تێگەیشتنی خۆی و بەڕێوەبردنی ناڕێکییەکانی خۆیدا سەرکەوتوو نەبوو. مرۆڤایەتی هەشتا ڕووبەڕووی جەنگ، دەمارگیری،جەمسەرگیری ودابەشبوون دەبێتەوە، سەرەڕای هەبوونی زانستێکی پشکۆتوو. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کەقەیرانی مرۆڤ هەمیشە قەیرانی مەعریفە نییە، بەڵکو قەیرانی حیکمەت و توانای بەکارهێنانی مەعریفەیە بە شێوەیەکی بەرپرسانە.کەمەڵگاکانی ئەمڕۆ لە قەیرانێکی پێیوەست بە پاشکشەی بەهای "پرسیار"دا دەژین. سەردەمی دیجیتاڵی بەڵکی زۆبەڵاح لە زانیاری بە مرۆڤ بەخشیوە، بەڵام مەرج نییە توانای شیکردنەوە یان ڕەخنەگرتنی پێ بەخشیبێت. کولتووری باو مەیلی بە وەڵامەخێراکان و هەڵوەستە ئامادەکراوەکان هەیە، لە کاتێکدا فەلسەفە پێویستی بە کات، و تەئامان و ئارامگرتن هەیە. ئەو کەمەڵگایەی توانای پرسیارکردنی لەدەست دەدات،ئاسانتر دەکەوێتە ژێر کاریگەری و ئاراستەکردن؛ چونکە نەبوونی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی وا لە تاک دەکات ببێتە بەکاربەری ئەو بیرکانەی کە دامەزراوە سیاسی، میدیایی وکولتووریەکان بەرهەمی دەهێنن، بە ئەوەی توانای پشکنین یان ڕەخنەگرتنیان هەبێت.هەرچەندە بارودۆخە کەمەڵایەتی و سیاسییەکان بەشداربوون لە پاشکشەی ئامادەیی فەلسەفە، بەڵام فەلسەفە خۆشی بەشێک لە بەرپرسیارێتییەکەی دەکەوێتە ئەستۆ. زۆر کات بووەتە دیلی زمانی ئەکادیمی ئاڵۆز و لە کۆشە ڕەزانەکانی مرۆڤ دوور کەوتووەتەوە، ئەمەش وایکردووە وەک بوارێکی تایبەت بە

نوخبەکان (بژاردەکان) دەربکەوێت. فەلسەفەی ڕاستەقینە کەمتر
زاراوەی داخراو نییە، بەڵکو ڕێگایەکە بۆ تێگەیشتن لە ژیان. دەبێت
لە گفتوگۆکانی کەمتر جار بە دەستەواژە، دادپەروەری،
پەروەردە، ئابووری، ناسنامە و تەکنەلۆژیا ئامادەیی هەبێت. کاتێک
فەلسەفە لە واقیع دادەبڕێت، توانای کاریگەرییەکی لەدەست دەدات،
بەتایبەت کاتێک بە پرسیارەکانی مرۆڤەوە دەبەستێتەوە، ئەوە
سروشتییەکەی خۆی وەردەگرێتەوە. یەکێکی دیکە لە دیاردەکانی قەیرانی
ئێمە سەردەمە، پاشکۆی زۆری ڕۆشنبیری خاوەن دیدگای گشتگیر و
سەرکەوتنی مۆدێلی "پسپۆڕ"ە لە بوارێکی تەسکدا. گومان لەوەدا
نییەکە پسپۆڕی زانستی زۆر پێویستە، بەڵام کەمتر گاکان ناتوانن
تەنها پشت بەمەعریفەی تەکنیکی ببەستن. پسپۆڕ زۆربەی کات وەڵامی
ئێمە پرسیارە دەداتەوە: "چۆن جۆرێک بکەین؟"، بەڵام فەیلەسوف
دەپرسێت: "بۆچی جۆرێک دەکەین؟ ئامانج لێی چییە؟ ودەرئەنجامە
ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەکانی ئێمە کارە چی دەبن؟". بەیە
شارستانییەتەکان پێویستیان بە کەرتنەوەی نەوان مەعریفەی پسپۆڕی
و دیدگای فیکری فراوان هەیە. پاشکۆی فەلسەفە تەک لەو ساتەدا ووە
دەدات کە مرۆڤایەتی ووبەووی پرسیارە فەلسەفییە گەورەکان
دەبێتەوە. ژیریی دەستکرد پرسیار دەربارەی هۆشیاری و مرۆڤ
دەوروژێنێت، گەڵانی کۆشوهەوا پرسیار دەربارەی بەرپرسیارێتی مرۆڤ
بەرامبەر سروشت دەخاتە ووە، و پەرسەندنە زانستییەکان دەرگای
گفتوگۆ لەسەر سنوورەکانی دەستوەردان لە ژیاندا دەکەنەوە. ئێم
کەشانە تەنها بە ئامرازە تەکنیکییەکان چارەسەر ناکرێن، چونکە
پێویستن بە بڕها و هەڵبژاردنە مرۆییەکانەوە. کێشەکە تەنها ئەوە
نییە چۆن تەکنەلۆژیا پەرە پێ بدەین، بەڵکو ئەوەیە چۆن زامن بکەین
کە ئێم تەکنەلۆژیایە نەبێتە هۆکارێک بۆ زیادبوونی هەژموونی مرۆڤ
بەسەر مرۆڤەوە. نەتەوەکان تەنها بەهێی لاوازی سەرچاوەکانەوە شکست
ناهێنن، بەڵکو بەهێی لاوازی بیرکەکانیشەوە تووشی شکست دەبن. ئەو
کەمەگایەی لە بەرهەمهێنانی پرسیار دەوستێت، دەبێتە کەمەگایەک
کە بیرکەی ئەوانی تر بکاردێنێت و لەناو ئەو تەوانینانەدادەژیت
کە خۆی دروستی نەکردووون. هەر پەژیەکی شارستانی لە جۆهەری
خۆیدا لەسەر دیدگایەکی فەلسەفی بۆ مرۆڤ و کەمەگا و داهاتوو
بونیاد نراوە. بەیە نەبوونی فەلسەفەبە مانای نەبوونی بیرکە
نایێت، بەڵکو بەو مانایەیە کە بیرکەکان لە سەرچاوەی ترەوە دێن،
بۆ ئەوەی توانایەکی پێویست هەبێت بۆ ڕەخنەکردن یان
ئاڕاستەکردنیان. پاشکۆی زۆری فەلسەفە تەنها قەیرانێک نییە کە
پێوەندی بە فەیلەسوفەکانەوە هەبێت، بەڵکو قەیرانێکی شارستانییە و
پێوەندی بە شێوازی تێگەیشتنی مرۆڤ لە خۆی و داهاتووی هەیە.

لۆژیکی خرایی بەسەر تێماندا سەرکەوت، و بەرهەمهێنان بەسەر مانادا سەرکەوت، و توانای دروستکردنی شتەکان گرنگتر بوو لە توانای تێگەیشتن لە کاریگەرییەکانیان. بەڵام مۆژوو دەیسەلمێنێت کە هەز بە بە حیکمەت ناکات بەرەو پێشەویمان ببات، و مەعریفە بە ئەخلاق ناکات ببێتە مەترسی. زانست پەیوەستی بە فەلسەفەیەکی ئاستەی بکات، سیاسەت پەیوەستی بە فیکرێکی ڕەخنەیی هەیە کە ناگری لە بکات نەبێتە ململانێی بەرژەوەندییەکان، و ئابووریش پەیوەستی بە دیدگایەکی مرۆیی هەیە کە لە لۆژیکی تەنها قازانج تێپەڕێت. گەشەندنەوەی فەلسەفە بە پێگەی خۆی هەوڵێک نییە بە گەشەنەوە بە ئابردوو، بەڵکو پەیوەستییەکە بە دروستکردنی داهاتوویەکی بۆئاگاتر. داهاتوو تەنها پەیوەستی بە مشکێک نییە کە توانای داهێنانی هەبێت، بەڵکو پەیوەستی بە مشکێک کە توانای پرسیارکردن، ڕەخنەگرتن و دیاریکردنی مانای پشکۆتنی هەبێت. قەیرانی ئەم سەردەمە کەمیی زانیاری نییە، بەڵکو نەبوونی ئەو حیکمەتەیە کە زانیاری دگەڕێت بە مەعریفەیەکی سوودبەخش. ئەو نەتوانای خاوەن توانای بیرکردنەوەی قوونن، دەتوانن داهاتووی خۆیان دروست بکەن، بەڵام ئەو نەتوانای دەستبەرداری بیرکردنەوەی ڕەخنەیی دەبن، خۆیان لەناوداهاتوویەکدا دەبینەوە کە کەسانی تر بۆیانی کەشاوە.

ن (زکریا نمر)

دەوڵەت لەم قۆناغدا تەنها پێتەبیایە.. نووسینی: یاسین لەتیف

ئەنتەنێ گرامشی زۆر بە جوانی باس لە ناشنبیری ئۆرگانیکی دەسەڵات دەکات و هەوونی دەکاتەوە ئەم فۆرمە لە ناشنبیران چ قایرەسکن بە گیانی خەڵک و دەبنە دەماستی دەسەڵات و خەڵک لە خشتە دەبن بە ئەوی خەڵک لە ئاستیکان تەنگات و زەلیلی دەسەڵات بن و بەرژەوەندیکانی ئەوانیش پاریزراو بێت . پێش هەموو شتێک

حەقیقەتێک هەیە هەمومان پێی ئاشنایین هەموو تاکێک لەم کوردستانە خۆن بە دووەتی کوردیەوە دەبینێت ، خۆن بۆ مانایەی ئاواتی ئۆویە کورد قۆواریەکی سیاسی سەربەخۆی هەبێت ، یان خۆن بۆوە دەبینێت لە کوردستان دووەتێکی مەدەنی مەدرن هەبێت کوردستان لە ووی ئەمنی و ئابووریەوە بپارێزێت و بەختەوەی و ئاسودەیی کەمایەتی و نەفاهیەتی ژیان بە خێک دەستبەر بکات و ، هەروەها یاساو دەستورێکی مەدەنی سیکولاری هەبێت هەموو تاکێک لە برامبەریدا یەکسان بێت بەجۆوازی مەزهەب و ئاین و نەنگو نەتەوو بیروبۆچوونی سیاسی جۆواز ، هەروەها کار و تەندروستی و خوێندن بە هەموو هاوڵاتیێک فەراهەم بکات و کرامەتی هەموو تاکێک بپارێزێت ، ئەم خواستە خواستێکی گشتی هاوڵاتیانی کوردستانە سەبارەت بە ئایندەی سیاسی کوردستان ، بەڵام پرسیارەکە ئەمەیە ئایا بە بە دیهێننانی ئەم خواستە گشتیە هەلومەرجەکان لە بارن یان تەنها وەهم و خەونی شاعیرانەیە؟ ئایا ئەو هەزانەی دەسەڵات بە نەوە دەبن لە ئاست بەرپرسیارێتی خواستێکی لەو چەشنەن؟ لە ڕاستیدا ناوە ناوە دەبیستین کەمەڵێک سیاسی خەڵکی و عەشیرەتگەری و نەشنبیری ئەرگانیک و کاسەلیسی سیستەم لەرەو لەوە باس لە پرسی دووەتی کوردی دەکەن تەنها بە ئۆوەی سفرەکەیان رازاوەترو خواردنەکەیان چەورتر بێت و تەزێک منداڵکانیان قەڵەوتر بن ئیتر بەئۆوەی لێکدانەوەیەکی زانستی و سەسەلێژی بکەن بە کەمەکای کوردستان و پێکهاتەی ئەحزابی کوردپانی سیاسی کوردستان بزانن ئەم حزبانە هەزو توانایان چەندەو بەچون و دونیابینیان سەبارەت بەوەبردنی کەمەگا و دووەت چ جۆرە میتۆدێکی سیاسی لە هەگبەکەیاندایە یان چ جۆرە دونیابینیەکی سیاسیان هەیە سەبارەت بە کوردستان ؟ ئایا لە ئاستی بە دیهێنانی ئەو خەونە سیاسیەدا هەن ؟ دواجار دەتوانن پارێزگاری لە پایە و سنووری ئەو دووەتە بکەن گریمان بە قودرەتی قادر ئەگەر خەونەکە هاتەدی ؟ ئایا فاکتەری دەرەکی و خایەتی لەبارە بە سەرخستنی پرسێکی سیاسی لەو جۆرە یان هەردوو فاکتەرەکە نەگرن؟ یان ئایا پانتایی جوگرافی کوردستان لە ووی جۆپۆلەتیکەوە هاوکارو گونجاوە بە ڕاگردنی پایەکانی دووەت لە ناوجەکە ، یان داخراوەو نەگرە لە بەردەم خەڵاگری قۆوارەی دووەتدا ؟ئایا ئیکتفای خایەتی گرنتی کراوە لە دەخێکدا گەمارۆ خرایە سەر ئەو دووەتە؟ یان ئایا ئابووری کوردستان کە سیاسیە مافیاو خەڵکیەکانی کوردستان دەستیان بە سەردا گردووەو نەژانە بەرجاومانەوە تاڵانی دەکەن وەکو ئۆوەی کوردستان وڵاتێک بێت و ئەوانیش وەکو داگیرکەرێک هاتوون تاڵانی دەکەن ئابووریەکی لەو چەشنە دەتوانێت ببێتە بنەمایەکی ژەرخان بە ئابووریەکی سەربەخۆو

بەرەوپێشبردنی ئەرکو پایەی دەوڵەت ؟ ئەم پرسیارانەو چەندین پرسیاری دیکەش کە هەمووی لە ڕووی زانستی و لێکدانەوەو ئامانی قوڵاییەوە بە نەرێنیی و نەخێر وەڵام دەدرێتەوەو تەنها وەکو وەهم و یەتەبیایەک دێنە بەرجاو لەم چرکەساتەدا. چونکە دروست کردنی دەوڵەتیش لەم سەردەم و قۆناغەدا تەنها خەونی کەمێک حوشترو لە دونیا بێخەبەرە ئێک وەکو ئیفراندەمکە وایە چەن لەسەدا پێنجای خاکی کوردستانیان لە دەستدا تا ئێستاش لە سایەی کارگێڕە سیاسیە نەگەتیف و هەڵەکانی حەماقەتی ئیفراندەمدا دژین و هێژ بە هێژو ساڵ بە ساڵ دەستاتەکانی هەرەم لە لایەن دەوڵەتی ناوەندەوە بچوک دەکرێنەوەو یان لێیان دەستێنرێتەوە . کەواتە لەم سەدەی بیستویەکەدا ئەکەر سرنجێکی خێرا بدەینە گۆڕەپانی سیاسی کوردستان ئەوەی هەمانە کەمێک ئەحزابی سیاسی خەڵکی و عەشیرەتگەرین کە تەنانەت ناسیونالیزمیش نیین ، هەروەها هەندێک ئەحزابی ئایینی لاهوتی کلاسیک پاشکەی حیزبە خەڵکیەکانن ئەم ئیزە ئەحزابانە هیچ پرۆژەیەکی سیاسی ستراتیژی دوورمەودای هاوبەش و هیچ گوتارێکی سیاسی هاوبەشیان نییە گوزارشت لەم پرسە چارەنوسسازە بکات بە ئایندەی کوردستان . کەمێک مافیاو کارەکتەری بە ناو سیاسیمان هەن کارو پیشەیان جاسوسیە بە دەوڵەتە فاشیستەکانی دەوروبەرو ناوجەکە خەون و خەیاڵیان بریتیە لە کە کردنەوەی پولوپارەو دزینی سەروتوسامانی کوردستانە بە خەیان و نەوەو بنەماڵەکانیان و هاوڕێکانیان ، کومەڵێک ئاوڕکاری دروزن و ڕەشنبیری ئەرگانیکیان ئاگردووە بە شانوباڵیان هەڕەدات یان ئەو ڕەگایەیان بە دەدەزنەوە چەن چەنی بتوانن پارە لە خەڵک بکەشنەوە و یان یاساگەلێکی قەرەقۆشیان بە دادەتاشن تا لەو ڕەگایەوە بە ناوی یاساوە باخەڵی خەڵک بتەکەنن . کارساتە گەورەکە لەوەدایە ئێستا کوردستان کەوتەتە بەر پرسەیەکی نەرمە تەعریبەوە لە لایەن کەمێک سیاسی خەڵکی و سەرمایەداری دەڵاڵی سیاسیە خەڵکیەکانەوە بە ناوی شوقە فرەشتن و موڵک فرەشتن بە هاوڵاتیانی عەرەبی باشووری عێراق ، کە چی دێنە سەر شاشەی تیڤیەکان باس لە دەوڵەتی کوردستان دەکەن .

نووسینی: یاسین لەتیف

ئەو پەروەردەیەی عەقڵ دەکوژێت.. زکریا نەمر.. و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

قوتابخانەکان چۆن نەتەوەیەکی دەستوستان دروست دەکەن؟

دەوڵەتەکان ئەو کاتە ناووخۆن کە دراوەکانیان بەهاکەی لەدەست دەدات، نە ئەو کاتەشی نرخی نەوت دادەبەزێت، و نە تەنانەت کاتێک لە جەنگەکاندا دەدۆڕێن. دەوڵەتەکان هێزی ووخانیان لەوەوە دەست پێدەکات کە قوتابخانە لە کارگەیەک بە دروستکردنی عەقڵەوە دەگۆڕێت بە کارگەیەک بۆ بەرهەمهێنانی "گوێایەڵی"، و لە فەزایەکدا لە پرسیارکردنەوە دابڕێت زیندانێک بۆ بیرکەکان.

هەر ووخانێکی سیاسی، ئابووری یان ئەخلاقی، هەمیشە

ووخانێکی بەدەنگ لە ناو پەلەکانی خوێندندا پێش دەکەوێت؛ لەو شوێنەی کە خولیای زانین دەکوژرێت، پاداشتی تەنها "لەبەرکردن" دەدرێتەوە و سزای "بیرکردنەوە" دەدرێت. لەبەر ئەوە، قەیرانی پەروەردە قەیرانی پەیگرام، باڵەخانە یان تاقیکردنەوە نییە، بەڵکو قەیرانی پەیژەیەکی نیشتمانییە. ئەو دەوڵەتەی هاووڵاتییەکی ئازادی دەوێت، قوتابخانەیەک بونیاد دەنێت کە فێری بکات "چۆن" بیر بکاتەوە، بەڵام ئەو دەوڵەتەی لە گەلەکەی دەترسێت، قوتابخانەیەک بونیاد دەنێت کە فێری بکات "لە چی" بیر بکاتەوە. جیاوازی نێوان ئەم دوو پەیژەیەش، جیاوازی نێوان نەتەوەیەک کە شارستانیەت دروست دەکات، لەگەڵ نەتەوەیەکی تر کە تەنها ئەوە بکار دەهێنێت کە ئەوانی تر دروستی دەکەن. قوتابخانە وەک ئەوەی زەرکەس بەوایان پێیەتی دامەزراوەیەکی بڵایەن نییە، بەڵکو کاریگەرترین دامەزراوەی دەوڵەت لە داشتنی داهاتوودا. لە ناو پەلەکانەوە کەسایەتی هاووڵاتی دروست دەبێت، پەیوەندییەکانی بە دەسەڵات و، یاسا و نیشتمان و جیاوازی و ڕاستییەوە دیاری دەکرێت. هەر بۆیە ژمارە تاکەوەکان لە زانکەکان ناترسن بەهای باڵەخانەکانیانەوە، بەڵکو لەو عەقڵانە دەترسن کە ئەگەر سەربخۆ بن لێیانەوە دەردەچن. هەموو پەیژەیەکی ستەمکاری بە کۆنترۆڵکردنی پەروەردە دەست پێدەکات. بە خاڵیکردنەوەی پەیگرامەکان لە "بیری ڕەخنەگرانە" دەست پێدەکات، مژوو دەگۆڕێت بۆ پۆپاگەندە، نیشتمانپەروەری بە پیاهەڵدان بەسەر فەرمانەوادا، و گوێایەڵیش بە فەزیلەتێکی دەها. کاتێک منداڵ لە ساڵە سەرەتاییەکانیدا ادەت لەسەر ئەوەی وەڵامی ڕاست تەنها

ئەوەیە کە مامستا دەیەت، نەک ئەوەی عەقڵ دەیسەلمێنێت، ئەوا دواتر ئاسان دەبێت هەر وتارێکی سیاسی بە بە لێپرسینەوە و گومان لێکردن قبوڵ بکات. بەم شێوەیە پڕوڕدە چیتر نابێتە هەکاری ئازادی، بەکو دەبێتە ئامرازێک بۆ بەرهەمهێنانەوەی ژێردەستەیی نەوە لە دوای نەوە. لە زۆرێک لە وڵاتە هەژارەکاندا، بەرپرسان شانازی بە ژمارەی ئەو قوتابخانە و زانکۆیانەوە دەکەن کە کردوویانەتەوە، بەڵام لە گرنگترین پرسیار خۆیان لادەدەن: ئەم دامەزراوانە چی بەرهەم دەهێنن؟ ئایا زانا بەرهەم دەهێنن یان بێکار؟ تواژەر یان لێبڕاو؟ خاوەنکار یان فەرمانبەرێک کە چاوەڕێی دامەزراندن دەکات؟ زۆربوونی ژمارەی زانکۆکان هیچ واتایەکی نییە ئەگەر دەستەوستان بن لە بەرهەمهێنانی زانیاری یان چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگا. بەدەستهێنانی بڕوانامە بووەتە ئامانجێکی جێگرەوە بۆ بەدەستهێنانی زانیاری. زانکۆ لەڤزایەک بە تواژینەوە و دەزینەوە گۆڕاوە بۆ وێستگەیەک بۆ وەرگرتنی پارچە کاغەزێک کە دەرگای وەزیفەی بۆ بکاتەوە، تەنانەت ئەگەر خاوەنکێشی کەمترین لێهاتوویی پێویستی نەبێت. بەم شێوەیە بڕوانامەکان کۆکەکە دەبن، لە کاتێکدا بەرهەمهێنان پاشکۆی دەکات و پشت بەستن بۆ شارەزای بیانی زیاد دەکات، چونکە سیستەمی پڕوڕدە ئەو کارامەییەی بەرهەم نەهێناوە کە ئابووری پێویستی پێیەتی.
پڕوڕدەی کلاسیک مرۆڤ لەسەر "ترس" پڕوڕدە دەکات.
دەترسێت لە هەڵەکردن، دەترسێت لە پرسیارکردن، دەترسێت لە جیاوازی و دەترسێت لە تاقیکردنەوە. لە کاتێکدا هەموو شارستانیەتی مرۆڤایەتی لەسەر دەستی ئەو کەسانە بونیاد نراوە کە وێراویانە گومان لە چەسپاوەکان بکەن، وەڵامە ئامادەکراوەکانیان تێکبدووەتەوە و پێداچوونەوەیان بۆ ئەو شتانە کردووە کە خەڵک بە ڕاستی کۆتایان دادەنا. ئەو کەمەڵگایانەی هەڵگری لە هەڵەکردن بیر بکەنەوە، هەڵگرییان لە ناکۆن لە هەڵەکردن، بەکو هەڵگرییان لە دەکۆن لە دەزینەوەی ڕاستی. هەروەها دەتوانرێت پێوەندی نێوان پڕوڕدە و گەندەڵی تێبگەین؛ ئەو فەرمانبەرەی فەری بەهای دەسپاکی نەبووە و مەشقی لەسەر بیرکردنەوەی سەربەخۆ نەکردووە، زیاترئامادەیە بۆ جێبەجێکردنی فەرمانی نایاسایی. ئەو سیاسییەی فەری کلتووری لێپرسینەوە نەبووە، دەسەڵات وەک ئیمتیازێکی کەسی دەبینێت نەک بەرپرسیارێتییەکی گشتی. ئەو دادوەرەی لەسەر سەربەخۆیی عەقڵ پڕوڕدە نەکراوە، بۆی قورس دەبێت بەرگەی فشارسیاسییەکان بگرێت. بۆیە گەندەڵی لە وڵاتەوە دەست پێناکات، بەکو لە قوتابخانەوە دەست پێدەکات.لەو وڵاتانەی بەدەست دابەشبوونی خەڵکییەوە دەناڵێنن، قوتابخانە دەبێتە یەکەم هەڵی

بەرگری لە ناسنامەی نیشتمانی. ئەگەر قوتابخانە شکستی هێنا لە بونیادنانی چەمکی هاووڵاتیبوون، ئەوا بەشایەک دروست دەبێت کە خەڵک و مەزهەب و ناوچەگەرایەتی پڕی دەکەنەوە. کاتێک قوتابیەک دەردەچێت و خەڵکەکەی خۆی باشتر دەناسێت وەک لە نیشتمان، ئەوا دەوڵەت گرنگترین جەنگی خۆی دەخاتەوە پێش ئەوەی دەست پێبکات. هەر بۆیە گەشەپێدان پێویستی بە وتاری سیاسی زیاتر نییە، بەڵکو پێویستی بە شێوەکی ڕاستەقینەی پەروەردەیی هەیە. شێوەک کە شکۆ بە مامۆستا بگەڕێنێتەوە، پەروەردە بە بازاڕی کارەوە ببەستێتەوە، تواژینەوەی زانستی بکاتە ئەولەویەتی نیشتمانی، سەربەخۆیی بداتە زانکۆکان، کلتووری "تەقین" (لەبەرکردن) بگۆڕێت بە کلتووری گفتوگۆ، لەبەرکردن بە تێگەیشتن، و ترس بە ئازادی. وەبەرهێنانی ڕاستەقینە لە دەرهێنانی نەوتدا نییە، بەڵکو لە دەرهێنانی ئەو وزە شاراوانەدایە کە لە ناو مرۆڤدان. سامانە سروشتییەکان ڕەنگە ببڕێن، بەڵام عەقڵە داهێنەرەکان تاکە سامانن کە هەتا دەوڵەت وەبەرهێنانیان تێدا بکات، پتر زیاد دەبن. ئەو وڵاتانەی ئەمڕۆ جیهان بەڕێوە دەبەن، بەوە نەگەیشتوونەتە ئەو شوێنە چونکە خاوەنی گەورەترین سەرچاوەن، بەڵکو چونکە خاوەنی باشترین قوتابخانە، بەهێزترین زانکۆ و ئازادترین توێژەرن. لە کاتێکدا ئەو وڵاتانەی دەوڵەمەندن بە سەرچاوە و هێزارن بە عەقڵ، لە شوێنی خۆیان ماونەتەوە، چونکە سێبەری پەروەردەیان کردووە وەک خزمەتگوزارییەکی کەمایەتی نەک پێژیەکی شارستانی. نەتەوەیەک هەناسەتەوە کە مامۆستاکەی بترسێت لە گفتوگۆ، قوتابییەکەی بترسێت لە پرسیار، و زانکۆکانی ژێردەستەی "سەز و مەیلی سیاسی" بن نەک "لێهاتوویی".

ئابووریەکی مەدەرن بە عەقڵێک بونیاد نانرێت کە مەشقی لەسەر "دووبارەکردنەوە" کردبێت زیاتر لەوەی مەشقی لەسەر "داهێنان" کردبێت. پرسیارە ڕاستەقینەکە ئەوە نییە: چەند قوتابخانەمان بونیاد ناوە؟ بەڵکو ئەوەیە: چەند عەقڵمان ئازاد کردووە؟ ئەوە نییە: چەند زانکۆمان کردووەتەوە؟ بەڵکو ئەوەیە: چەند بیرکەی نوێمان بەرهەم هێناوە؟ نەتەوەکان بە ژمارەی باڵەخانە پەروەردەییەکان ناپێورێن، بەڵکو بە ژمارەی ئەو عەقڵانەی دەتوانن واقیع بگۆڕن.لەبەر ئەوە، جەنگی پەروەردە تەنها جەنگی مامۆستاکان یان تەنها قوتابییەکان نییە، بەڵکو جەنگی هەموو کەمگایە. ئەوەی ئەمڕۆ لە قوتابخانەدا سەردەکەوێت، سبەی ئابووری و سیاسەت و کلتووری بەدەستەوە دەبێت. هەرکەسێکیش قوتابخانە بە دیلی "تەقین" و بیرکراسی و پێوپاگەندە جێبهێڵێت، تەنها هەژاری، گەندەڵی و ستەمکاری زیاتر دەچنێتەوە، گرنگ نییە چەندە نەوت، زێڕ یان دروشمی نیشتمانی هەبێت. قوتابخانە تەنها ئەو شوێنە نییە کە لەی فێر

دەبین، بەکو ئەو شونێیە کە چارنووسی دەوڵەتی تەدا دیاری دەکرێت. ئەگەر عەقڵ لە ناو پەلدا مرد، هیچ حکومەتێک ناتوانێت دوای ئەوە نیشتمان زیندوو بکاتەوە.

و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف
زەکەریا نەمر

ئایا پارتە کۆمۆنیستەکان فەلسەفەی مارکسیان کوشت؟.. نووسینی: زەکەریا نمر.. و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

لەگەڵ تێپەڕبوونی ١٠٥ ساڵ بەسەر دامەزراندنیدا، چیتر پرسیارە ناستەقینەکە ئەوە نییە کە ئایا کۆمۆنیزم سەرکەوت یان شکستی هێنا؟ چونکە ئەم پرسیارەکە زیاتر سەر بە لاژیکی سەرکەوتن و شکستهێنانە نێک مەعریفە. بەکو ئەو پرسیارەی شایەنی وروژاندنە ئەوەیە کە چۆن چین توانی لە دەوڵەتێکی وێرانبوو بەهەی جەنگ وهەژاری و برسێتییەوە، بگەێت بە یەکێک لە گەورەترین هێزە ئابووریەکانی جیهان لەژێر سەرکردایەتی پارتێکدا کە ئایای کۆمۆنیزمی بەرز کردووەتەوە، لە کاتێکدا زۆرێک لە ئەزموونە کۆمۆنیستییەکانی تر کۆتاییان بە هەرسهێنان هات، یان کاریگەریە سیاسییەکانیان لەدەستدا، یان گەیان
بە پارتگەلێک کە زیاتر لەسەر شکۆمەندی ئابردوو دەژین نێک دروستکردنی داهاتوو؟
ئەم پرسیارە نە بەدوای پیاهەدانی چیندا دەگەڕێت و نە بەدوای ئیدانەکردنی
کۆمۆنیزمدا، بەکو هەوڵەکە بە تێگەیشتن لە پێوەندییە ئاڵۆزەکەی نێوان فیکر و واقیع، نێوان ئایدەلۆژیا و دەوڵەت، و نێوان دۆق و مەژوو. مەژوو پاداشتی بیرکەرەکان نادات‌ەوە لەبەر ئەوەی جوانن، و سزایان نادات لەبەر ئەوەی ناشیرینن، بەکو تاقیکردنەوەیان بە

دەکات لەسەر توانای گونجانیان لەگەڵ واقیع و بەرهەمهێنانی دامەزراوەی کارامە.
دەوترێت چین سەرکەوت چونکە کۆمۆنیزمی بە شێوەیەکی دروست جێبەجێ کرد، لە کاتێکدا ئێوانی تر شکستیان هێنا چونکە خراپ جێبەجێیان کرد. بەڵام ئێم وەڵامە خێی نەنگدانەوەی عەقڵیەتێکی ئایدەلۆژیە؛ چونکە لە بنەڕەتەوە وای دادەنرێت کە تیۆرییەکە بە کەموکوڕییەوە هەبێکە تەنها لە مرۆڤکاندایە. لەبەرەوە کێشەکە دەست پێدەکات، چونکە
ئەو فیکرەی عاجزە لە لەپرسینەوە لە خێی، لە ئامرازێک بە تێگەیشتن لە واقیعەوە
دەگەڕێت بۆ ئامرازێک بۆ پاساوهێنانەوە بۆ واقیع. فەلسەفە لە گومانەوە دەست پێدەکات، بەڵام ئایدەلۆژیا لە دڵنیاییەوە. فەلسەفە دەپرسێت: بۆچی؟ چۆن؟ ئایا دەکرێت ئێمە هەڵە بین؟ بەڵام ئایدەلۆژیا دەپرسێت: چۆن بیسەلمێنین ئەوەی باوەڕمان پێیەتی ڕاستە؟ بۆیە جیاوازی نێوان فەیلەسوف و تێکۆشەرێکی ئایدەلۆژی لە زیرەکیدا نییە، بەڵکو لە هەڵوەستیاندایە بەرانبەر بە ڕاستی. فەیلەسوف بەدوایدا دەگەڕێت، بەڵام ئایدەلۆژی وا دەزانێت خاوەنیەتی. هەموو ئایدەلۆژیایێک دژبە یەکییەکی مێترسیداری تێدایە. سەرەتا وەک هەوڵێک بۆ ڕاڤەکردنی جیهان دەست پێدەکات، پاشان بە هەوڵدان بەملکەچکردنی جیهان بۆ ڕاڤەکەی خێی کۆتایی دێت.کاتێک ئەوە ڕووددات، واقیع دەبێتە تەمەتبار نێک تیۆرییەکە. ئەگەر ئابووری شکستی هێنا، دەوترێت گەل لە پرەنسیپەکان تێنەگەیشتووە. ئەگەر دەوڵەت هەرەسی
هێنا، دەوترێت پیلانگێڕی دژەکی هەکارەکەیە. ئەگەر خەڵک ڕاپەڕین، دەوترێت قوربانی پەوپاگەندەن. بەڵام پێداچوونەوە بە خودی بیرۆکەکە، وەک حەرامکراوەک دەمێنێتەوە. مارکس لە سەدەی نۆزدەهەمدا ڕەخنەیەکی ڕیشەیی لە سەرمایەداری گرت و ئامرازی شیکاریی وای پێشکەش کرد کە تا ئێستاش لە ئابووری و کۆمەڵناسی و سیاسەتدا کاریگەرن. بەڵام مارکس دەستوورێکی ئەبەدی بە دەوڵەتان نەنووسی، و بانگەشەی ئەوەی نەکرد کە دەقەکانی کۆتایی مێژوون. پێژەکەی ئەو لە بنەڕەتدا ڕەخنەیی بوو، هەوڵی دەدا واقیع ڕاڤە بکات و شیکاری بکات. بەڵام زۆرێک لە پارتە کۆمۆنیستەکان ئێم پێژەیەیان گەیی بە سیستەمێکی داخراو؛ مارکسیزم لەمیتەدێکی ڕەخنەییەوە بوو بە عەقیدەیێکی سیاسی، و لە ئامرازێکی گەڕانکارییەوە بوو بە دەقگەلێک کە هەموو شتێک ڕاڤە دەکەن و ڕەگ بە کەس نادەن ڕاڤەیان بکات.مارکس خێی شڕشگێڕ بوو دژی بنەماچەسپاوەکان، لە کاتێکدا لای هەندێک لەشوێنکەوتووانی بوو بە

بنەمایەکی چەسپاو کە بەت نییە لەی نزیک بیتەوە. ئەو پیاوەی داوای لێخۆشبوون لە کۆمۆنگا دەکرد، لای هەندێکیان بوو بە کەسێک کە لە سەرووی لێخۆشبووەیە. بەم شێوەیە فەلسەفە گشتا بە ئەرسەدەکسییەکی سیاسی، بیرکردنەوە گشتا بەدووبارەکردنەوە، و داهێنانیش گشتا بە لابەرکردنی دەقەکان. پێپەر ئاگاداری کردینەوە لە مەترسی ئەو تیۆریانەی بانگەشەی خاوەندارێتی یاساکانی
مێژوو دەکەن، چونکە ئەوەی پەی وایە داهاتوو دەزانێت، لێنگە هەر هەکارێک بە گەیشتن پەی لێوا بکات. کاتێک پارتێک قەناعەتی وایە نوێنەرایەتی حەتمییەتی مێژوو دەکات، بەی ئاسان دەبەت کە ئەپزسیۆن پەراوێز بخات، چاکسازی دوابخات و ستەمکاری بەناوی ئامانج
گەورەکەوە پاساو بدات. بەم هەیەکی گەورە دەبەت ئەگەر ئەزموونی چین وەک بەگەی سەرکەوتنی کۆمۆنیزم وەک
تیۆری دابنێین. چین بە دیلی جیاجیکردنی حەرفی مارکسیزمی کلاسیک نامایەوە، بەکو جارێکی تر ڕاڤەی کردەوە بە شێوەیەک کە لەگەڵ مێژوو، کولتوور و پێکهاتە ئابووریەکەیدا بگونجێت. ئابووری بازاڕی قبوڵ کرد، هانی وەبەرهێنانی تایبەتی دا، سوودی لە جیهانگیری وەرگرت، و گرەوی لەسەر پەروەردە و توێژینەوەی زانستی و تەکنەلۆژیا کرد، و شەرعیەتی پارتەکەی بەستەوە بە توانای باشکردنی ئاستی بژێوی وبەدیهێنانی گەشەپێدان. لێرەدا پرسیارێکی لێوا سەرهەڵدەدات: ئایا کۆمۆنیزم لە چین
سەرکەوت، یان پراگماتیزم (کردارگەرایی) بەسەر چەقبەستوویی ئایدەلۆژیدا سەرکەوت؟ ئەزموونی چین دێری دەخات کە دەوڵەت لەسەر دروشم ناژی، بەکو لەسەر توانای فەربوون دەژی. چین زەرجار سیاسەتە ئابووریەکانی گەیی کاتێک بەی دەرکەوت هەندێک بژاردە چیتر گونجاو نین. پاشکشە لە سیاسەتێکی دیاریکراوی بە خیانەت لە عەقیدە دانان، بەکو وەک وەڵامدانەوەیەک بە پێداویستیەکانی واقیع سەیری کرد. ئەم نەرمییە لێنگە یەکێک
بەت لە گرنگترین هەکارەکانی سەرکەوتنی.
زەرێک لە پارتە کۆمۆنیستەکان پێداگریان دەکرد لەسەر ئەوەی دەسەزی دەق بن زیاتر لە دەسەزییان بە کۆمۆنگا. خەریکی بەرگریکردن بوون لە پاکژیی بیرکەکە، لە کاتێکدا دەوڵەت دادەرزا، ئابووری لاواز دەبوو، پەروەردە پاشکشەی دەکرد و گونجە لەهاتووەکان کۆچیان دەکرد. کۆنگرە حزبیەکان گشتان بە گەڵپانی دووبارە بەرهەمهێنانەوەی هەمان گوتار، نێک پێداچوونەوە بە سیاسەتەکان یان لێخۆشبوون لە هەڵەکان. لە زەرێک لە ئەزموونە ئەفریقی و عەرەبیەکاندا، کشەکە تەنها لە مارکسیزمدا نەبوو،

بەڵکو لەو ژینگەیەشدا بوو کە پارتەکان تێیدا کاریان دەکرد. لە ناو دەوڵەتە
لاوازەکاندا گەورە بوون، کە بەدەست دابەشبوونی خێڵەکی و تائیفی و لاوازی
دامەزراوەکان و قەیرانی ناسنامەوە دەیانناڵاند. لە ژینگەیەکی ئاوادا، زەحمەتە هەر پێژەیەکی سیاسی سەرکەوتوو بێت ئەگەر پێش بونیادنانی ئایدۆلۆژیا، دەست بە
بونیادنانی دەوڵەت نەکات. بەڵام خستنە ئەستۆی بەرپرسیارێتی تەنها بە ژینگە، جارێکی تر لە ڕاکردن لە ڕەخنە؛ چونکە ژینگەی سەخت قەدەرێک نییە ڕێگری لە سەرکەوتن بکات، بەڵکو تاقیکردنەوەیەکە بە لێهاتوویی سەرکردایەتی. چین خۆشی لە بارودۆخێکی نموونەییدا دەستی پێ نەکرد، بەڵکو لە ناو جەنگی ناوخۆیی و داگیرکاری و هەژارییەکی فراوانەوە هاتە دەرێ. بەیە جیاوازییەکە تەنها بە بارودۆخەکان ڕاڤە ناکرێت، بەڵکو بە شێوازی بەڕێوەبردنی ئەو بارودۆخانەش. گرامشی درکی بەوە کردبوو کە دەسەڵات تەنها کۆنترۆڵکردنی دامەزراوەکانی دەوڵەت نییە، بەڵکو بونیادنانی کولتوور و مەعریفە وهەژمونییە. بەیە هەر پارتێک پشتگوێی پێرۆردە، زانکۆ، تەوژمەوەی زانستی و بەرهەمهێنانی کولتووری بدات، شێوەکەی دەدەنگەت تەنانەت ئەگەر دەسەڵاتی سیاسیشی بەدەستەوە بێت. هەروەک چۆن ڕوونی کردەوە کە دامەزراوە پێرۆردەیی و میدیایی و کولتووریەکان ڕێگەی یەکلاکەرەوە دەگۆڕن لە دووبارە بەرهەمهێنانەوەی بیرکەکاندا، ئەمەش وادەکات بونیادنانی مرۆڤ گرنگتر بێت لە
بونیادنانی تەنها ڕێکخستن. قەیرانی ڕاستەقینە تەنها قەیرانی چەپ نییە، نە قەیرانی ڕاستەو، نە لیبرالیزم یان
ناسیۆنالیزم یان ئیسلامی سیاسی. بەڵکو قەیرانی خودی "عەقڵی ئایدۆلۆژی"یە؛ ئەو
عەقڵەی وا دەزانێت یەک کتێب دەتوانێت ڕاڤەی کەمێگایەکی گەڕاو بکات، و تیۆرییەک کە لە چوارچێوەیەکی مێژوویی دیاریکراودا لەدایکبووە، بە هەموو کات و شوێنێک دەست دەدات بۆبە پەداچوونەوە. ئایدۆلۆژیا کاتێک دەبێتە عەقیدەیەکی داخراو، لە فڕبوون پێککەوتە دەبێت. کاتێکیش لە فڕبوون پێککەوتە بوو، ناتوانێت سەرکردایەتی دەوڵەت بکات، چونکە دەوڵەت بە "دنیایی" بەڕێوە ناچێت، بەڵکو بە پەداچوونەوەی بەردەوام، دانان بە
هەڵکان، سوودوەرگرتن لە ئەزموون و توانای گۆڕینی سیاسەتکان بەڕێوە دەچێت.
نەتەوەکان لەبەر ئەوە هەڵناستنەوە چونکە باشترین تیۆرییان هەیە،

بەکو لەبار ئاوەی
باشترین دامەزراوەیان هەیە. دامەزراوەکانیش بە دەسەزی فیکری بونیاد نانرێن، بەکو بە کارامەیی، سەروەری یاسا، لێپرسینەوە و بەرپرسیاربردنی ژیرانە و وەبەرهێنان لە مرۆڤدا بونیاد دەنرێن. بەڵام ئەو پارتی سەرکەوتنی خەی بە ژمارەی ئەو دروشمانە دەپووت کە بەرزیان دەکاتەوە، نەک بە ژمارەی ئەو قوتابخانانەی دەیانبینێت، یان ئەو نەخۆشخانانەی پێریان پێ دەدات، یان ئەو هێلی کارانەی دەیەخسێنێت، ئەوا لەگەڵ کاتدا دەگۆڕێت بە دامەزراوەیەکی پەیوەندیی زیاتر وەک لە دامەزراوەیەکی سیاسی. گرنگترین وانەیەک کە چین پێشکەشی دەکات، چ کەک بین لەگەڵیدا یان نا، ئەوەیە کە بیرکەکان شەرعیەتی خەیان لە جوانیی تێرییەکەیانەوە وەرناگرن، بەکو لە ئەنجامە کردەییەکانیانەوە وەری دەگرن. سیاسەت تاقیکردنەوەی لەبەرکردنی دەقەکان نییە، بەکو هونەری بەڕێوەبردنی واقیعە. واقیعیش دان بە ئایدیالەژیاکاندا نانێت، بەکو دان بەو کێشەدا دەنێت کە لە تەگەیشتن و مامەڵەکردن لەگەڵیدا سەرکەوتوو دەبێت. گەورەترین هەڵە کە نوخبە سیاسییەکان تێی بکەون، ئەوەیە کە وا بزانن سەرکەوتنی چین چەتێیەکی ئامادەکراوە و دەکرێت بە هەر وەاتەک بگوازرێتەوە. هەر کەمەگایەک مێزوو،
کولتوور، پێکهاتەی ئابووری و دامەزراوەی تایبەت بە خەی هەیە. بەیە چاوپێشی و
لاسایکردنەوەی حەرفی چین، هەنگاو شکستی نوێ بێت، هەک وەک چەن لاسایکردنەوەی یەکێتی سۆڤیەت لە زەرەک لە ئەزموونەکاندا شکستی هێنا. ئەوەی داواکراوە کەپیکردنی ئەزموونەکان نییە، بەکو تەگەیشتن لە مەرجەکانی سەرکەوتنیان و خستنەڕێخنەوەیە.
هەنگاو نهێنی چین ئەوە نەبووبێت کە تێرییەکی تەواوی دەزیوەتەوە، بەکو ئەوە بووە کە تێرییەکەی نەکردووەتە زیندانەک کە هەگری لە بکات لە فەربوون. هەنگاو هەکاری شکستی ئەزموونەکانی تریش ئەوە نەبووبێت کە تێری هەبووە، بەکو ئەوە بووە کە وەک ڕاستییەکی کەتایی و بە پێداچوونەوە مامەڵەیان لەگەڵ تێرییەکەدا کردووە. شارستانیەتەکان بە عەقیدەی چەقبەستوو دروست نابن، بەکو بەو عەقڵانەی دەوەرن پێداچوونەوە بە خەیاندا بکەن. نەتەوەکان لەبەر ئەوە ناووخێن چونکە هەڵەیان کردووە، بەکو لەبەر ئەوەی پێداگریان کردووە لە گۆڕینی هەڵە بە عەقیدە، گۆڕینی عەقیدە بە قەدەر، و گۆڕینی قەدەر بە چارەنووسەک کە بێت نییە بیر لە گۆڕینی بکەیتەوە. ڕاستی نە موەکی پارتەکە، نە فەیلەسوفەک و نە دەوڵەتەک. ڕاستی پێژەیەکی مرۆیی کراوەیە، بە ڕەخنە زیاتر بەرەو پێش دەچێت وەک لە دنیایی، و بە پرسیار زیاتر وەک لە دروشم. ئەمەش، هەنگاو،

گەورەترین دژبەیەک بێت کە مرۆڤی هەموو ئایدۆلۆژیاکان دەری دەخەن.

نووسینی: زکریا نمر

پیشەسازیی وەهمەکان.. نووسینی: کەریم جدی.. و: یاسین لەتیف

١
ئایا وەهمەکان بە مرۆڤەوە نووساون؟ ئایا دروستکردنی وەهم لە ژیانی مرۆڤایەتی و لە ڕۆژگاری ئێستاماندا پێویستییە؟
ئایا دەخڵش دەبیت یان غەمبار، ئەگەر وەهمەکت لەدەست دا؟
٢
ناتوانین باسی وەهم بکەین بەبێ باسی خەیاڵ و خەون. جگە لەوەی بیرمەندان و فەیلەسوفان مرۆڤ بە "گیانلەبەرە باکە" و "گیانلەبەری قسەکەر" ناودەبەن، سیفەتی تریشیان خستۆتە پاڵی وەک "گیانلەبەری بیرکەرەوە" و "ئەو گیانلەبەرەی خەون دەبینێت". خەیاڵ لە چوارچێوەی چالاکییە هزرییەکانی مرۆقدایە. خەیاڵ ئازاد و بێ سنوورە، هەرچەندە پەیوەندی بە دەوروبەر و ئاستی بیرکردنەوەیەوە، بەڵام سیفەتی فەین، کراوەیی، نەرمی و ڕەشتنی بەرەو دوورترین و نامۆترین شوێنەکانی هەیە. هەر بەیە، ئەگەر بکرێت جێستەی مرۆڤ لە ڕووی جوڵە و شوێنەوە سنووردار بکرێت، خەیاڵەکەی سنووردار ناکرێت. بگرە سەلمێنراوە کە هەرچی شوێنی مرۆڤ تەسکتر بێتەوە، زیاتر پەنا بە ئازادکردنی خەیاڵ دەبات؛ وەک ئەوەی لەگەڵ زیندانییەکاندا ڕووبدات. بەڵام دەبێت ئاگادار بین کە پشتگیریکردنی ئەم مەسەلەیە وەک ئامانج، جڕەکە لە "تراژیکەمیدیا"، چونکە ئەمە هانی زیندان نادەین بەڵکو هانی باخچە دەدەین. ئەمە لەگەڵ فەزا و ئاسۆی ئازاد و ئەو ڕەحەدایەن کە پێویستی بە فراوانی هەیە، چونکە بەبێ فراوانی خەیاڵ کز دەبێت و وشک دەبێت.
٣
خەون پەیوەندییەکی تونددوتڵی بە خەیاڵەوە هەیە. دەکرێت خەون

بوو پەناسە بکرێت کە خەیاڵێکە بۆرو ئامانجێک هەنگاو دەنێت؛ ئاواتێکە کە تەماح و ئارزووی تەدایە بە تێپەڕاندنی ئاوی هەیە بۆرو شتێکی تر. هەیر نییە کە خوون بە یەکێک لە نیشانەکانی ژیان دابنرێت. بگرە داهێنان وا مرۆڤ دادەنێت کە بەبێ خوون مردووە، وەک لە فیلمێکدا دەڵێت:
(بەبێ خوون، تۆ مردوویت – Without dream you are dead) ئاوی خوون نابینێت، بەدەنگ و بەجوڵە دەبێت. بەدەنگی بەم مانایە نامانی چالاکییە، و بنەمای چالاکیش پەیوەستە بە ژیانەوە. هەندێک کەس ئاگەر لە خوون بینین بوەستن، پەنا بە خەکوشتن دەبەن.
٤
خەنگر و ماننووسی لوبنانی ئیلیاس خووری دەڵێت: شاعیر یەکەم کەس دەشکێت ئاگەر خوونکەی بشکێت، هەروەها یەکەم کەسیش دەشکێت کاتێک خوونکەی دێتە دی. بەشی یەکەمی هستەکە بە ئاسانی قبوڵ دەکرێت. لای شاعیر خاوەن هەستێکی ناسکە و خوونکانی تا ئاستی عەشق خۆش دەوێت. خوون بە ئاو مەسەلەی "بنەما" و "ستراتیژیی ستراتیژییەکان". بەیە سەیر نییە شاعیر بشکێت ئاگەر خوونکەی لەدەست بدات. بەڵام ئاوی کە ئایا شاعیر دوای ئاوە هەدەستێتەوە یان نا، بابەتێکی ئاگەرییە و پەیوەستە بە واقیع و خودی شاعیرەکەوە. بەڵام بۆچی و چۆن شاعیر دەشکێت کاتێک خوونکەی دێتە دی؟ مەگەر شاعیر خەبات بە هەنانەدی خوونکەی ناکات؟ لەڕەدا کەشی خوون و دژایەتییەکەی دەردەکەوێت. خوون وەک خەراک و وزەیە، پاڵت پەوە دەنێت بە بەردەوامی و بۆرو پێشەوە و قووتربوونەوە. خوون هەمیشە سەرقاڵت دەکات، بەڵام هەر کە هاتە دی، هەست بە جۆرێک لە بەشایی و لەدەستدان دەکەیت. چارەسەری ئەم کێشەیە ئاوەیە کە مرۆڤ هەمیشە پەویستی بە خوونی نوێ هەیە، و ژیانیش ئاگەر بە باشی لەی بەوانین، خوونی زیاترمان پێ دەبەخشێت.
پەیوەندی شاعیر بە خوونەوە دەکرێت بە هەموو داهێنەران و مرۆڤ بە گشتی گشتگیر بکرێت.
٥
لە نێوان خوون و وەهمدا داوێکی زەر تەنک هەیە. جۆرە جۆلانەیێک هەیە کە خوون دەباتە شوێنی وەهم، و وەهم دەباتە شوێنی خوون. وەهم خوونکی درێنەیە، عەشقێکە کە خیانەت ناشکرا دەکات. ئاوی وەهمی هەگرتووە نازانێت کە وەهمە، بۆکو وەک خوون و تەماح و هاوکی هەوا دەبینێت، دوای ئاوە ناشکرابوون و دنیابوونەوە دێت. کاتێک خوونێک دێتە دی، شادییەکی زەر دامان دەگرێت (هەرچەندە خەمکی کەمی لەدەستدانیشمان بە دروست بێت)، بەڵام کاتێک خوونکە دەبێت بە وەهم (واتە زانستی و ڕاست نەبێت)، نائومێدییەکی گەورە

دەمانپەکێت.

٦

لە نیشانەکانی بەدبەختی و بەدبەختەکان ئەوەیە کە وەهم پەشاکی خەون دەپۆشێت. مرۆڤ ناتوانێت بە ئەنقەست وەهم بە خەی دروست بکات، چونکە وەهم زیان و قسەی پووچە. هەندێک وەهم هەن کە لە نەخشیەی دەروونیەکانەوە سەرچاوە دەگرن، هەندێکی تریش بەهەی زیادەویکردن لە هەستەنگاندن و بیرکردنەوەدا دروست دەبن. بەڵام ئەمە باسی ئەم جۆرە ناکەین. ئەمە باسی بەرهەمهێنانی وەهم دەکەین بە شێوەیەکی بە ئەنقەست، کاتێک ئەوانی تر وەهمت بە دروست دەکەن یان تۆ بە ئەوانی دروست دەکەیت. تێبینیک دەخرێتە خوارەوە، تێبینیک وەهمە، نەچیرکەش ماسی نییە بەڵکو ئەو مرۆڤانەن کە هۆشیاری و بەختەوەریان کەمە. بەرهەمهێنان و کەین و فرۆشتنی وەهمەکان لە سەردەمی ئێستاماندا لە بوارەکانی ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی و کولتووریدا بازاڕی زۆر گەرمە. سیستەمەکان، دەوڵەتەکان، دامەزراوەکان و تاکەکان ئەم کارە دەکەن. پیشەسازیی وەهم کارێکی سادە نییە، بگرە لە تاقیکردنەوە تاقیگەییەکان ئاڵۆزترە و ئەنجامی چەندین هێگاز کە تێبینیک پێک دەهێنن. ئەو پرسە عەقییانەی لە پشت ئەمەوەن دەکرێت ناوی بنێین (سیستەمی فیکری) .

٧

ئەمە خەونەکانمان خەش دەوێت و خەمبار دەبین ئەگەر خەونێک لەدەست بدەین، بەڵام هەندێک کەس هەیە دەستنەوە و بەردەوام دەبن و خەیان نوێ دەکەنەوە، هەندێکی تریش دەکشێنەوە و گۆشەگیر دەبن. شاعیر مەحموود دەروێش دەڵێت:

"خەونێکی جوانم لەدەستدا پسێزی گوڵ لە تەسکانم (زەنبەق) لەدەست دا

شەوم درێژ بوو

لەسەر پەرژینی باخچەکان

بەڵام هێگاکەم (ئامانجەکەم) لەدەست نەدا

٨

ئەدلف هەتلەر کاتێک خەونەکەی بوو بە وەهم، خەی کوشت. ئەو کچەی خەون بە گەنجێکی بە کەموکوڕییەوە دەبینێت و هەموو جارێک مەرجێکی نوێ زیاد دەکات، لە کۆتاییدا بە تەنیا و قەیرەیی دەمێنێتەوە. ئەو کەسانەی چاوەڕوانن هووبارەکە بە پێشووت لە ئاسمانەوە بیان بێتە خوارەوە بەبێ ئەوەی هەکارەکانی سەرکەوتن دابین بکەن، هەمیشە لەناو شکستی و ژاردەستپێیدا دەمێننەوە. ئایدیاڵیزاش، هەر ئایدیاڵیزایێک بێت، کە بیرۆکەت لە هەموو کات و شوێنکدا بێت و هەمیشە مەدالیای زێڕ بباتەوە بەبێ لەبەرچاوگرتنی شوێن و کات،

ئایدیەلۆژیایەکی پووچەڵ.
٩
هەندێک کەس دەخڵش دەبن کاتێک وەهمەکانیان بە دەردەکەوێت، کاتێک هەست دەکەن وەهمەکیان لەدەست داوە یان شتێکیان بردووتەوە. بەڵام هەندێکی تر تووشی شک دەبن، ئومێدی گۆڕیان لەسەر هەڵچنیبوو، دەیانویست وەهمەکە هەر بە وەهمی بمێنێتەوە بۆ ئەوەی بزانن وەهمە. ئای وەهمە ئازیزەکەم!

سەرچاوە:
(لە لاپەڕەی فەرمی کەریم جدی وەرگیراوە)

ڕزگارکردنی کولتوور لە خراپی و نزمی لە ڕێگەی گۆڕپەڕدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی و پێشخستنی کارایی ڕەخنەیی و گفتوگۆی عەقڵانی.. و . لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

پێشکی
"فەلسەفە عەقیدە نییە، بەڵکو چالاکییە."
ماتیە لیپمان

ڕەکولتووری هاوچەرخ بەدەست قەیرانێکی قووڵ دەناڕەحەت کە بە "نزمیی کولتووری" یان "سەردەمی هیچو پووچەتی" دەناسرێت، ئەمەش دیاردەیەکە بە بەاوبوونەوەی بەرهەمی ڕووکەشیی بەکاربەر، پووچیی میدیایی و ڕووکەشبوونی هزری لەژێر سێبەری باڵادەستیی ئابووریی

دیجیتاڵی و زیرەکیی دەستکرددا دەناسرێتەوە. تیۆردانەر ئەدرنە لە "پێشەسازیی کولتووری" (١٩٤٧)دا وا وەسفی دەکات کە بریتیە لە "بەرهەمهێنانکی کولتووریی یەکخراو کە توانای بیرکردنەوەی سەربەخۆ لە مرۆڤ دەستێنێتەوە"، لە کاتێکدا جان بۆدریار لە "لێکچواندن و لاسایکردنەوە" (١٩٨١)دا وەک "زیادەڕەوی لە واقیعیووون و واقیعێکی لەڕادەبەدەر" دەیبینێت کە شوێنی هەستایەتی دەگرێتەوە. ئامانجی ئەم توێژینەوە ئەکادیمییە پێشنیارکردنی مۆدێلکی ڕزگارکاری سێ هەندییە: گۆشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی وەک ئامرازێک بۆ گەشەپێدانەوەی قوتابی، پەرەپێدانی کارایی هەستەیی وەک چەکێک دژی هووکشبوون، و گفتوگۆی عەقڵانی وەک میکانیزمێک بۆ بنیاتنانەوەی پەیوەندیی مرۆیی. لەمشدا پشت بە تیۆرییەکانی هابرماس (کردەی پەیوەندی)، فۆکۆ (مەعریفە-دەسەڵات)، و گادامەر (هەرمەنۆتیکا) دەبەستین، لەگەڵ گرتنەبەری نزیکبوونەوەیەکی (دیداکتیکی) یان زانستی فەر کردن بۆ جێبەجێکردنی ئەم مۆدێلە لە پەروەردە و کۆمەڵگەدا. توێژینەوەکە دابەش بووە بەسەر شیکردنەوەی "نزمی"دا، پاشان هەر یەک لە سێ هەندەکە، دواتر بەراوردکاری و جێبەجێکردنە دیداکتیکییەکان، لەگەڵ نموونەی مۆژوویی و هاوچەرخ. چۆن لە ڕۆژی جیهانییەکەیدا، ژیانێکی نوێ بە بەر فەلسەفەدا بکەینەوە؟

١(شیکردنەوەی دیاردەی نزمیی کولتووری)

نزمی تەنها بریتی نییە لە لاوازیی کوالیتی، بەڵکو سیستەمێکی کولتوورییە کە "کاڵای کولتووری"ی خێرا-بەکاربردن بەرهەم دەهێنێت. تایبەتمەندییەکانی

ڕووکەشکردن: کورتکردنەوەی شتە ئاڵۆزەکان بۆ شتی سادە (وەک: "قیدیۆ کورتەکان" لە تیکتۆک).

دووبارەکردنەوە: بەرهەمهێنانەوەی نموونەکان بۆ بە داهێنان (وەک: بەرهەمهێنانەوەی فیلمەکانی هۆلیوود).

بەکاربەری: بەستنەوەی بەها بە بەاوبوونەوە نەک بە قوتابی (کولتووری قوتووبەندکراو).

هەکارەکانی: هەژموونی بازاڕ (ئەدرنە)، لەدەستدانی هاڵە (واتتر بنیامین)، و "مردنی نووسەر" کە بە هەڵە تێگەیشتراوە (بارت).

دەرئەنجامەکانی: داخورانی ناسنامە، بەاوبوونەوەی نەزانیی بەئەنقەست و ، هەرسهێنانی گفتوگۆی گشتی.

٢(هەندێ یەکەم: گۆشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی وەک ئامرازێک بۆ قوتابی)

بیرکردنەوەی فەلسەفی بریتییە لە "پرسیارکردنی مەنهەجی دەربارەی واتا و بنەماکان" (هایدگەر). کولتوور بنیات دەنێتەوە لە ڕێگەی

ئیشکالیەت: گەیشتن "زانیاری" بە "پرسیار" (وەک لە "زیرەکیی دەستکرد چییە؟"ـەوە بۆ "واتای ئەوەی مرۆڤ زیرەک بێت چییە؟").
دیالەکتیک: بنیاتنانی مەعریفە لە ڕێگەی دژایەتییەوە (هیگڵ).
تەماح: بەرنگاربوونەوەی خەرایی بۆ وەستان (ئەرستۆ: تیاری وەک زیانەکی تەماحاوی).
لە ووبووونەوەی نزمیدا، فیلسوف وەرگر لە بەکاربەرەوە دەگۆڕێت بۆ بەرهەمهێنەری واتا. نموونە: هەمەتەی "فیلسوفە بە منداڵان" (ماتیو لیپمان) کە زیادبوونی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی بە ڕێژەی ٤٠٪ لەنێو منداڵاندا سەلماند.
(هەندی دووەم: پەرەپێدانی کارایی ڕەخنەیی وەک چەکێک دژی ووکشبوون)
کارایی ڕەخنەیی بریتییە لە "توانای هەڵوەشاندنەوەی گوتارە باڵادەستەکان و بنیاتنانەوەیان" (فۆکۆ). ئەمانە لەخۆ دەگرێت:
شیکردنەوەی ڕەخنەیی: ئاشکراکردنی ئایدیۆژیای شاراوە (مارکس: "هۆشیاریی ساختە").
ڕەخنە لەخۆگرتن: پێداچوونەوە بە گریمانەکانی تاک (کانت: "بوێریی زانین").
فرەیی: قبووڵکردنی ئا دژبەیەکەکان بەبێ سینوور (ئەدرنۆ: "بیرکردنەوەی نەرێنی").
ئامرازەکانی: تیۆریی ڕەخنەی کولتووری، شیکردنەوەی گوتار (ڤان دایک). لە سیاقی دیجیتاڵیدا، توانای بەرنگاربوونەوەی "بڵقەکانی پاڵاوتن" (Filter Bubbles) دەبەخشێت لە ڕێگەی ئامرازگەلێکی وەک "ڕێبەری ئاشکراکردنی ساختە".
(هەندی سێیەم: گفتوگۆی عەقڵانی وەک میکانیزمێک بۆ پێوەندیی ڕەسەن)
گفتوگۆی عەقڵانی بریتییە لە "کردەی پێوەندیی خاڵی لە شێواندن" (هابرماس لە تیۆریی کردەی پێوەندیدا، ١٩٨١). ئەمانە دەخوازێت:
بابەتیبوون: پشت بەستن بە ڕێگەکان نەک سەز.
گشتگیری: بڕشتدارپێکردنی هەموو دەنگەکان (لێوانێش پڕاوێزخراوەکان).
کراوەیی: قبووڵکردنی ئۆگۆری گۆڕان (گادامەر: "تێکەڵبوونی ئاسۆکان").
لە سەردەمی "پاش-ڕاستی"دا، گفتوگۆ متمانەی گشتی بنیات دەنێتەوە. نموونە: کۆبوونەوەکانی "قاوەخانەی فیلسوفی" لە فەرەنسا، کە لە ساڵی ١٩٩٢ـەوە هەزاران بەشداربووی لە گفتوگۆی قووڵدا کۆکردۆتەوە.
(بەراوردکاری لە نێوان سێ ڕەهەندەکەدا)
ئۆگەر بەراوردێک لە نێوان سێ ڕەهەندەکەدا بکەین، دەبینین

ئامانجی سەرەکیی ئەو بنەما تیۆرییەی کە پشتی پێ دەبەستێت، ئەوەیە کە جیاجیاکردن دژی "نزمی کولتوری"، گەشاندنەوەی قوڵایی و واتا بە بیرکردنەوەی فەلسەفی دەبەخشێت، ئەمەش هەریەک لە هایدگەر، هیگڵ و ئەرستۆ نوێنەرایەتی دەکەن . هەروەها کارایی ڕەخنەیی یارمەتیدەرە بۆ گۆڕینی بەکاربردن بۆ تەڕامان و هەڵوەشاندنەوەی گوتارە ساختەکان، کە هەریەک لە فۆکۆ، کانت و ئەدرنۆ نوێنەرایەتی دەکەن و دەبێتە هۆی ئاشکراکردنی چەواشەکاریی میدیایی. هەرچی گفتوگۆی عەقڵانییە، هەوڵی بنیاتنانی سازانێکی پێوەندی دەدات و دەخوازێت بەگژ بخاتە شوێنی هاوارکردن، کە هەریەک لە هابرماس، گادامەر و پێ ئیکەر نوێنەرایەتی دەکەن. ڕ
بەگشتی، تێواوکاریی هەر سێ هەندەکە: گۆشەپەدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی، بەکارهێنانی کارایی ڕەخنەیی و پشت بەستن بە میکانیزمی گفتوگۆی عەقڵانی، "سەگەشەی ڕزگارکردنی کولتووریی هێنووکەیی" پێکدەهێنن، چونکە: بیرکردنەوە ناوەندێک دابین دەکات، ڕەخنە پاکی دەکاتەوە، گفتوگۆش بڵاوی دەکاتەوە.
ڕ(نزیکبوونەوەی دیداکتیکی یان"زانستی وانە وتنەوە": جیاجیاکردنەوە پراکتیکییەکان لە پڕوردە و کەمگەدا)
هەدەفەکە تەکنیک بە پڕۆگرامکانی خوێندنی فرەئاست دەکرێت:
ڵە خوێندنی بنەڕەتیدا:
بەرنامەکانی "فەلسەفە بۆ منداڵان" (لیپمان): سازدانی دانیشتنی هەفتانە بۆ گفتوگۆکردنی پرسگەلێکی وەک "جوانی چییە؟" لە بری تەقینکردن.
یاریی ڕەخنەییەکان: "یانەکانی مشتومڕ" (Debate) بۆ ڕاهێنان لەسەر بەگەهێنانەوە.
ڵە خوێندنی زانکەدا:
بابەتکانی "ڕەخنەی کولتووریی دیجیتاڵی": شیکردنەوەی پلاتفۆرمەکانی وەک نێتفلێکس (Netflix) بۆ بەکارهێنانی ئامرازەکانی فۆکۆ.
پەژڕەی گفتوگۆیی: "گفتوگۆی فرەپسپۆڕی" لە نێوان کەڵەژڕەکانی زانست و هونەردا.
ڵە کەمگەدا:
پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکان: "کۆبوونەدەکانی فەلسەفە لەسەر ئینتەرنێت" بەپێی ڕەسا هابرماسییەکان.
هەمەتی گشتی: "هەفتەی گفتوگۆی نیشتمانی" بۆ تاوتوێکردنی پرسگەلێکی وەک گۆڕانی کەشوهەوا بە شێوەیەکی عەقڵانی.
بەکارهێنانی هونەرەکان: شانۆگەریی کارلێککار (Interactive) کە نزمی بەرجەستە دەکەن و شیکاری دەکەن (وەک شانۆی برێخت).

هەڵسەنگاندنی کارایی: ئاپرسیارکانی پرسش/پاش، شیکردنەوەی گوتار، پشتڕاستکردنی نیشاندەرکانی وەک "ئاستی هاووکێشبوونی میدیایی" (نیشاندەری نەهێشتنی نەخوێندەواریی میدیایی).
تەوژمەکانی داخ: ئەزموونی "ڕزگارکردنی کولتوور" لە بەڵگەنامەکانی (٢٠٢٢-٢٠٢٤)
لە پێژەی وەزارەتی کولتووری بەڵگەنامەکانی لەسەر ٥٠ قوتابخانە جێبەجێ کرا:
قۆناغی ١: ئاهەنگان بۆ مامۆستایان لەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی.
قۆناغی ٢: وەرکشۆپی ڕێخۆشکردنەوەی میدیای جەماوەری.
قۆناغی ٣: کۆبوونەوەی گفتوگۆیی مانگانە.
دەرئەنجامەکان (ئاپارتی یونسکۆ ٢٠٢٤): کەمبوونەوەی بەکاربردنی "ناوەڕۆکی هاووکێش" بۆ ڕێژەی ٥٢٪، بەرزبوونەوەی بڕشداریکردن لە چالاکییە کولتووریی قوڕکاندا بۆ ڕێژەی ٦٨٪.

کۆتایی
فەلسەفە بریتییە لە گفتوگۆیەکی درێژخایەن لە نێوان کەسانێکی جیاوازدا، کە بەدوای چارەسەری بەشکیدا دەگەڕێن بۆ کێشە بنەڕەتییەکانی مرۆڤ.
(ماتیو لیپمان)
ڕزگارکردنی کولتوور لە نزمی، خەشگوزرانییەکی هزری نییە، بەڵکو پێویستییەکی بوونگرایی (وجوودیی) لە سەردەمی ئامەردا. لە ڕێگەی گۆشەپەدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی و ، پڕۆپەدانی کارایی ڕێخۆشکردنی گفتوگۆی عەقڵانییەوە، گەیاندنەوەی ڕێگای مرۆڤ وەک "بوونەوەرێکی بیرکەرەوە" نەک وەک بەکاربەرێک. ئەم مەدەلە سنووری تێدەپەڕێنێت بۆ ئاوەڵبەتە بەرنامەیەکی کردەیی، کە دەکرێت لەسەر ئاستی نیشتمانی پەیڕەو بکرێت. ئاسپاردە دەکرێت بۆ دامەزراندنی "ناوەندی نیشتمانی بۆ ڕزگارکردنی کولتووری" و ئەنجامدانی توێژینەوەی درێژخایەن دەربارەی کاریگەریی ئەم نزیکبوونەوەیە لەسەر ناسنامەی بکەرەکان لە سەردەمی زیرەکیی دەستکرددا. ئاخۆ تا چەند کولتوور لە ڕێگەی بکەر و دامەزراوەکانییەوە، یارمەتیدەر دەبێت بۆ دروشاندنەوەی فەلسەفە؟

د. **زوهەر ئەلخوەلیدی** – انفاس نت – ١٣ی کانوونی یەکەمی ٢٠٢٥

ڕۆشنبیر کێیە و ئەرکەکانی چیین؟.. ڕ یاسین لەتیف

ئەوە لە جیهاندا و بە تایبەتی لە هەژهەژاتی ناوەڕاستدا کولتووری هاوچەرخ بەدەست قەیرانێکی قووڵ دەناڵێنێت کە بە " پاشە کشەو نزم بوونەوەی کولتووری" یان "سەردەمی هیچو پووچەتی" دەناسرێت، ئەمەش دیاردەیەکی زۆق و ئاشکرایە لە دونیای ئەمەدا بە بەاوبوونەوەی بەرهەمی هووکەشیی بەکاربەر، پووچیی میدیایی و هووکەشبوونی هزری بە ناوبانگ ، ئەم دۆخە بە تایبەتیتر لە دونیای ئەمەدا پێویستی بە دەستبژێرگەلێکە بە تێپەڕاندنی ئەم قۆناغە پوچگەرایە کە کەرامەتی مرۆڤی تەدا دەشکێنرێت ، پێداویستیەکی هەنوکەییە بە تێکشکاندنی ئەو تەوقو تەنزگەیەی کە مرۆڤی ئەمەی لە نەو زەراب و زەلکاوی کولتووری شیزۆفرینیای سیستەم جۆقاندووە ، بە دەرباز بوون و تێپەڕاندنی ڕۆشنبیری شیزۆفرنیای سستەم پێویستی بە مرۆڤی جندەمان و ڕۆحی بەرەنگاری هەیە کە بوێرانە هەر شتێکی خراپ و نەگەتیف و بە دەی نەبووە لە بەرژەوەندی هاوڵاتیەکانی ڕەدیبکاتەوە ، ڕاشکاوانە بە دەستەات بێت تا ئەرەو بەس ئەمە لابەن خراپە و زیانبەخشە ، ئەمەش باشەو لە پێناو بەختەوەری ئینساندایە زیادیکەن .

لەرەدا پرسیارێک دێتە ئاراوە:

ئایا ڕۆشنبیر کێیە؟

ئەی ئەرکەکانی چیین؟

چەمکی ڕۆشنبیر(Intellectual) یەکێکە لە چەمکە ئاڵۆز و گرنگەکان کە لە کەمەناسیدا جێگەی مشتومڕە. ئەم چەمکە لەفەرهەنگی سیاسیدا پێناسەی جەراو جێری بە کراوە . هەر کەسەو بە پێی بەرژەوەندی چینایەتی خۆی پێناسەی کردووە ، بەیە ناتوانین لە سەر یەک ڕیتمی پێناسە بوەستین ، دواجار دەکرێت بڵێین ڕۆشنبیر واتە ویژدانی بەئاگای کەمەگە.

ئەو کەسەیە کە لە کاتێکدا هەمووان بەدەنگن، ئەو قسە دەکات و دەبێتە دەنگی بە دەنگەکان و لە دۆخی ئێستا ازی نییە و هەمیشە بە دوای دونیایەکی باشتردا دەگەڕێت. ڕۆشنبیر ئەو کەسەیە کە خاوەن ئاستێکی بەرزی زانین و تێگەیشتن و هۆشیاریە. ئەم کەسە توانای

بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە وتوێژێنەوە و تەماشا و هەڵدانەوەی سەروشتی واقیع، بەتایبەتی سەروشتی کۆمەڵگا و چارەسەرییە پێشنیارکراوەکان بۆ کێشەکان.
ڕەشنبیری بۆ ئا، وەک چرایەکی بۆ ڕووناکی وایە و سودی نییە بۆ مرۆڤ چونکە ڕەشنایی پێ نابەخشێت و بەر پێی مرۆڤ ڕوناک ناکاتەوە ؛ دەکرێت بگەین ڕەشنبیری بۆ ئا وەکو ئاوەکی لێڕ و لێخن وایە بەکەڵکی خواردنەوە نایەت و مرۆڤ ناتوانێت لێی بخواتەوەو تاکو تینوێتی خۆی لێ مەعریفەی بشکێنێت، بۆ مانایەی ڕوشنبیری لێو چەشنە ئێنرژی مەعریفەی پێ نییە تا وەرگر لێی سودمەند بێت ، ئەم چەشنە ڕەشنبیرانە دەکرێت پێیان بگەین ڕەشنبیری کلاسیک بۆخۆیان لە کاخ و بارگای حیزبەکان و کەناڵەکانی TV دانیشتون سەنای بەرپرس و دگداتەرەکان دەکەن ، یان خەریکی چەواشەکاری کۆمەڵگان ، زەربەی کاتیش دژ بە ڕەشنبیری ئەرگانیکن ، ڕەشنبیری کلاسیک ڕەنگە شۆکەی هەبێت بەڵام ئەرکەکەی جێبەجێ ناکات، سەرکیترین ئەرکی ڕەشنبیر ڕەخنەگرتنە لە دەسەڵات، و دابونەریتە کۆنەکان، و هەڵە باوەکانی ناو کۆمەڵگە.
ڕەشنبیر نابێت زوونا ژەن و "تەپڵ لێدەر"ی دەسەڵات بێت، بەڵکو دەبێت وەک ئاوێنەیەک کەمکوێیەکان نیشان بدات. چونکە ئەرکی ڕەشنبیر دروست کردنی ژاوە ژاو و قەرەباخی نییە بۆ گرداکە بوونی حەشامات لە چواردەوری دروشمی پووپووچ و بۆ مانا کە سودی بۆ ژیانی مرۆڤ نییە ، دواجار زانیاری بۆ تەنها بەس نییە ئەگەر نەگەیەت بۆ هەوەست و ئەکت، هەوەستیش تەواو نابێت ئەگەر بۆ ئازایەتییەوە ئانگێیەندرێت و کارگەری نانوێنێت لە سەر ڕەفتارو بیرکردنەوەی ئینسانەکان، هەروەها وەهم لە ناخی مرۆڤکاندا نەگەیەت بۆ واقیع و کرداری حەقیقی و بەرجەستەی هەنوکەیی ، ئای ئازاو بوێرانە ئەوێیە کە تایبەتمەندی دەبەخشێت بۆ ڕەشنبیرو لە مرۆڤی ئاسایی و عەوام جیای دەکاتەوە، چونکە دەیخاتە بەردەم ڕووبەڕووبوونەوەی جیهان نەک لە سەبەریدا بیهێڵێتەوە، بەڵام ئای ئاسایی لانیکەم بوونی خۆی لە گۆڕەپانی گفتوگۆدا دەسەلمێنێت و ڕەگری دەکات لەوەی زانیاری ببێت بۆ بەدەنگییەکی نەزەک و بۆ کەڵک و پاسیف.
دروستکردنی ئاوبەچوون و هەوەستی جدیانە خۆشگوزەرانی نییە، بەڵکو بەرپرسیارێتییەکی ئەخلاقییە ، ڕیسک کردنە بۆ ژیانەوە لە بەرامبەر سیستەمی باوو سەپاو کە ئامانجی ئەو سیستەمە ئەوێیە ئینسانەکان بکاتە کۆیلە لە ژێر یاسای قەرەقوشی و بنەماڵەیدا بۆ ناوی نیشتمان و ناسیۆنالیزم و چەندین دەستەواژەی تەوحات تەنها بۆ ئەوەی مرۆڤ خۆی بکاتە قوربانی تا سیاسیەکان زیاتر دەوڵەمەند بن و ژیانەکی فیرعەونی بخەیان و کەسوکاریان و هاوڕەگەزیان بژین.

ڕۆشنبیر تەنها بە وەرگرتنی بیرکەکان ناوەستێت، بەڵکو سەرلەنوێ دایاندەڕێژێتەوە و تاقییان دەکاتەوە و دەیانخاتە ناو فەزای کۆمەڵگەوە بۆ ئەوەی ببێتە پرس و ماددەیەک بۆ گفتوگۆ و گۆڕانکاری ، هەروەها لە دەخی پەسەند بوونی لایەن کۆمەڵگاو پەزامەتیف بوونی دەکرێت ببێتە کولتوور . ڕۆشنبیری ئاستەقینە ئەو کەسەیە کە زانیاری و ئازایەتی، و بیر و ویژدان بەیەکەوە دەبەستێتەوە بە بێ ترس و حیساب کردن بۆ سیستەم و دەسەڵات ، دەکرێت ڕۆشنبیر بێ بە ترس سوقراتانە بیرکەکانی خۆی بۆ شۆڕبکی ئاشکاوانە بخاتە ڕوو بوێرانەش هەنگاو بنێت ، هەروەها زۆربایانە و سارتەرانە تەماشای کایەی ئازادی بکات و هیچ ماشین و ئامێرکی ستەمکاری و (فا ، شی، زم) پاشگەزی نەکاتەوە لە بیروبۆچون و هەڵوێستەکانی ، ئێنتانیە گرامشی زۆر بە ڕوونی ئەرکی ڕۆشنبیری ئەرگانیکی خستەتە ڕوو، بەمەش ڕۆشنبیر دۆق و ئاستیەکان دەکاتە هەڵوێستی زیندوو و زمان دەکاتە پردێک لە نێوان ئۆق و ویژداندا و ڕۆگای ئاست بە هاونیشتمانیانی پیشان دەدات و چەوتیەکانی سیستەمیش دەست نیشان دەکات ، لە کۆمەڵگایەکی لەم چەشنەدا دەکرێت پیشەسازی پڕوپردە تاکێک بەرهەم بێنێت هیچ کەتوبەندێکی سیستەم و ستەمکاری نەتوانێت قەمتەری بکات و بیگەمژێنێت و بیکاتە کۆیلە ، چونکە ئەو تاکانە هەشیارنو پڕوپردەیەکی ژان ژاک ڕۆسۆیی کراون ، تاکگەلێکن بە چەشنێک ڕۆنمایی کراون هەمیشە پرسیار دەکەن و لە دەخێکی گوماناوی دەژین ، بەو مانایەی گومان لەوانە دەکەن کە خەیان بە ئاست و بە کۆموکۆی دەزانن.
لە جیاتی ئەوەی هەمیشە وەڵامی ئامادەکراو بداتەوە، ڕۆشنبیر فێری خەڵک دەکات کە چەن پرسیار بکەن و گومان لە شتەکان بکەن تا بگەن بە ئاستی. ئەمە دەستەواژەی "ئیدوارد سەعید"ـە. ڕۆشنبیر دەبێت ئازایەتی ئەوەی هەبێت ئاستیەکان بڕەت تێنانێت ئاگەر لە بەرژەوەندی خۆشی نەبێت ، یان دوچاری مەترسی بکات . ئەو ڕۆشنبیرەش کە تەنها بە گواستنەوەی زانیاری دەوەستێت، وەک کەسەک وایە لە ناونیشانی کتێبەکاندا نقوم بووبێت بە ئەوەی جۆهەرکەیان وەربگرێت، بەڵام ئەو ڕۆشنبیرەی کە ئایەک دروست دەکات، وەک ئاگرێک وایە کە ڕووناکی دەبەخشێت و گەرمی دەدات، تێنانێت ئاگەر ببێتە هەی مشتومە و گفتوگۆش لە ژێر سێبەریدا.ڕۆشنبیر ئەرکییەتی ئەو تاریکی و نەزانییەی لە ناو کۆمەڵگەدا هەیە بە ڕووناکی زانست و مەعریفە بڕەوێنێتەوە.
دەبێت پردێک بێت لە نێوان بیرکە ئاماژەکان و تێگەیشتنی خەڵکی ئاسایی. هاوکات هەمیشە لە بەرەی "مەزڕوم و چەوساوەکان بێت و ئەرکییەتی دژی ستەم و دیکتاتۆریەیت بوەستێتەوە و پارێزەری ئازادی

ادەربەین بێت.

مرۆڤی بێ پارێزبەندی*.. و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

لە دەروەی شوورەکانی شار: مرۆڤی (بێ پارێزبەندی- Homo sacer) یان حاڵەتێکراو لە پێکەری سەروەریدا ، لە هەوڵێکدا بۆ هەڵوەشاندنەوەی کەدی سیاسەتی ڕۆژئاوا، ڕەنگە دەستبەجێ وێنەی "پەیماننامەی کۆمەڵایەتی" و سندوقەکانی دەنگدان و مافەکانی هاوڵاتیبوون بێ مشکماندا بێت، بەڵام ئەو هەڵگرتنە فکریانەی کە جەرجیۆ ئاگامبین لە کتێبە دامەزرێنەرەکەیدا ئەنجامیان دەدات، پەردە لەسەر کۆمەڵێک بناغەی زۆر خوێناویتر و تاقەتڕوتر لادەدا. سیاسەتی مەدەرن -وەک چۆن ئاگامبین وێنای دەکات- تەنها مەیدانێک نییە بۆ دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵات، بەڵکو زیاتر لە "ئامێرێکی ئەنسرەپلەژی" دەچێت کە بۆ بەدەنگی کار دەکات بۆ بەرهەمهێنانی جەستەگەلێکی ڕووت کراوە لە ماف، کە بێ ناوی خودی یاساوە شایانی پشێلکردنن. کەچی ئەم وێنە دیموکراسییەی دەوڵەتی مەدەرن، هەر کە دەیخەینە ژێر "مایکرۆسکۆپی مۆژوو"ـەوە، خۆڕا دەڵێتەوە، لێرەدا دەسەڵات ڕووت دەکرێتەوە بۆ ئاشکراکردنی ناوکە ڕەقەکەی، بۆتایبەتیش لە ڕەگەی گەڵانەوە بۆ چەمکە ڕەمانییە لەڵێکە: "مرۆڤی پیرز" (Homo Sacer). ئەم چەمکە لە هەناویدا پارادۆکسێکی بوونگەرایی تاقەتنەر هەڵدەگرێت . چونکە ئاماژەیە بۆ ژیانێک کە لە تەرازووی ئیلاهیات و بیروباوەڕە ئاینییەکاندا هیچ بەهایەکی نییە (ناکرێت بکرێتە قوربانی بۆ خوداوەندەکان)، لە تەرازووی یاساشدا هیچ سەنگێکی نییە (ئەو کەسە سزا نادرێت کە

دەیکوژێت).
ئەو بوونەوەرەکی گیرخواردووە لە "ناوچەی قەدەغەکراو"دا، بەجۆرێک کە تاکە تەکنیکبوونی لە کەمپگەدا، لە کۆگەی "دوورخستنەوەی"ـەوەیە لەی. بەو مانایەی دورخستنەوەیان لە کەمپگا ،لەرەدا ئاگامبین ئامۆژگانی پزیشکی نەشتەرگەری دگرێتە دەست بە توکاریی پێکەری سەروەری و ، دەریدەخات کە ئەم شێوازە کۆنەی دوورخستنەوە تەنها پارچە شوێنەوارەکی مزەخانەیی نییە، بەڵکو ئەو مەدلە شاراوەیەی کە لە جیهانی هاوچەرخماندا حوکمی سیاسەتی ژیان (Biopolitics) دەکات.

جەڵی(دیالەکتیکی) "زۆی" و "بیەس":
بەسیاسیکردنی جەستەی ووت ، ئەو قەیرانەی کتێبەکە چاودێری دەکات، لەگەڵ وردبوونەوە لە داڕمانی کارساتباری سنوورە جیاکارەوەکانی نێوان دوو چەمکی یۆنانی بۆ ژیان، قووڵتر دەبێتەوە: "زۆی" (Zoē)، کە بریتییە لە ژیانی بایەلۆژیی سروشتیی هاوبەش لە نێوان مرۆڤ و ئاژەڵدا، و "بیەس" (Bios)، کە بریتییە لەو ژیانە سیاسییە شیاوەی هاوڵاتی لە شارداپیادەی دەکات. ئاگامبین پێی وایە کارساتە گەورەکەی مەدەرنیتە لەوەدایە کە دەسەڵات چیتر تەنها بە حوکم کردنی "بیەس"ەوە ناوەستێت، بەڵکو کشاوە بە ئەوەی "زۆی"یش قوت بدات. ئیتر ژیانی بایەلۆژیی ووت بووتە گرەوی سەرکی لە گەمەی سیاسیدا؛ چونکە دەوڵەتی مەدەرن گرنگی بە تەندروستیی دانیشتووان، هێژەی لەدایکبووون، جینەکان و مردنی سەربڕی دەدات، ئەمەش بەو مانایەیە کە جەستەمان وەک بوونەوەری زیندوو، ئاستوخە کەوتووەتە چنگی دەسەڵاتی سەروەرەوە. بەپێی ئاگامبین، و بە ئیلهام وەرگرتن لە تێزەکانی کارل شمیت سەبارەت بە "دۆخی ئاسایی"، یان دۆخی ئاوەرتە ئەو شوێنەی کە ئەم ئاستییەی بە دزێوترین شێوە تێدا بەرجەستە دەبێت، "شار" یان "پەرلەمان" نییە، بەڵکو "ئەردوگا" (The Camp)ـیە. ئەم ئەردوگایە جا چ ئەردوگایەکی دەستبەسەرکردنی نازی بێت یان ناوچەیەکی مەدەرنی ئاگرتنی پێنابەران ئەو فەزایەیە کە تێیدا یاسا بە شێوەیەکی هەمیشەیی هەڵدەپسێردرێت و "دۆخی ئاسایی" تێیدا دەبێتە بنەما. لەم فەزایەدا، مرۆڤ لە هەموو سیفەتە یاساییەکانی دادماڕرێت تا دەبێتە تەنها "ژیانێکی ووت" (Bare Life)، واتە پارچە گۆشتێکی زیندوو کە بەتەواوی ملکەچی دەسەڵاتی هێزەکانی سەروەرە بەبێ هیچ نەوەندگیرییەکی یاسایی. ئەردوگا ئەو شوێنەیە کە تێیدا "مرۆڤی پیرەز" بە شێوەیەکی پیشەسازی و سیستماتیک دروست دەکرێت. لەکۆتاییدا، ئەم شیکارییە چەمکناسیی دەسەڵات بەرەو ئاستییەکی ترسناک دەمانبات، ئەویش

ئەوەیە کە دیموکراسییە مۆدێرنەکان نەک هەر دژی تۆتالیتاریزم (شمولیەت) نین، بەڵکو تەوکانی ئەو لە ناخی خۆیاندا هەڵدەگرن. کەلێنی نێوان هاووڵاتیی خاوێنماف و "مرۆڤی بە پارێزبەندی" یان خوێن حەڵاڵکراو (وەک پێناببڕێکی "نایاسایی"، یان نەخشەک لە بەهەشیەکی درۆژخایەندا، یان دەستبەسەرکراوەک لە گوانتانامۆ) کەلێنکی زۆر لاواز و تەنکە. لەکاتکدا دەوڵەتان لە سەمای دەستووریی خۆیان و بڕیارادانی مافکانی مرۆڤ بردەوامن، چەمکی "مرۆڤی پیرۆز" وەک ئەو سەبڕە قورسە دەمێنێتەوە کە بەدوامانەوەیە؛ ئەوەمان بیردخاتەوە کە یاسا هەمیشە خاوەنی "دڕگایەکی پشتەوە"یە، کە ڕەگەی پە دەدات پەلاماری "ژیانی ڕووت" بدات و، ئەمە هەموومان لە ساتی ڕاگەیاندنی باری نائاساییدا، پێوراوین بە ئەوەی ببین بەو جەستە بە پارێزبەندە خوێن حەڵاڵکراوەی کە بە تەنیا و بە ڕووتی لەبەردەم هەژموونی سەروەریدا ڕاوەستاوین .

_____

((جەمیل سالم، لە دەروەی شووڕەکانی شار: مرۆڤی بە پارێزبەندی لە پەیکەری سەروەریدا، کتێبی (Homo Sacer)ی نووسەر جەرجیە ئاگامبن، ٤ی کانوونی یەکەمی ٢٠٢٥))

ئەنتۆنیۆ گرامشی و فەلسەفەی پراکتیک.. وەڵامێک عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

گرامشی مارکسیزمێک پێشنیار دەکات و ناوی دەنێت "فەلسەفەی پراکتیک" . ئەم فەلسەفەیە جەڕەک نییە لە پراگماتیزم، بەڵکو شەوازێکە لە بیرکردنەوە کە کشە تیرێکان بە مژووویی دەکات. بەم شێوەیە جیاوازی دەکات لە نێوان "ئایدەاڵژیای ئەرگانیکی مژووویی، کە پێویستن بە پێکهاتەیەکی دیاریکراو، هەروەها ئایدەاڵژیای عەقڵانی و ئارزووماندانە کە جێی شانازیە .

١ – کار

ئانتۆنیۆ گرامشی (١٨٩١-١٩٣٧)، گرنگترین فەیلەسوفی مارکسیستی بوو لە ئەوروپای ڕۆژئاوا، لە دوای مردنی زیاتر لە دەی بەرهەمەکانیەوە ناسراوە، کە هەموویان لەو ماوەیەدا بەناوکراوەتەوە کە لەم لەکۆتاییەوەیەدا باسکراوە. ئەم بەرهەمانە بریتین لە سی و دوو دەفتەری زیندان، کە پێکهاتووە لە نزیکەی سێ هەزار لاپەڕەی دەستنووس و (نزیکەی چوار هەزار لاپەڕە لە وەشانی چاپکراو)، پێش مردنی لە زیندان نوسراون لە ساڵی ١٩٢٩ تا ١٩٣٥ . دوای دوور خستنەوەی لە ژیانی سیاسی بە هۆی زیندانی کردنیەوە . گرامشی پلانێکی دراسەی کراوی تیۆری داشت و هەوڵیدا پەرەی پێبدات سەرەڕای ئەو ئاستەنگانەی کە سیستەمی زیندان سەپاند بووی بە سەریدا ، بە ئەمەش سەرسەختانە خەباتی کرد بۆ بە دەستهێنانی کۆمەڵێک پەڕتووکی . نووسەرانی میراتی گرامشی نموونەی ئەم گرژییە بەردەوامیان کەکردەتەوە لە مانگی ئەیلولی ساڵی ١٩٣٠ گرامشی فەیلەسوف نوسراوێکی نوسی بۆ سەرۆک وەزیرانی ئۆکاتی ئیتالیا و گوتی : من هەشتا پانزە ساڵ زیندانی لە پێشمدایە، ئەمە پرسێکی گرنگە بۆ من، بۆ ئەوەی بزانم کام کتێب بخوێنمەوە . ئەم بارودۆخە بە تەنیا بەس بۆ ڕوونکردنەوەی زۆری تێبینییە پڕش و بڵاوکان و وەرگرتنی بیرۆکەری و... هتد، لە دەفتەرکانی زیندانداا هەرچەندە توێژینەوە درژخایەنکانیش لەخۆدەگرێت، بەڵام ئەم فەیلەسوفە بەپێی ئامانجێکی تەواوی کارێکی داشت ، مەبەستی دیاریکردنی بوژانەوەیێکی تەواو بوو بۆ مارکسیزم و پشخستنی ئەم چەمکە بە هەی پێداویستی ژیانی پراکتیکی بکۆک و کۆن بووەو گەیشتوەتە ئاستێک پێویست بوو دۆکات فریای چارەسەر کردنی ئەو ئەرکە ئاڵانزانەی بکەوێت کە پەرەسەندنی خەباتی ئەستا دێخاتە ڕوو . واتە بەرزکردنەوەی بۆ ئاستی دروستکردنی ڕۆشنبیریێکی نوێ و یەکگرتوو. گرامشی وای دەبینێت ئەوەی ئەم پێشهاتە نوێیە جیادەکاتەوە، پێکهێنانی حزبێ کۆمۆنیستکانە بەگشتی و سەرکەوتنی شۆڕشێ لە ڕوسیا بەتایبەتی ، لەو ساتەوختەوە چینکی ژێردەستە بە ڕاستی سەربەخۆ و بادەست دەبێت، ئەمەش دەبێتە هەی سەرهەڵدانی جەرکی نوێ لە دەوڵەت، پێداویستی بنیاتنانی سیستەمکی نوێی فیکری و ئەخلاقی لە فەرمکی کەنکرێتیدا دروست دەبێت. لەم دەقەدا دەستەواژەی "چینی ژێردەستە" هاوتایە لەگەڵ دەربینی باوی مارکسیستی "چینی بادەست" و وشەی بادەست ، هەرچەندە ڕۆشنبیری لە جەوهەریدایە بەڵام ئاماژەیە بۆ تیۆری دیکتاتۆری لینینیزم و هاوپەیمانیێکانی پرۆلیتاریا.

گرامشی سانسۆری زیندانی تێپەڕاند بۆ دەربینی جەرک لە ئەبستکرات ، ئەویش بۆ ڕاست کردنەوەو دەستکاریکردنی هەندک چەمکو گوزارەو

ناوی مارکسیزم کە ئەو کات بە کاری دەهێنا . یەکێک لەو فاکتەرانەی کە لە گەڵ مابەستە فەلسەفیەکەی گرامشی دەگونجا ، مارکسیزمی نوێ بەخت یاوەری بوو بە قەد زاراوەی ژیاری میتافیزیکی ئەرستو گرنکی هەبوو . گرامشی سوور بوو لە سەر ئەوەی کە بە هیچ شێوەیەک وشەی "مارکسیزم" بەکارنەهێنێت، بەڵکو زیاتر "فەلسەفەی پراکتیکی بە کار دەهێناو دەنووسی. ئەوەی ئەو دەیویست ڕووبەڕووبوونەوەی فەلگاریزەکردنی "ابتذال" یان بەئەرزش بوونی مارکسیزم بوو لە پراکتیکدا . گرامشی لەم ئەرکەیدا ئیلهامی لە مارکسیزمەوە وەر دەگرد ، بەو مانایە نەبوو ناوەندێتی چەمکی مارکسیزم لە پراکتیکدا بسڵتەوە ، بەڵکو قوڵترین چەمکی پەدەبەخشی کە تاکو ئێستا وێنەی نەبووە لە ئەدەبیاتی فەلسەفەی مارکسیزمدا . دوور لە بناغەی پیشاندان و گوزارشت کردن بە ڕاستی گرامشی فەیلەسوفی پراکتیکی بوو .

٢ – زانست و فەلسەفەی پراکتیک

بەڵام فەیلەسوفی پراکتیک پراگماتیست نەبوو: جگە لە هەشتنەوەی بەردەوامی "لەژیکی فەرمانی پۆویست"، یەکەم کەشفی ئاشتکردنەوەی زانست و پراکتیک بوو . بە دیاریکراوی لە ڕێی ڕەخنەی (نا وردکراوەوە لە دەفتەری تێبینیەکانیدا) چارەسەری پراکماتیزم و پۆزەتیفیزمی بە شێوەیەکی گشتی کردووە . ئەم ڕەخنەیەی بە پلەی یەکەم دژ بە چەمکی پۆزەتیڤیستی زمانە (گرامشی وەک ئەکادیمیستێک شارەزاو پسپۆری زمانەوانی بوو)، کە تێیدا سنووردارکردنێک دەبینێت : لە ڕاستیدا زمان کەمەرەک ڕاستی کەم تا زۆر یەکگرتوو و تەکەمەی ئەرگانیکە: تا ئەو ڕادەیەی دەتوانرێت بڵێین هەموو بوونەوەرێکی قسەکەر زمانی تایبەتی خۆی هەیە ، بەو مانایەی شێوازی تایبەتی خۆی هەیە بە هەست و بیرکردنەوە ڕەشنبیری بە پلەی جۆراو جۆر . ژمارەیەکی زۆر یان کەم لە تاکەکان لە چەند چینێکدا یەکدەخات و بەردەوام دەبن لە گوزارشت کردن، بە پلەی جیاواز لە یەکتر تێدەگەن و … هتد.. ئەم جیاوازییە مۆرۆویی کەمایەتیانە لە زمانی هاوبەشدا ڕەنگ دەداتەوە. ئەمانە کەسپن و هەکارەکانی هەڵەن کە پراگماتیستەکان لەکەڵینەوەیان لەسەر کردووە. بەم شێوەیە بابەتی تیۆری زمان بریتیە لە کارەستەی زانست لە پراکتیکی مۆزووداید. گرامشی هەمان کردار لەگەڵ ئەمدا دەکات بە پشتبەستن بەو هەوڵانەی کە لەو کاتەدا لە کۆنفرانسە زانستیەکانەوە پەیدەگات . وەک ئەوەی بە شێوەیەک لەی تێنەگەیشت بێت لەو ساڵانە لە سایەی دەخی خەیدا.

گرامشی ئەو کەشانەی چارە سەر کردووە کە مایکرۆفیزیا دەیخستنە

ەوو ،لە یەکێک لە دەفتەرە تێبینیەکانیدا ئاماژەی بە دەکات و ناوی ناوە "دیاردەی بچووک" و لە فەلسەفەکەشیدا شرۆڤەی کردووە . ئیلهامبەخش بوو لەم پێوەندیە بینراوەی نێوان چاودێرو دیاردە لە مایکرۆفیزیادا بە چەمکێکی نوێی بابەتگەرایی ، بەم پێیە هەنگاوی هاویشت بە تێکەڵ کردنی زانست بە فەلسەفەی پراکتیک بە شێوەیەکی سیسماتیکانە . ئەوەی بە زانست گرنگە بابەتیەتی واقیع نییە بەڵکو ئەوەی بە مرۆڤ گرنگە پەرەپێدانە بە میتۆدەکانی و بەردەوام ڕاست کردنەوەی ئامرازە مادی و لۆژیکەکانیەتی (لەوانەش بیرکاری). ئەوەی بە ئەو گرنگە کولتوورە و دواجار پێوەندی مرۆڤ لەگەڵ واقیع لە ڕێگەی تێکنەلۆژیاوە. تەنانەت لە زانستیشدا گەیان بەدوای حەقیقەتدا بە دابڕان لە مرۆڤ لە پارادێکسێک زیاتر نییە . بەم شێوەیە گرامشی سەر لە نوێ تێزێکی بنەڕەتی مارکس (١٨١٨-١٨٨٣) داڕشتەوە " سەبارەت بە فەلسەفەی پراکتیک .گرامشی دەنووسێت ناتوانرێت بوون لە بیرکردنەوە دابڕێت ، هەروها مرۆڤ لە سروشت، یان چالاکیی لە مادە، یان سوژە لە ئەبژە دابڕیت . ئەگەر مرۆڤ ئەم دابڕانە پراکتیزە بکات دەکەوێتە ناو ئەبستراکتێکی بەماناوە.

3. فەلسەفەی واقیعی و مێژووگەرایی.

ڕفەلسەفەی پراکتیک فەلسەفەیەکی واقیعیە ، سەرەتا بەو دانپێدانانە دەست پێدەکات کەهەموو مرۆڤێکان فەیلەسوفن ، پاشان سنوور و تایبەتمەندییەکانی ئەم "فەلسەفە خەبەخەیە" لە زمان و عەقڵی ساغدا دەدەزێتەوە ،هەروەها لە تێوانینی گشتی (ئاینی، ئەفسانەیی و خورافات) و گەردووندا دەیاندەزێتەوە.دەشێت فەلسەفە ئەکادیمی بێت بە پێی فەیلەسوف ڕێنگە پێوەندی بە فەلسەفەی خەبەخەوە هەبێت ، بەڵام لایەنێکی هونەری تایبەتی هەیە جەوهەری ئەم لایەنە هونەریە لەوەدایە کە فەیلەسوفی پیشەیی درک بە مێژووی وردی ئەم کەشانە دەکات ، واتە مێژووی فەلسەفە . ئەگەر ئەوەش لە بەرچاو بگرین کە فەلسەفەی خەبەخە دیسان مێژوویی و گەڵاوێ و هەکاری مێژوویی بە گەڵانکاری هەیە تەدەگەین بە مانای ڕاستەوخۆ ئاشکرا مرۆڤ ناتوانێت فەیلەسوف بێت ، واتە تێوانینێکی ڕەخنەیی یەکگرتووی هەبێت بە جیهان [تەنها فەیلەسوفە ناخەبەخکان] بە بێئەوەی درک بە مێژوویی بوونی بکات لە ئاستی کەنکرێتیدا، واتە لە ڕووی مێژووییەوە، () دەبێت فەلسەفە لە سیاقی پراکتیزەی (کردەی) مرۆییدا تێبگەین. گرامشی بە کورتی چەند ساتەوختێک لە مێژووی فەلسەفە دەخاتە ڕوو کە تیایدا بیرمەندە مەزنەکان ئەو ڕێگایان خۆشکردووە کە مارکس کردیە ڕێڕەوی سەرەکیی فیکری خۆی: قۆناغی تۆماس، کە هەشتا لەسەر ڕێچکەی یەنانیەکان بوو، بەڵام بە

جەختکردنەوەیەکی زیاترەوە، فەری کردین کە "ئەقڵی تەنامانیی فراوانخواز بە پراکتیزەی کردەیی گونجاوە". بەڵام لایبنیتز و ڤیکۆ، بە پێچەوانەی ئەوەوە، کەوتنە شوێن چالاکیی فیکر: "جادووگەرە تەنامانییەکان چین، جادووگەرانی پراکتیزەن" (گۆتفرید لایبنیتز (١٦٤٦ – ١٧١٦)) "ڕاستی بریتییە لە واقیع" (ڤیکۆ). لە کۆتاییدا، هیگڵ ، گرامشی ئاماژە بە بوونی داشتنکی هاوشێوە دەکات لە ڕووی شێوەی تەرتولیان (نزیکەی ١٥٥/١٦٠ تا دوای ٢٢٠ ز)) فەری دەکردین کە "هەر شتێک واقعی (حەقیقی) بێت، ئەقڵانییە". فەلسەفەی پراکتیزە (پراکتیس) جارێکی تر ئەم ئاوەدانەوانە دەخاتەوە ڕوو: مەسەلەکە ئەوە نییە کە تەنامان درێژ دەبێتەوە بە پراکتیزە، یان هاوتەریبی دەبێت، یان لەناو خۆیدا دەیتوانێتەوە، بەڵکو واقیعی مرۆیی [شتێکی] کردەییە، دەستکردی مرۆڤ و زانینیشی بریتییە لە دروستکردنی . بۆیە بابەتی مرۆڤ بوون دەگۆڕێتەوە کێشەی سەرەکی و یەکەمی فەلسەفەیە . ۞

۞ 4. کێشەی یەکەم و سەرەکی

۞ کاتێک پرسیارێک دەکرێت "مرۆڤ چییە؟" ئەمە نامانەوێت (لە ڕووی فەلسەفییەوە) پێکهاتەی بایەلۆژی مرۆڤ بزانین، چونکە ئەگەر پرسیارەکە ئەوە بوایە، دەبوو چاوەڕێی ئەنجامی هاوتاکانی زانستە سروشتییەکان بکەین، بەڵکو ئەوە شتێکی دیکەیە: "مرۆڤ دەتوانێت ببێتە چی؟" واتە ئایا مرۆڤ دەتوانێت چارنووسی خۆی کۆنترۆڵ بکات، ئایا دەتوانێت خۆی دروست بکات ، ئایا دەتوانێت ژیان بە خۆی دروست بکات؟ . هەموو فەلسەفەکان تا ئێستا نەیانتوانیوە وەڵامی ئەم پرسیارە بدەنەوە، چونکە مرۆڤیان وەک کورتکراوەیەک لە تاکایەتیەکەیدا سەیر کردووە. بەڵام ئەو مرۆڤایەتیەی لە تاکدا دەردەکەوێت، لە سێ جۆر هەگزز پێکدێت: یەکەم تاک خۆی؛ دووەم ئاوانی تر ، سێیەم سروشت ، هەگزی دووەم و سێیەم ئاهەزن.
تاک بە شێوەیەکی میکانیکی لەگەڵ ئاوانی تر و لەگەڵ سروشتدا ناچێتە ناو پەیوەندییەوە، بەڵکو بە شێوەیەکی ئۆرگانیک (لەگەڵ ئاوانی تر)، و نەک تەنها (لەگەڵ سروشت) چونکە سروشت خۆیتی، بەڵکو بە شێوەیەکی چالاکانە لە هەگزی کار و تەکنەلۆژیاوە لەوانەش لەم چەمکە کۆتاییدا ئامرازە عەقڵانییەکانە واتە زانست و فەلسەفە . لە هونکردنەوەی کۆتایدا گرامشی پەلەک دادەمەزرێنێت بە ناوی "گرێبەست" بگەومان یەکێک لە وەهمە دەکترینە مارکسیستەکان پێکدێنێت بە شیکاری بونگرایی ، جگە لەوەش ئەم پەیوەندیانە چالاک و هەشیارن، واتە گونجاوە لەگەڵ تێگەیشتنی مرۆڤایەتی لەیان بە پلەیەکی جوازەوە .

ڕوبەڕوی دەکرێ بەڵێن هەموو مرۆڤێک خۆی دەگۆڕێت و خۆی ئاست دەکاتەوە ، بۆ قۆناغێکی گرنگتر و ئاست کردنەوەی ئەو پێوەندیانەی کە سنتەرو ناوەندی ئەوە . لەم قۆناغەدا داشتنەوەی تەواوکاری سەبارەت بە چەمکی سروشتی مرۆڤ لە لایەن مارکسەوە بە گرامشی هەژمار دەکرێت. ئەگەر بڵێین سروشتی مرۆڤ کەی پێوەندیە کۆمەڵایەتیەکانە [وەک مارکس وتی] ، دەخڵەکێرترین وێنەیە، چونکە بیرکەی بوون لەخۆدەگرێت، هەروەها دەشێت بڵێین سروشتی مرۆڤ بریتیە لە مێژوو .

٥ – پێکهاتەی سیاسەتی ڕۆشنبیری

ژیان و ژیانی جیهانی مرۆڤ، واتە مێژوو و کولتور جیاوازن و دژ بەیەکن. لە هەموو قۆناغەکانی مێژوودا کۆمەڵێک کەس هەبوون کە چەمکەکی ڕووناکیان بە جیهان هەیە، بە چڕنکیتر سەرکردە ڕاحیەکانی هەر کۆمەڵگایەک وەرگرین چەمکەکی دیکەیان هەیە بە جیهان، لانیکەم بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە پراکتیکدا دژایەتی چەمکی یەکەمیان دەکات . ئەم پێکهاتەی ڕۆشنبیری سەرەتایی چینێکی بادەستە، یان چینێکی ژێردەستە، لە فەرهەنگی دیاردەناسیی گرامشیدا لەم دۆخە ڕۆشنبیریە دژبەیەک و دابەشبووەدا تێگەیشتن لە [چینە بادەستەکانمان] بە ئاشکرا دەبەت لەڕێگەی ململان بە بە دەست هێنانی هژموونی سیاسیەت . سەرەتا لە بواری ئەخلاقدا، پاشان لە بواری سیاسەتدا، بە ئەوەی بگاتە فەرمولەیەکی باڵاتری چەمکی تایبەت لە واقیع . هۆشیاریی سەر بە هێزێکی دیاریکراوی بادەست =[چینی کۆمەڵایەتی] ، واتە هۆشیاری سیاسی قۆناغی یەکەمی خود هۆشیاری دواتر پشکۆتنخوازانە، کە تیایدا تیۆری و پراکتیک یەکدەگرن ، دواجار ئەم ڕێگە بە گۆشکردنی تەواوی تاک دەدات .
بەم پێیە یەکێتی تیۆری و پراکتیک ئاستیەکی میکانیکی نییە بەڵکو پرسیەکی مێژوویە . کاتێک پرۆلیتاریای دەسەڵاتدار هژموونی خۆی دەسپێنەت و دەوڵەتی خۆی دروست دەکات، بناغەکانی گۆشەندنی تەواوی ڕاحی خۆی دادنەت؛ دەگاتە ساتێکی "پاککردنەوە" کە تێیدا چیتر بەهای بەرژەوەندیە خۆپەرستە کۆنەکانەوە ناجووڵێت کە پشتر بە بەردەوامبوونی پێویست بوون. بەڵام سەرکەوتن لەم گۆشکردنەدا لەم داهێنانە کولتووریەدا تەنیا پێوەست نییە بە فاکتەرکانی هێزەوە. گرامشی لەرەدا پێویستی ئاستی زانستی و " وێنای لێژیکی پێویست" بە یاد دەهێنێتەوە. تەنیا کاتێک ئەمانە هەبن دەتوانرێت حەقیقەتی مێژوویی بەدەست بهێنرێت و لە هەمان کاتدا تێکەڵ بە واقیع بکرێت . ئەوش ڕوونە کە بنیاتنانی بکۆمەڵ لەم جۆرە ناتوانرێت بە ئارەزووی خۆیان ، لە دەوری هەر ئایدۆلۆژیایەک لە ڕێگەی ئیرادەی بنیاتنەری فەرمی کۆمایەتیەک یان گروپێکەوە ئەنجام

بدرێت کە لە فەناتیزمەوە بۆ چەمکە فەلسەفی یان ئاینیەکانی خۆی پێشنیاری دەکەن . پابەندبوون یان پابەندنەبوونی جەماوەر بە هەر ئایدۆلۆژیایەکەوە ڕێگای پشتڕاستکردنەوەی ڕاستەقینەی عەقڵانییەت و مێژوویبوونی شێوازەکانی بیرکردنەوەیە . ئا لەرەوەیە گاڵتە کردنەکەی گرامشی کە لە (ماركسەوە وەریگردووە) تەنها بە ئایدۆلۆژیەکان ، ئەم بابەتە میراتی گەورە ماركسیستە هاوچەرخەکانی ئیتالیایە وەکو سێزار لوپارینی (1909-1993) . ە

گرنگترین بەناوکراوەکانی گرامشی دوای مردنی بریتین لە: نامەکانی زیندان (1947)؛ ماتریالیزمی مێژوویی و فەلسەفەی بەندیتە کرۆچە (1948)؛ ڕێنسانس (1949)؛ ڕێنسانسی کلتوور (1949)؛ تێبینیەکانی ماکیاڤێلی و سیاسەت و دەوڵەتی نوێ (1949)؛ ئەدەب و ژیانی نیشتمانی (1950)؛ ڕابردوو و ئێستا (1951). داگەبەرت دی. ڕێنیست لە فەرهەنگی فەلسەفەدا (١٩٠٢-١٩٨٢) سەرپەرشتی کردووە و ساکریستان گریابێ (١٩٦٩) وەریگێڕاوەتە سەر زمانی ئیسپانی ، ساکریستان ئەم نووسینەی خوارەوەی دەربارەی نووسەری "دەفتەرەکانی زیندان" خستووەتەڕوو:(١٨٩١-١٩٣٧)؛ سیاسەتمەدار و فەیلەسوفی ئیتاڵی، دامەزرێنەری حزبی شیوعی ئیتالیا. لە زانکۆی تۆرینەدا زمانەوانی و فیلۆلۆژیای خوێندووە (بە تایبەتی زانستی زمانەوانی)، بەڵام بەهۆی خەباتخشی و خۆ تەرخانکردن بۆ سیاسەت، خوێندنی زانکۆی تەواو نەکرد. بڕشداریی لە ڕۆژنامە سۆسیالیستەکانی "شارەفی گەل" و "پێشکەوتن"دا کردووە. گۆڤاری "سیستەمی نوێ"ی دامەزراندووە، کە ئاراستەی شیوعی (لێنینیزم) کردووەو بناغەی بیرکردنەوەی خۆی و بیرکردنەوەی سیاسەتمەدارە دیارەکانی دیکەی ئیتالیا (پالمیرۆ تۆلیاسی (١٨٩٣-١٩٦٤)) بووە.

دوای دامەزراندنی حزبی شیوعی ئیتاڵی، نوێنەری ئیتالیا بوو لە ئینتەرناشنالی سێیەم (کۆمینتەرن)، پاشان بوو بە ئەمیندارەی گشتی. لە ساڵی ١٩٢٦ زیندانی کرا و لە ٢٧ی نیسانی ١٩٣٧ کۆچی دوایی کرد، پاش شەش ڕۆژ لەو حوکمەی کە داواکاری گشتی حوکمەکەی بەم قسەیە پاساو دابوو: "دەبێت ڕێگری لەم مێشکە بکەین بۆ ماوەی ٢٠ ساڵ کار نەکات". بەرهەمەکانی گرامشی پێکدێن لە وتار ڕۆژنامەوانیەکان کە پێش زیندانیکردنی بەناوکراونەتەوە، و نزیکەی سی دەفتەری یاداشتە کە لە زیندانەدا نووسیونی ("دەفتەرەکانی زیندان"). بەندیتە کرۆچە (١٨٦٦-١٩٥٢) نامەکانی گرامشی کە لە زیندانەوە نووسیبوونی، بە کارێکی کلاسیکی نوێی دەزانێت لە ئەدەبیاتی ئیتالیدا . گرامشی ماركسیستێک پێشنیار دەکات کە ناوی لێناوە "فەلسەفەی پراکتیک".

ئەم فەلسەفەیە پراگماتی نییە، بەڵکو شێوازێکی بیرکردنەوەیە کە کۆشە تیۆریەکان دەکاتە مێژوو بەوەی هەمیشە وەک کۆشەی کلتووری و ژیانی مرۆیی گشتگیر دیانبینێت: "ئەوەی بە زانست گرنگە ئەوەندە ئەبژێکتیڤبوونی ڕاستی نییە، ئەوەندەی بە مرۆڤ گرنگە میتۆدەکانی پەرەپێدەرات و بەردەوام ئامرازە ماددیەکانی و لۆژیکیەکانی (لەوانەش بیرکاری) ڕاستدەکاتەوە؛ ئەوەی بە ئەمە گرنگە کلتوورە. پەیوەندیی مرۆڤ بە ڕاستیەوە لە ڕێگەی تەکنەلۆژیاوە. تەنانەت لە زانستیشدا گەیان بەدوای ڕاستیدا دابەزان لە مرۆڤایەتی جگە لە پارادۆکسێک هیچی تر نیە . فەلسەفە دەبێت لە چوارچێوەی پراکتیکی مرۆڤایەتیدا تێبگەین، "بە شێوەیەکی کۆنکرێتی، واتە بە شێوەیەکی مێژوویی". کەواتە بابەتی مرۆڤ کۆشەی یەکەم و سەرەکیی فەلسەفەی پراکتیکە.

ئەو بابەتانەی کە لای فەیلەسوفە مارکسیە نەریتیەکان یان ئەکادیمیەکان، بەشە سەرەکیەکانی "ماتریالیزمی مێژوویی" پێکدەهێنن (واتە ئەو بابەتانەی لە "فەلسەفەی سەروشت"ی ئەمانسیەتەوە وەرگیراون)، کردیانە لە کارەکانی گرامشیدا بوونیان نیە. سەرەڕای ئەوەش بیرکردنەوەی گرامشی دووەمیەکی سێیەم دەوروژێنێت سەبارەت بە بابەتی ئایدیۆلۆژیاکان. گرامشی درکی بەوە کردبوو کە کاری فەلسەفی مارکس لە بنەڕەتدا ڕەخنەگرتنە لە ئایدیۆلۆژیاکان. بەڵام لە لایەکی تریشەوە گرامشی پێی وایە هەر بیرکردنەوەیەک کە پەیوەندی بە پراکتیکەوە هەبێت وەک مارکسیزم بە نموونە پێویستە تا ڕادەیەک بونیادنانی ئایدیۆلۆژی یان "ئەفسانە"ی تێدا بێت، وەک لە وتارە سەرەتایەکانی خۆیدا نووسیویەتی.ەگرامشی لە ساڵانی پێگەیشتنیدا، دووەم بوو لە بەکارهێنانی ئەم وشەیەو چەمکی مارکسیزمی خۆی بە تەواوی لە ئایدیۆلۆژیاکەی دانەماڵی. بەڵکو پێنای بردە بەر جیاکردنەوەی نێوان ئایدیۆلۆژیا ئەرگانیە مێژوویەکان کە بە پێکهاتەیەکی دیاریکراو پێویستن، و ئایدیۆلۆژیا هەڵەمەکی و عەقڵانییە "پەسەندکراوەکان". بەهەی ئەوەی لە ڕووی مێژوویەوە پێویستن، ئەم ئایدیۆلۆژیایانە خاوەنی باوەڕێکراویەکی دەروونین، چونکە جەماوەری مرۆیی بەکدەخەن و بنەمایەک پێکدەهێنن کە مرۆڤەکان تێیدا خەبات دەکەن و تێیدا هەشیاری لە هەوەستەکانیان بەدەست دەهێنن ….هتد."

ڕاکد الجبوری – حوارالمتمدن – ٢٤/ ١٠ / ٢٠٢٥

لە هۆشگاری کانتەوە بۆ هۆشگاری ژمارەیی "دیجیتاڵی" نوێ..و . لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

(لە هۆشگاری کانتەوە بۆ هۆشگاری ژمارەیی "دیجیتاڵی" نوێ: دیدگایەکی شیکاری ڕەخنەیی لەسەر هەندێ فەلسەفی و کۆمەڵایەتیە هاوچەرخەکانی زیرەکی دەستکرد .)

ئاگەر هۆشگاریی تەقلیدی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و جیهانی سروشتی دووبارە داشتبێتەوە، ئەوا هۆشگاریی ژمارەیی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودی خۆی دووبارە دادەڕێژێتەوە. ئاگەر پرسەی هۆشگاریی نەریتی پێشوو بۆ ئامانجی ئازادکردنی مرۆڤ بووبێت لە چنگی ئەفسانە و دەسەڵاتی هێزە لە هۆگەی گەورانەوەی سەروەری بە عەقڵ ، ئەوا هۆشگاریی دیجیتاڵی هووبەووی کۆشەی ئازادبوون لە دەسەڵات و زاڵبوونی مەدلۆل ژمێریارەکان دەبێتەوە کە کۆنترۆڵی بەسەردا نییە. هۆشگاریی دیجیتاڵی تەنیا پشت بە عەقڵی تاکەکەسی نابەستێت، بەڵکو پشت بە عەقڵی بەکۆمەڵ دەبەستێت کە ئەلگۆریتمەکان دروستی دەکەن، ئەمەش پرسیارێکی فەلسەفی لەبارەی ناسنامە و سنوورەکانی عەقڵی مرۆڤەوە دروست دەکات.
پوختەی ئەم توێژینەوەیە ئامانجی شیکردنەوەی هۆڵی زیرەکی دەستکردە وەک دیاردەیەکی فرە هەندە کە تێپەڕ دەبێت لەوەی تەنها گۆشەسەندنێکی تەکنیکی بێت ، هاوکات دەبێتە هێزێکی مەعریفی،

کۆمەڵایەتی، ئەخلاقی، سیاسی و، ئابووری کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر داهاتووی مرۆڤ و کۆمەڵگەکان هەیە.
وتارەکە پشتی بە میتۆدی شیکاری و ڕەخنەیی بەستووە کە تێیدا چوار تەوەری سەرەکی ژیریی دەستکرد هەڵدەوشێنێتەوە: ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفی، ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری، ڕەهەندی ئەخلاقی و سیاسی و ، ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکی، هەروەها کاریگەریەکانی هەموو تەوەرەکان شیدەکاتەوە لەسەر ئاستی تاک و کۆمەڵگە و دەوڵەت .
تۆژینەوەکە دەگاتە چەندین ئەنجامی سەرەکی یەکەم، زیرەکی دەستکرد وەک درێژکراوەیەکی عەقڵی مرۆڤ دەردەکەوێت، توانای هەیە سنوورەکانی زانین فراوانتر بکات و تێگەیشتن قووڵتر بکات بە شێوەیەک ڕێنگدانەوەی ڕەحی ڕۆشنگەریە، بەڵام مرۆڤ دەخاتە بەردەم ئاستەنگێکی بەردەوام بە پاراستنی سەربەخۆیی بیرکردنەوە.
دووەم، لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و کلتووری، زیرەکی دەستکرد شمشێرێکی دوو دەمەیە: دەتوانێت دەستاگەیشتن بە زانین و کارلێکی کلتووری بەهێزتر بکات، بەڵام لە هەمان کاتدا پێکهاتە دەسەڵاتیەکان و کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی دووبارە بەرهەم دەهێنێتەوە ئەگەر بە خراپی بەکاربهێنرێت. سێیەم، لە ڕوانگەی ئەخلاقی و سیاسیەوە، زیرەکی دەستکرد وەک فاکتەرێک دەردەکەوێت کە توانای هەیە دادپەروەری و شەفافیەت بەهێزتر بکات یان کۆنترۆڵ و جیاکاری دووبارە بەرهەم بهێنێتەوە، ئەمەش پێویستی بە چوارچێوەی ئەخلاقی و یاسایی ڕوون هەیە کە ئیلهامی لە چەمکەکانی ڕۆشنگەری کانت و هابرماس وەردەگرێت. چوارەم، لە ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکیدا زیرەکی دەستکرد هەڵی بە وەنە بە گۆشە و داهێنان دەرەخسێنێت، بەڵام ئاستەنگ لەسەر بازاڕی کار، دابەشکردنی سەرچاوەکان و ، ئاسایشی دیجیتاڵی دروست دەکات، ئەمەش پێویستی بە سیاسەتکی هاوسەنگ هەیە بە بەدیهێنانی گۆشەپەدانی بەردەوام لە پشتبەستن بەم ئەنجامانە.
تۆژینەوەکە چەند پێشنیارێکی بنیادنەرانە دەخاتەڕوو بە دنیابوون لە ئاراستەکردنی زیرەکی دەستکرد بەرەو خزمەتکردنی مرۆڤایەتی ، ئەمانەش بریتین لە بەهێزکردنی ڕۆشنگەریی مەعریفی لەڕێگەی پەروەردەی دیجیتاڵی و تۆژینەوەی زانستیەوە دانانی چوارچێوەیەکی ئەخلاقی و سیاسی توند بە دنیابوون لە دادپەروەری و لێپرسینەوە، ئاوێش پەرەپەدانی ستراتیژیەتی ئابووری و تەکنیکی هاوسەنگ کە بازاڕی کار بپارێزێت و داهێنانی بەردەوام بەهێز بکات. هەروەها تۆژینەوەکە جەخت لەسەر گرنگیی کلتووری کۆمەڵایەتی هێشیار دەکاتەوە کە سێیری زیرەکی دەستکرد وەک هاوبەشێکی سەرەکی لە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی دادپەروەرتر، زاناتر، و خۆشگوزەرانتر. بە

کورتی زیرەکی دەستکرد وەک دەرفەتێکی مێژوویی دەردەکەوێت بۆ فراوانکردنی ئازادی و زانینی مرۆڤ، بەڵام لە هەمان کاتدا تاقیکردنەوەیەکە بۆ داهاتووی بۆها مرۆییەکان.
سەرکەوتنی ئەم ئاراستەیە پشت بە بەرهەمهێنانی یەکگرتوو و بڕپرسیارانە دەبەستێت، کە مەعریفەو، ئەخلاق و، سیاسەت و ، ئابووری پێکەوە کە دەکاتەوە ، بۆ ئەوەی دنیا بێت لەوەی کە سەردەمی ڕەشنگێری نوێ بەڕاستی بەدی دێت و دواجار زیرەکی دەستکرد دەبێتە ئامرازێک بۆ ئازادی نەک بانادەستی و هەژموون . پێشکی: لە سەردەمێکدا کە گەورانکاریە تەکنیکی و کۆمەڵایەتیەکان بۆ خرایی ڕوو دەدەن زیرەکی دەستکرد نەک تەنها وەک ئامرازێکی داهێنەرانە، بەڵکو وەک دیاردەیەکی گشتگیر دەردەکەوێت کە پێناسەی زانین و دەسەڵات و داهێنانی مرۆڤایەتی دووبارە دەکاتەوە.
قسەکردن لەسەر زیرەکی دەستکرد چیتر تەنیا لە مێژ توانای باشترکردنی بەرهەمهێنان یان ئۆتۆماتیک کردنی پرسەکان سنووردار ناکرێت، بەڵکو پرسیارە قوواڵەکانی تایبەت بە سروشتی زانین و دادپەروەری کۆمەڵایەتی و لەپرسینەوەی ئەخلاقی و، سیاسەتە ئابووریەکانی داهاتووش دەگرێتەوە. ئەم تەکنەلۆجیا و مرۆڤایەتی وایکردووە زیرەکی دەستکرد ببێتە بابەتێکی زۆر ئاڵۆز و گرنگ، کە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی فرەڕەهەند هەیە ، شیکاری فەلسەفی، ڕەخنەی کۆمەڵایەتی، ڕەبازە ئەخلاقی و سیاسییەکان، هەروەها هەڵسەنگاندنی ئابووری و تەکنیکی کەبکاتەوە. ئەم توێژینەوەیە پشت بە میتۆدێکی شیکاری و ڕەخنەیی دەبەستێت کە ئامانجی شیکردنەوەی چوار ڕەهەندی سەرەکی ژیری دەستکرد: ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفی، کە مامەڵە لەگەڵ پێوەندی نێوان عەقڵی مرۆڤ و زانستی دەستکرد دەکات.
ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری، کە کاریگەریی زیرەکی دەستکرد لەسەر کارلێکی مرۆڤایەتی و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان تاوتوێ دەکات. ڕەهەندی ئەخلاقی و سیاسی، کە لە دادپەروەری و کۆنترۆڵ و بڕپرسیارێتی دەکۆڵێتەوە. ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکی کە کاریگەریی زیرەکی دەستکرد لەسەر بەرهەمهێنان و ، داهێنان و ، بازاڕی کار هەڵدەسەنگێنێت.گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لە خستنەڕووی ئاستەنگ و دەرفەتە تەکنەلۆجیانەی زیرەکی دەستکرددایە، لە ڕوانگەی نزیکبوونەوەیەکی گشتگیرەوە کە پشت بە بۆچوونی زانستیەکان و سەرچاوە ئەکادیمیە متمانەپێکراوەکان دەبەستێت لەگەڵ شیکردنەوەیەکی ڕەخنەیی کە هاوسەنگیێک لە نێوان تواناکانی زیری ئەم تەکنەلۆجیایە و مەترسیە ئۆگاریەکانیدا ڕادەگرێت. هەروەها توێژینەوەکە هەوڵدەدات دیدگای واقعیانە بۆ داهاتوو بخاتە ڕوو ، کە چۆنیەتی

ئاراستەکردنی زیرەکی دەستکرد وەک ئامرازێک بۆ هۆشنگەری و ئازادیی مرۆڤایەتی بخاتەوو، نەک وەک ئامرازێک بۆ دووبارە بەرهەمهێنانەوەی هێزمووون و کۆنترۆڵکردن . لەم چوارچێوەیەدا توێژینەوەکە ئاسایەکی مەعریفی گشتگیر بۆ تێگەیشتن لە زیرەکی دەستکرد وەک فاکتەرێکی کاریگەر لە بنیاتنانی داهاتوودا دەکاتەوە، جەخت دەکاتەوە کە تێگەیشتن لە چوار هێندەکەی و پێشبینیکردنی کاریگەریەکانی هێگەیە بۆ دنیابوون لەوەی مرۆڤ لە ناوەندی زانین و بایەردانەدا بمێنێتەوە لەگەڵ بەدیهێنانی هاوسەنگی لە نێوان پێشکەوتنی تەکنەلەجی و بەها مرۆییەکاندا.

یەکەم- هێندەی فەلسەفی و مەعریفی زیرەکی دەستکرد:
چەمکی عەقڵ پێگەیەکی ناوەندی لە مێژووی فەلسەفەدا داگیرکردووە. لە فەلسەفەی یۆنانەوە عەقڵ پێیوەست بووە بە توانای هەستکردن لە گشتیکان و بنیاتنانی بۆچوون ، ئامانج وایکرد ئەرستۆ مرۆڤ وەک ‘ئاژەڵێکی عاقڵ” وەسف بکات. لەسەردەمی مەدرندا هۆشنگەری هات بۆ ئەوەی عەقڵ پێگەیەکی ستاندارد بدات لە تێگەیشتن لە جیهان و هێکخستنی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی. ئیمانوێل کانت (١٨٠٤-١٧٢٤) کێکی ئەم پێناسەیەی لە وتارەکەیدا بە ناوی “هۆشنگەری چییە؟” پوختکردەوە کاتێک وتی: “هۆشنگەری بریتیە لە دەرچوونی مرۆڤ لەو کورت بینینەی کە لە مافی خۆیدا ئەنجامیداوە .
کورت بینین لەردا بریتیە لە بەتوانایی بەکارهێنانی عەقڵ بەبێ هێنمایی کەسێکی تر. ئەم تەوانینە سەربەخۆیی و ئازادی بە عەقڵ بەخشی و ئاسایەکی نوێی لەبەردەم مرۆڤدا کردەوە بە ئەوەی خۆی وەک بوونەوەرێکی بیرکەرەوە وەسف بکات کە توانای بایەردانی لەسەر چارنووسی خۆی هەیە. بەگشتی ئەوەی ئەمڕۆ جیهان بەهێی زیرەکی دەستکردەوە بەخۆیەوە دەیبینێت، لەم تەوانینە کانتیە تەدەپەڕێت چونکە چیتر بابەتێکە تەنیا بریتی نییە لە ئازادکردنی عەقڵی مرۆڤ لە بەربەستە دەرەکیەکان، بەڵکو پێیوەندی بە دووبارە پێناسەکردنی خودی “عەقڵ”ەوە هەیە. زیرەکی دەستکرد تەنیا وەک ئامرازێکی یارمەتیدەر بە عەقڵی مرۆڤ زیاد ناکرێت، بەڵکو شێوازێکی نوێی عەقڵانیەت دروست دەکات کە پشت بە توانای فێربوونی خودی ئەلگۆریتمەکان و پێڕەسەکردنی داتاکان لەسەر ئاستێکی بێ کۆتایی و ، دەرهێنانی شێوازە مەعریفیەکان دەبەستێت کە مرۆڤ توانای تێگەیشتنیانی نەبوو. ماکس تیگمارک (١٩٦٧ –) ئەم گۆڕانکاریە کوالیتیە دەردەبڕێت کاتێک دەڵێت ئەمە چووینەتە قۆناغی “ژیان “، واتە قۆناغێک کە تێدا پڕۆسەندن تەنها بە بایەلۆجی یان کلتوور ناوەستێت، بەڵکو بە زیرەکی دەستکرد کە شێوازە نوێیەکانی ژیان و

زانین دروست دەکات.

أ – ژیان 1.0 بریتیە لە ژیانی بایۆلۆجی سادە وەک بەکتریا کە تێیدا هەردوو 'ڕەقەکان' (جەستە) و 'نەرمەکان' (هەڵسوکەوت) تا ڕادەیەک جێگیرن و تەنها لە ڕێگەی پڕۆسەندنی بەماوەیی خاوەو دەگۆڕێن.
ب – ژیان 2.0 ژیانی مرۆڤایەتیە کە تێیدا ڕەقەکانی بایۆلۆجی بە شێوەیەکی ڕێژەیی بە جێگیری دەمێنێتەوە، بەڵام مرۆڤ دەتوانێت "نەرمەکانەکانی" بگۆڕێت لە ڕێگەی فێربوون و، کلتووروو ، زمانەوە، واتە دەتوانێت خۆی لە ڕووی مەعریفیەوە دووبارە پڕۆگرام بکاتەوە.
ج – ژیان 3.0، کە جێگەی مشتومڕترین خاڵە نوێنەرایەتی ئەو بوونەورانە دەکات کە توانای دووبارە دیزاینکردنی هەردوو ڕەقەکان و نەرمەکانیان پێکەوە هەیە. ئامانج دەرگا دەکاتەوە بە زیرەکی دەستکرد کە توانای پڕۆسەندنی خۆرای هەیە لە دەرەوەی سنوورە بایۆلۆجیەکان،و داشتنی شێوازگەلی نوێی بوون و زانین.. لە ڕاستیدا ئەم گواستنەوەیە کۆشەی فەلسەفی گەورە دروست دەکات. یەکەم ئەوەیە کە زیرەکی دەستکرد هەڕەشە لە جیاکردنەوەی نەریتی نێوان "ئامراز" و "عەقڵ" دەکات. بە نموونە ئەگەر چاپەمەنی ئامرازێک بوو بێت بە بەاوکردنەوەی بیرکەکان، ئەوا سروشتی بنەڕەتی عەقڵی مرۆڤی نەگۆڕی. بەڵام زیرەکی دەستکرد پێدەچێت لە گەڵ عەقڵی مرۆڤدا بەشداری لە کارە سەرکیەکێیدا بکات کە بریتیە لە بەرهەمهێنانی واتاو زانیاری. بەو شێوەیە لوسیانە فلەریدی فیلەسوفی ئیتاڵی (١٩٦٤-)، ئەم گەڕانکاریە بە هەنگاو نان بە سەردەمی "بریکاری زانیاری" وەسف دەکات کە تێیدا زیرەکی دەستکرد تەنها بەرنامەیان ئامرازێک نییە، بەڵکو دەبێتە ئەکتەرێکی مەعریفی نوێ لە ژینگەی مرۆڤدا کە توانای بیاردان و بەشداریکردنی هەیە لە دیاریکردنی ئەوەی کە بە حەقیقەت یان زانیاری دادەنرێت.
ئەم گەڕانکاریە مشتومڕە فەلسەفیە کەنەکان دەربارەی سنوورەکانی مرۆڤ زیندوو دەکاتەوە: ئەگەر دیکارت "من بیر دەکەمەوە"ی وەک بنەمایەکی یەقینی مەعریفی دانا، ئایا ئەمڕۆ دەتوانین بانگەشە بکەین کە "خوارزمیەکان (ئەلگوریتمەکان) بیر دەکەنەوە؟ . ئەم خاڵە تایبەتە مشتومڕەکی فراوانی لە دەکەوتەوە بە تایبەتی لە کارەکانی نیک بۆستڕۆم فیلەسوفی سویدی (١٩٧٣-)، لە کتێبەکێیدا دەربارەی "زیرەکی سەروو مرۆیی – ڕێچکەکان و مەترسییەکان و ستراتیژییەکان" لە ساڵی ٢٠١٤دا ناوبراو هەشداری دەدات کە زیرەکی دەستکرد تواناکانی مرۆڤ تێدەپەڕێنێت ، لەوانەیە عەقڵێکی نوێ بەرهەم بهێنێت کە سەربەخۆ بێت لە مرۆڤ و ڕێنگە لەگەڵ

بەرژەوەندیەکانیدا ناکۆک بێت.
ئەم ئۆگرە ئەمە دەخاتە بەردەم پارادۆکسێکی مەعریفی لە کاتێکدا کانت پێی وابوو کە هۆشنگاری واتای ڕزگاربوونی عەقڵی مرۆڤ لە ژێردەستی دەرەکی، زیرەکی دەستکرد لەوانەیە خودی عەقڵی مرۆڤ بخاتە ژێر دەسەڵاتی عەقڵێکی تر کە بەهێزتر و خراپترەوە . بەڵام هەموو فیلەسوفەکان ئەم بۆچوون و نیگەرانیە پێیەو ناکەن. هەندێکیان پێیان وایە کە زیرەکی دەستکرد هێشتا نییە بە سەر عەقڵی مرۆڤ، بۆیە درێژکراوەیەکە بە عەقڵی مرۆڤ.
شەشانا زوبۆف ژنە فیلەسوف و دەروونناسی کۆمەڵایەتی (١٩٥١-)، سەرمایەداریەکانی دەربارەی "سەرمایەداریی چاودێری"، دانی بەوەدا ناوە کە ژیریی دەستکرد شێوازگەلی نوێی زانین و پێوەندیکردن فەراهەم دەکات. ئەمەش دەمانباتەوە بۆ لێکچواندنێکی مێژوویی گرنگ هەروەک چۆن چاپ لە سەدەی پازدەهەمدا بە سەرتای سەردەمێکی نوێی هۆشنگاری دادنرا، زیرەکی دەستکردیش لەوانەیە چاپێ سەردەمی دیجیتاڵی ئەمە بێت، چونکە تواناکانمان بۆ بەرهەمهێنان و تۆگەیشتن لە زانین دوو هێندە دەکات.بەڵام جیاوازیەکە ئەوەیە کە چاپەمانی ئامرازێک بوو بۆ بڵاوکردنەوەی ئەوەی کە عەقڵی مرۆڤ بەرهەمی دەهێنا، لە کاتێکدا زیرەکی دەستکرد خۆی ناوەڕۆکی مەعریفی نوێ بەرهەم دەهێنێت. ئەمە پرسیارێکی بوونناسیمان (ئۆنتۆلۆژیمان) بۆ دەوروژێنێت: ئایا زیرەکی دەستکرد بەڕاستی "بیر دەکاتەوە" یان لاسایی بیرکردنەوە دەکاتەوە؟ فیلەسوفە شیکاریەکان وەک جۆن سیرل، فیلەسوفی زمان (١٩٣٢-) مشتومڕیەتی و دڵنیت کۆمپیوتەر خاوەنی مۆبەست و هۆشیاری نییە، بەڵکو تەنها هەماکان بۆپێی هەساکان پێسەس دەکات. بەڵام داکۆکیکارانی زیرەکی دەستکرد ئاماژە بەوە دەکەن کە توانای فێربوونی خودکار و خۆگونجاندن لۆگۆ داتاکان ئەمە دەخاتە بەردەم شێوازێکی نوێی عەقڵانیەتی پراکتیکی، تەنانەت ئۆگەر بە خودهۆشیاریش بێت. لێرەدا جیاوازی نێوان "عەقڵ وەک هۆشیاری" و "عەقڵ وەک توانای چارەسەرکردن" دەردەکەوێت، کە ئەمەش جیاوازیێک بوو لە سەردەمی هۆشنگاری کلاسیکیدا بوونی نەبوو.
هەڵە گۆشەیەکی تریش زیرەکی دەستکرد چەمکی هاستی دووبارە دادەڕێژێتەوە. لە سەردەمی هۆشنگاریدا هاستی پێویست بوو بە میتۆدی زانستیەوە کە لەسەر بۆگۆ و ئەزموون دامەزرا بوو. بەڵام ئەمە هاستی لە ئۆگەی ئەلگۆریتمکانەوە دووبارە بنیات دەنرێتەوە کە توانای دەزینەوەی شێوە و نەخشەکانیان هەیە لە داتا گەورەکاندا ، ئەمەش ئاسێیەکی مەعریفی نوێ دەکاتەوە بەڵام لە هەمان کاتدا نیگەرانیەکان سەبارەت بە "هەژموونی ئەلگۆریتم" لەسەر پێسەی

داشتنی خودی ڕاستی دروست دەکات. ئەگەر عەقڵی مرۆڤ هەڵە بکات و دوچاری تەفرەدان بێت، ئەوا ئەلگۆریتمەکە لەوانەیە جارێک لە حەتمیەت بەسەر زانینداا بسەپێنێت و بیگەیەنێت لە بواری گفتوگۆی ئازادەوە بۆ بواری پابەندبوونی ئۆتۆماتیکی. بەیە دەتوانرێت بوترێت کە هەڵەندی فەلسەفی و مەعریفی زیرەکی دەستکرد لە نێوان دوو دیدگای ناکۆکدا دەجووڵێتەوە: دیدگایەک کە بە درێژکراوەی پەژڕی هۆشنگاری دایدەنێت لە هۆگەی فراوانکردنی عەقڵی مرۆڤ و ئازادکردنی لە سنووردارییوونی بایەلۆجی. دیدگایەکی تر کە بە مەترسیەک بە سەر خودی هۆشنگاری دایدەنێت، چونکە لەوانەیە سەربەخۆیی عەقڵی مرۆڤ بکەوێت بە ژێردەستی و سەرپەرشتی عەقڵێکی دەستکرد .

ئەناو ئەم گرژیەدا ناوازەیی ساتەوەختی ئێستا حەشاردراوە؛ ئەم دووبارەکردنەوەی هۆشنگاری ئەورووپی نییە بەڵکو ساتەکی نوێیە کە پەیوەستی بە دووبارە بیرکردنەوە هەیە لە واتای عەقڵ و زانین لەسەردەمێکدا کە سنووورکانی نێوان مرۆڤ و ئامێر تێکەڵاو بوون.

دووەم – هەڵەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری زیرەکی دەستکرد . دیاردەی زیرەکی دەستکرد چیتر تەنها تەکنەلۆژیایەک نییە کە لە تاقیگەکان یان پیشەسازیەکاندا قەتیس کرابێت، بەڵکو بووەتە هەکارێکی کاریگەر لەسەر پێکهاتەی خودی کۆمەڵگە مرۆیەکان. ئەوەی ئەمڕۆ ڕووددات تەنها ئۆتۆماتیک کردنی پڕۆسەی نەریتیەکان نیە، بەڵکو داشتنەوەی پەیوەندیە کۆمەڵایەتی و کلتووریەکانە بە شێوازێک کە هێڵی تاکەکان و دامەزراوەکان و کۆمەڵگە بە گشتی دەخاتەوە ژێر پرسیار و پەداچونەوە .

توانای پرەسیسکردنی داتا زۆرەکان، پێشبینیکردنی هەڤتاری مرۆڤ و ، تایبەتمەندکردنی ناوەڕۆکی کلتووری و ڕاگەیاندن پرسیاری سەرەکی دەوروژێنێت دەربارەی ئەوەی کە خاوەنی زانیاریە و کە ئاراستەی دەکات و چۆن دەستێکاتی کۆمەڵایەتی بەڕێوە دەبرێت. لەم چوارچێوەیەدا زوبەف جەخت دەکاتەوە کە زیرەکی دەستکرد کاتێک لە چوارچێوەی "سەرمایەداریی چاودێری"دا بەکاردەهێنرێت، تەنها کار بە ئاسانکاری خزمەتگوزاریەکان یان باشترکردنی کارایی ناکات، بەڵکو میکانیزمگەلی نوێ بە بایەدەستی و کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی دروست دەکات لە هۆگەی چاودێریکردنی هەڤتارەکان و پێشبینیکردنیان و گۆڕینیان بە شێوازێک کە خزمەت بە بەرژەوەندیەکانی لایەنە زاڵەکان بکات.بە واتایەکی تر زیرەکی دەستکرد لە ڕووی کلتووری یان کۆمەڵایەتیەوە بێلایەن نییە، بەڵکو هەمیشە هەڵگری گریمانە ئەخلاقی و سیاسیەکانو پەیوەندیە کۆمەڵایەیەکان بە شێوازێکی نوێ بەرهەم دەهێنێتەوە.لەلایەکی ترەوە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت کارلێکی

کۆمەڵایەتی و کلتووری بە شێوازی بوونە بەهێزتر بکات. ئێستا گرنگیشتن بە سەرچاوە زانستیە جیاوازەکان بە خرایەکی بوونە مومکین بووە، و کارلێککردن لەگەڵ ناوەندەکی کلتووری جیاوازدا زۆرفەتی فراوانتر دەدات بە تاکەکان و کۆمەڵگەکان بە تێگەیشتن لە جیهان و ئاوگەڵکردنی بیرکەکان.

تیگمارک ووونیدکاتەوە کە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت چەند هێندەی توانای عەقڵی مرۆڤ بێت لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و کلتووری ئاگادار ئاراستە بکرێت بە بەهێزکردنی هاوکاری و زانینی هاوبەش، نەک تەنها سەرنج خستنە سەر کێشەکانی ئابووری یان سیاسی. ئەم جیاوازییە لە ئەنجامە کۆمەڵایەتی و کلتووریەکاندا، بەتایبەتی هەیە، چونکە زیرەکی دەستکرد ئامرازێک نییە کە ئەنجامە دیاریکراوەکانی هەبێت، بەڵکو پلاتفۆرمێکی ئاگادارییە بە گۆڕینی پێکهاتە کۆمەڵایەتی و کلتووریەکان بەپێی ئەو هەڵبژاردن و سیاستانەی کە دەگیرێنەبەر. بە نموونە لە بواری پڕوگرامدا زیرەکی دەستکرد بووەتە خاوەنی توانای پشکنینکردنی شێوازەکانی فڕیووونی تاکەکەسی کە پشت بە تواناکانی هەر فڕۆکەخانەیەک دەبەستێت، ئامانجی ئاسایەکی نوێ بە دابەشکردنەوەی هێلی خوێندن دەکاتەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا مەترسیەکانی جیاوازی کۆمەڵایەتی دروست دەکات ئاگادار دادپڕوەری لە بەردەستبوونی ئەم ئامرازانەدا نەبێت. سەرەڕای ئامانە نیک بەستراوەکان بەڵام دەکات کە زیرەکی دەستکرد لەوانەیە جۆرێکی نوێی جیاوازی دروست بکات لە نێوان کۆمەڵگە پشکووتووە تەکنەلۆژیەکان و ئەوانەی کە دواکەوتوون لە بواری پیشەسازیدا، ئامانجی نایەکسانی کۆمەڵایەتی و کلتووری قووڵتر دەکاتەوە و شێوازگەلێکی نوێی بادەستی ئابووری و سیاسی بەرهەم دەهێنێتەوە. ئەم مەترسیانە هەشداریەکانی فیلۆسوفانی کۆمەڵناسی دەربارەی تەکنەلۆژیا زیندوو دەکاتەوە، چونکە پشکووتنی تەکنیکی بە تەنها گەرانتی پشکووتنی مرۆڤ ناکات، بەڵکو پشت بەو دەبەستێت کە چۆن ئەم ئامرازانە لە چوارچێوەی کۆمەڵایەتی دادپەروەرانە و یەکساندا بەکاردەهێنرێن .

لە هەندێ کلتووریشدا زیرەکی دەستکرد پێناسەی بەرهەمهێنانی کلتووری خۆی دووبارە دەکاتەوە. ئەلگۆریتمەکان توانای دروستکردنی دەق و وێنە و مۆسیقایان هەیە، ئامانج مرۆڤ دەخاتە بەردەم پرسیارێک دەربارەی واتای داهێنان و کلتوور. ئایا ناوەندکی دروستکراوی ئامێر بشکێ لە کولتووری مرۆڤایەتی یان بەرهەمێکی لاوکیە کە تەنها پشت بە چوارچێوەی کولتووری مرۆڤ دەبەستێت؟ ئەم ئاڵنگاریە مشتومڕکی فەلسەفی کولتووریی نوێ دەوروژێنێت و هەنگدانەوەی ئەوەیە کە چۆن زیرەکی دەستکرد چیتر تەنها ئامرازێک نییە بە

ئاسانکاری بەرهەمهێنان، بەڵکو بووەتە هاوبەشێک لە داهێنانی خودی کولتووردا، لەگەڵ ئەو دەرئەنجامە کۆمەڵایەتیانەی کە لەسەر بەها و پراکتیکە کولتووریەکان دروست دەبن. لەبەرئەوە هەوون دەبێتەوە کە هەندێ کۆمەڵایەتی و کلتووری زیرەکی دەستکرد کەکەرەوەی نێوان تواناکانی هێشنگاری نوێیە واتە فراوانکردنی زانین و تواناکانی مرۆڤ و مەترسیەکانی باڵادەستیی نوێ ، جا لەسەر ئاستی دەسەڵات بێت یان بەها کلتووریەکان. ئەمەش وای لەدەکات ئەم هێندە زەر گرنگ بێت لە تێگەیشتن لە زیرەکی دەستکرد وەک دیاردەیەک کە لە سنووری تەکنەلۆژیا تێدەپەڕێت بە ئەوەی ببێتە ئەزموونێکی کۆمەڵایەتی و کلتووری کە جیهانی دەوروبەرمان دووبارە دادەڕێژێتەوە.
هێسیەم – هێندێ ئەخلاقی و سیاسی زیرەکی دەستکرد یەکەکە لەو تەوەرانەی کە زەرترین مشتومڕی لەسەرە لە گفتوگۆ هاوچەرخەکاندا دەربارەی تەکنەلۆژیا و گەشەکاریە کۆمەڵایەتیەکان. توانای ئەلگەریتمەکان بۆ کەکردنەوەی داتا گەورەکان و شیکارکردنی هەڤتارەکانی تاک و ، پێشبینیکردنی بیارەکان وا دەکات زیرەکی دەستکرد ببێتە ئامرازێک کە خاوەنی هەزێکی زەرە و کاریگەری هاستەوخۆی لەسەر ژیانی تاکەکان و کۆمەڵگەکان دەبێت . لەم چوارچێوەیدا پرسەکانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی سەرهەڵدەدەن چونکە ئەلگەریتمەکان دەتوانن جیاکاری کۆمەڵایەتی یان هێگەزی دووبارە بەرهەم بهێننەوە، یان کەلێنە ئابووری و سیاسییە بەردەستەکان قووڵتر بکەنەوە. ئەو داتا مەژوویانەی کە دەخرێتە ناو مەدەلەکانی زیرەکی دەستکردەوە، بەڵایەن نین، بەڵکو لایەنگریەکیان تێدایە کە هێنگە ببێتە هۆی ئەنجامی نادادپەروەرانە، ئەمەش هەڕەشەیەکی ئەخلاقی بنەڕەتی پێکدێنێت . لە هەمان کاتدا ئەم هێندە سیاسییە پرسیار دەربارەی کۆنترۆڵکردن دەوروژێنیت:
کە توانای دیزاینکردنی ئەلگەریتمەکانی هەیەو کە بیار لە سەر ئەولەویەتەکانیان دەدات؟
بەسترەم ئاماژە بەوە دەکات کە زیرەکی سەروو مرۆیی لەوانەیە ببێتە ئامرازێک بۆ باڵادەستی ئەگەر چوارچێوەی هێکخستنی تۆندنەسەپێنرێت، چونکە ئەو قەوارانەی کە توانای پەرەپێدانی ئەم زیرەکیەیان هەیە دەتوانن کاریگەریەکی بەوێنە لەسەر ئابووری و سیاسەتی جیهانی پێکبهێنن. لەڕەدا زیرەکی دەستکرد دەبێتە زیاتر لە تەنها ئامرازێکی تەکنەلۆژی، هاوکات دەبێتە هەزێکی سیاسی پێتانسێل کە توانای داشتنەوەی پێکهاتە نەریتیەکانی دەسەڵاتی هەیە. بەڵام زیرەکی دەستکرد توانای ئازادبوون و زانینیشی هەیە ئەگەر بە هۆشیاری و ئەخلاقی بەکاربهێنرێت. هەروەها دەتوانێت کۆمەڵگەکان بە هەز بکات بۆ دەستاگەیشتن بە زانیاری دروست و شیکردنەوەی داتاکان

بە شـــوازێک کە دادپـــەروەری و یـــەکســـانی بـــەهـــێزتر بکـــات، وەک لـــە بوارەکانی پـــەروەردە و تـــەندروستی و بـــەرەوپـــێبردن و کارگـــێی گشتیدا دەبینرێت .
لـــەم چوارچـــێوەیـــدا ماکس تیگمارک ئاماژە بـــەوە دەکات کە زیـــرەکی دەستکرد دەتوانێت تواناکانی عـــەقڵی مرۆڤ بـــە کارلـــێکی کـــۆمـــەڵایـــەتی و مـــەعریفی چـــەندبارە بکاتـــەوە بـــە مـــەرجـــەک سیاســـەتـــێکی هـــەبێت کە پـــشینـــەی ئـــەخلاقی و کـــۆمـــەڵایـــەتی دیاری بکات. لـــە هـــەوانگـــەیـــەکی فـــەلـــســـەفی هـــەڵخـــەڵگرانـــەوە، دەکرێت ئـــەم ئـــاڵنگاریـــانـــە بـــەراورد بکرێن بـــەوەی کانت دەربـــارەی هـــەڵشنگـــاری خســـتبوویـــەوو، کـــانت هـــەڵشنگـــاری بـــە ئـــازادکردنی مرۆڤ لـــە ژێـــردەستی دەرەکی و توانای بـــەکارهـــێنانی عـــەقڵی خـــۆی بـــە شـــێوەیـــەکی سـەربـــەخـــۆ دادەنا. بـــەڵام زیـــرەکی دەستکرد پرسیارەکە بـــە شـــێوازێکی نـــوێ دەخـــاتـــەوە هـــوو: ئایـــا مـــرۆڤ توانـــای ســـەربـــەخـــۆیی بـــەرکـــردنـــەوەی هـــەیـــە ئـــەگـــەر بـــەیـــار و زانیـــن بـــشـــێکـــی بکـــەوێتە ژێـــر دەســـەڵاتی سیستـــەمی ژیرە ناهـــشیارەکانـــەوە ؟ لـــەڕادا دیدگای کانت لـــەگـــەڵ هـــەڵخـــەڵکانی هابرماس فـــەیلـــەسوفی هـــەڵخـــەڵگر (١٩٢٩-) دەپچـــڕێت ، کە پـــێی وابوو هـــەڵشنگـــاری هـــاستـــەقینـــە تـــەنها لـــە چوارچـــێوەیـــەکی گشتی کارلـــێککـــاردا بـــەدیـــدێت کە تـــێیـــدا گفتـــوگـــۆی ئـــازاد و لـــەپرسیـــنـــەوەی بـــەکـــەمـــەڵـــی تـــێدا ئـــەنجـــام دەدرێت، نـــەک لـــە گـــۆشـــەگیـــری تـــاک یـــان لـــە چوارچـــێوەی هـــەڵبژێکی تاکلایـــەنـــەدا. ئـــەم هـــوانگـــەیـــەو دەکرێت بوترێت کە زیـــرەکی دەستکرد تاقیکردنـــەوەیـــەکە بـــە خودی چـــەمکی هـــەڵشنگـــاری: یـــان توانـــاکانی مرۆڤ بـــە بیرکردنـــەوەی ئـــازاد و هـــەڵبژاردووەن بـــەهـــێز دەکات، یـــان دەبـــێتە میکـــانیزمـــێکی نـــوێ بـــە زاڵبـــوون و کـــۆنترۆڵکـــردن ئـــەگـــەر کـــۆنترۆڵی ئـــەخلاقی و سیاسی نـــەبێت. بـــەو شـــێوەیـــە هـــەڵبـــەندی ئـــەخلاقی و سیاسی وەک گـــۆڕانـــێکی مشتومـــاوی دەردەکـــەوێت، کە کـــەڵکـــەڵەی نـــوان ئـــەو دەرفـــەتانـــەیـــە کە زیـــرەکیی دەستکرد پـــشکـــێشی دەکات بـــە بـــەهـــێزکردنی دادپـــەروەری و ئـــازادی و مـــەترسیـــەکانی پـــەیـــوەست بـــە کـــۆنترۆڵکردن و جیاکـــــــاری و دووبـــــــارە بـــەرهـــەمهـــێنـــــانـــەوەی پـــێکهـــــــاتە دەســـەڵاتداریـــەکان.ئـــەمـــش وادەکات بیرکردنـــەوەی هـــەڵخـــەڵگرانە و فـــەلـــســـەفی پـــەویست بـــێت بـــە ئاراستـــەکردنی ئـــەم گـــۆڕانکاریـــە تـــەکنیکیـــە بـــە شـــێوازێک کە لـــەگـــەڵ بـــەهـــا مـــرۆیـــە بنـــەڕەتیـــەکانـــدا بگـــونجـــێت و بـــە هـــەڵشنگـــاریـــەوە هـــوونـــاک بکـــرێتـــەوە، بـــەڵام ئاگـــاداری ئـــەو ئـــاڵنگاریـــە نـــوێیانـــە بـــێت کە ســـەدەی هـــەژدەهـــەم نـــەیبینیون..
چـــوارەم – هـــەڵبـــەندی ئابووری و تـــەکنـــەلـــۆژی زیـــرەکی دەستکرد . ژیریی دەســـتکرد چیتـــر تـــەنهـــا ئـــامرازێکی تـــەکنیکی نیـــە، بـــەڵکـــو بـــووەتە هـــەگـــەزێکـــی ســـەرەکی لـــە داهـــشتنـــەوەی ئـــابووری جیهـــانی و پـــێکهـــاتە تـــەکنیکیـــەکانی کە لـــەسەری دامـــەزراوە. تواناکانی بـــە شیکردنـــەوەی داتا گـــەورەکـــان و پـــێشـــبـــینیکردنی خواســـت، بـــاشترکردنی بـــەرهـــەمهـــێنـــان و،

ئۆتۆماتیککردنی پرۆسە ئاژەڵدارییەکان، بوونەتە هۆی گۆڕانکاری قوڵ لە بازاڕی کار، لە مۆدێلەکانی بازرگانی و، لە پرۆسەی بەیاردانی دامەزراوەیی و کومپانیاکان . زیرەکی دەستکرد سەرچاوە مرۆیی و مادیەکان دووبارە دابەش دەکاتەوە و چەمکی کارایی و بەرهەمهێنان دەگۆڕێت، چونکە سەرکەوتنی ئابووری چیتر تەنها پەیوەست نییە بە سەرچاوە نەریتیەکانەوە، بەڵکو پەیوەستە بە توانای خاوەندارێتی و بەکارهێنانی سیستەمی زیرەکی کاراوە.

ئاڵنگارییەکانی بازاڕی کارەوە کاریگەریەکان دوو لایەنن؛ لە لایەکەوە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت بەرهەمهێنان زیاد بکات و دەرفەتی کاری نوێ لە بوارەکانی تەکنەلۆژیا و، دیزاین و، چاککردنەوەی تەکنیکیدا دروست بکات؛ لە لایەکی ترەوە دەبێتە هۆی خۆکارکردن یان ئۆتۆماتیککردنی کارە تەکنیکیەکان و فشار لەسەر ئۆو کارامەیانە زیاد دەکات کە پەیوەستن، ئەمەش دەنگە ببێتە هۆی دروستبوونی کێشەی ئابووری لە نێوان وڵاتانی پێشکەوتوو و تازەپێگەیشتووەکان و لە نێوان ئۆو کەسانەی کە شارەزایی بەرزیان هەیە و ئەوانەی کە شارەزایی لاوازیان هەیە. ئەم گۆڕانکاریە بەیار بەدەستانی ئابووری ناچار دەکات بیر لە ستراتیژیەتێک بکەنەوە بە دووبارە پرۆردەکردنەوەی هێزی کار و پەرەپێدانی سیستەمەکانی پرۆردە کە لۆگۆ سەردەمی زیرەکی دەستکردا بگونجێن. لەسەر ئاستی تەکنیکیش زیرەکی دەستکرد بە شێوەیەکی بەوپەڕ بەشداری دەکات لە خێراکردنی داهێنانی تەکنەلۆژی.

ئۆلگۆریتمەکان کە توانای فێربوونی خودکار و باشترکردنی کارایی خۆیان هەیە بە تێپەڕبوونی کات گەشەپێدانی نەرمەکاڵا و بەرهەمەکان خێراتر و وردتر دەکەن. ئەمەش ژینگەیەکی ئابووری دروست دەکات کە زیاتر پشت بە توانای کۆبەکە لە تەکنەلۆژیا ژیرەکاندا دەبەستێت و ، خاوەندارێتی فیکری و توانای پەرەپێدانی ئۆلگۆریتمەکان دەکاتە هەکاری سەرەکی بە باڵادەستی ئابووری. بەڵام ئەم هێزە تەکنیکیە بە مەترسی نییە. ژێرخانی دیجیتاڵی و پشت بەستنی ئابووریەکان بە سیستەمە زیرەکەکان، وایان لێدەکات زیاتر بەرووی هێرشی ئۆلیکترۆنی و شکستی تەکنیکی ببنەوە ، ئەمەش پرسیار دەربارەی ئاسایشی ئابووری و تەکنیکی دروست دەکات و ، پێویستی بە پەرەپێدانی ستانداردی توند هەیە بە بەڕێوەبردنی مەترسیەکان و پاراستنی داتاو زانیاریە هەستیارەکان . سەرەڕای ئەمانەش توێژەران ئاماژە بەوە دەکەن کە زیرەکی دەستکرد خەریکە خودی چەمکی بەهای ئابووری خۆی دەگۆڕێت. داتا بووەتە سەرچاوەیەکی بنەڕەتی و ، مافی گۆیشتن بەو داتایە کۆبەکەی ئابووری کۆنترۆڵ دەکات لە کاتێکدا ئۆلگۆریتمەکان چۆنیەتی لێکدانەوە و بەکارهێنانی ئەم داتایە

کۆنترۆڵ دەکەن. ئەمەش شێوازی نوێی کۆنترۆڵی ئابووری لە ڕێوان کەمپانیا گەورەکان و ئێو وەاتانەی کە توانای وەبەرهێنانیان لە تەکنەلۆژیای پێشکەوتووەدا هەیە بەرهەم دەهێنێتەوەو ، ئاڵنگاری دادپەروەری ئابووری لەسەر ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی دروست دەکات.ەڵە ڕێگەی ئەم شیکارییەوە ووون دەبێتەوە کە ڕێهێندی ئابووری و تەکنیکی زیرەکی دەستکرد بە تەکڕێبوون لە ڕێوان دەرفەتکان و مەترسیەکاندا تایبەتمەندن ، دەرفەتی بوونێ بە گەشە و داهێنان دەڕخسێنێت، بەڵام لە هەمان کاتدا فشار لەسەر بازاڕی کار دروست دەکات و ، دەسەاتی ئابووری بە شێوازێک دادەڕێژێتەوە کە پێویستی بە سیاسەتی ژیرانە هەیە بە دڵنیابوون لە هاوسەنگی نێوان پێشکەوتنی ئابووری و سەقامگیری کۆمەایەتی. تێگەیشتن لەم ڕێهێندە بنەمایەکی سەرەکیە بە هەر گفتوگۆیەکی گشتگیر دەربارەی داهاتووی زیرەکی دەستکرد و ڕۆبۆتی لە بنیاتنانی کۆمەگەیەکی دادپەروەر و بەردەوام.

٢- کۆتایی شیکاری (زیرەکی دەستکرد لە نێوان ڕێشنگەری و گەڕانکاریەکانی داهاتوودا): لەکۆتاییندا لە چوار تەوەرەی زیرەکی دەستکرد ئەوەی دەرخست کە ئەم دیاردەیە تەنها شێوشکی تەکنیکی نییە، بەڵکو نوێنەرایەتی سەردەمکی نوێی ڕێشنگەری مەعریفی و کۆمەایەتی و ئابووری و سیاسی دەکات.

لە ڕێهێندی فەلسەفی و مەعریفیەوە، زیرەکی دەستکرد وەک درێژکراوەیەکی عەقڵی مرۆڤ دەردەکەوێت توانای پێناسەکردنەوەی سنووردکانی زانین و توانای فڕبوونی هەیە، هەروەک ماکس تیگمارک لە ڕێگەی تێوانینی ژیان 3.0 ووونی کردەوە ئەم بازدانە مەعریفیە ڕێشنگەری ئەوروپی دەهێنێتەوە یاد، بەڵام پرسیارەکی بنەڕەتیمان دەخاتە بەردەم: ئایا عەقڵی مرۆڤ سەربەخۆ دەمێنێتەوە، یان عەقڵی دەستکرد دەبێتە هاوبەشیان باتر لە بەرهەمهێنانی زانیندا؟ .

لەسەر ئاستی کۆمەایەتی و کلتووری زیرەکی دەستکرد خەریکە پەیوەندیەکانی نێوان تاکەکان و دامەزراوەکان دووبارە دادەڕێژێتەوە، هەروەها تواناکانی گەیشتن بە زانین و پراکتیکە کلتووریەکان فراوانتر دەکات، بەڵام لە هەمان کاتدا پێکهاتە دەسەاتدارییەکان دووبارە بەرهەم دەهێنێتەوە ئەگەر خراپ بەکاربهێنرێت. ئەم هاوسەنگیە لە نێوان ڕێشنگەری و کۆنترۆڵکردندا نوێنەرایەتی ناوەڕۆکی ئاڵنگاریە کۆمەایەتیەکەی زیرەکی دەستکرد دەکات، کە تەیدا کاریگەری ڕاستەقینە لە چێنیەتی ئاراستەکردنی تەکنەلۆژیادا بە بەهێزکردنی دادپەروەری و زانیاری هەمەلایەنە .

لەلایەکی تریشەوە ڕێهێندی ئەخلاقی و سیاسی سەرنج دەخاتە سەر

مەترسیەکان و دەرفەتەکان کە زیرەکی دەستکرد لە بواری دەسەلات و بڕیارستیدا دروستی دەکات. ئەلگۆریتمەکان کاتێک بە چوارچێوەی ئەخلاقی و سیاسی ڕوون دیزاین دەکرێن، دەتوانن ببنە ئامرازێک بۆ کۆنترۆڵکردن و دووبارە بەرهەمهێنانەوەی کەلێنە کۆمەڵایەتی و سیاسییە بەردەستەکان، لە بڕامبەردا دەتوانرێت زیرەکی دەستکرد بەکاربهێنرێت بۆ بەهێزکردنی دادپەروەری و شەفافیەت و لێپرسینەوە لە پێسپۆی دامەزراوەیی و کۆمەڵایەتیدا. ئەمەش پێنگەدانەوەی ناوەندەکی چەمکی ڕێشنگەریە لای کانت و هابرماس ، لەگەڵ پەویستی نوێکردنەوەی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئاڵنگارییە هاوچەرخەکان. لەلایەکی ترەوە دەبینین کە هەندێ ئابووری و تەکنیکی توانای زیرەکی دەستکرد پێنگەداتەوە لەسەر دابەشکردنەوەی هێزی ئابووری، بەهێزکردنی داهێنان و ، بەرزکردنەوەی ئاستی بەرهەمهێنان، بەڵام لە هەمان کاتدا ئاڵنگاریگەلێک دەخاتە ڕوو کە پەیوەندیان بە بازاڕی کار، دابەشکردنی سەرچاوەکان و ، ئاسایشی تەکنیکیەوە هەیە. لەڕدا زیرەکی دەستکرد وەک فاکتەرێکی سەرەکی دەردەکەوێت لە داشتنەوەی سیستەمە ئابووریەکاندا، بە شێوەیەک کە سەرکەوتنی ئابووری تەنها پشت بە سەرچاوە نەریتیەکان نابەستێت، بەڵکو بە توانای بەڕێوەبردنی داتا و ئەلگۆریتمەکان بە شێوەیەکی کاریگەر . لە دەرئەنجامی ئەم شیکارییە گشتگیرەدا دەتوانرێت ئەم هەژمۆنە کە زیرەکی دەستکرد نوێنەرایەتی دەرفەتێک دەکات بە ڕێشنگەری نوێ، ئەگەر بە هۆشیاری و بڕیارستیەوە بەکاربهێنرێت، بەڵام لە هەمان کاتدا نوێنەرایەتی تاقیکردنەوەیەکیش دەکات بە مرۆڤایەتی: ئایا دەتوانین سەربەخۆیی عەقڵ، دادپەروەری کۆمەڵایەتی، بەها ئەخلاقیەکان و، هاوسەنگی ئابووری بپارێزین لە بڕامبەر هێزێکی تەکنیکی باڵادا؟.داهاتوو پێشوەخت دیارینەکراوە، بەڵکو پشت بەوە دەبەستێت کە تا چەندە توانامان هەیە سیاستێکی یەکگرتوو و چوارچێوەیەکی ئەخلاقی و ڕێکخراوەیی دابڕێژین، کە زیرەکی دەستکرد بکاتە ئامرازێک بۆ ئازادی مرۆڤایەتی و پێشکەوتنی هەمەلایەنە نەک ئامرازێک بۆ باڵادەستی و کۆنترۆڵکردن.

۵- پێشنیارەکان (تێڕوانینی داهاتوو):
بۆ لەبەرچاوگرتنی شیکاری یەکگرتووی چوار تەوەرەکە، پێدەچێت ڕوون بێت کە زیرەکی دەستکرد بەردەوام دەبێت لە ڕێگەی گەلانی سەرەکی لە داشتنی داهاتووی مرۆڤایەتیدا لەسەر ئاستی مەعریفی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری . لە ڕوانگەی داهاتووشەوە دەتوانرێت سێ هێندی سەرەکی بۆ گۆشەپێدانی بەردەوامی زیرەکی دەستکرد وەبەرباس بکرێت، کە ئەمانەن: –

١- بڕوودان بە تێگەیشتنگەریی مەعریفی لە تێگەی ئاستەکردنی زیرەکی دەستکردووە بە قووکردنەوەی توانای مرۆڤ لە تێگەیشتن و بەیاردانی سەربەخۆدا، ئەمەش لە تێگەی ئاوێتەکردنی تەکنیکەکانی فێربوونی خودی و کارلێکی مەعریفیەوە، بە جۆرێک کە توانای شیکردنەوەی زانیاریەکان و بەیاردانی تێشنبینیانە بەهێز بکات. ئەمەش پڕۆپەدانی ئامرازە فێرکارییە دیجیتاڵییە پشکۆتووەکان و ناوەندەکانی توێژینەوە دەگرێتەوە کە پشت بە زیرەکیی دەستکرد دەبەستن، بە ئاسانکردنی دەستگەیشتن بە مەعریفەی زانستی و تێشنبینیی بە شێوەیەکی بەرفراوانتر.

٢- بەدیهێنانی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و کولتووری و سیاسی، کە تێیدا پێویستە چوارچێوەی ئەخلاقی و یاسایی توند دابنرێت بۆ ڕێکخستنی دیزاین و بەکارهێنانی زیرەکی دەستکرد، ئەمەش لە پێناو مسۆگەرکردنی شەفافییەت، کەمکردنەوەی جیاکاری و پاراستنی مافە تاکەکەسی و گشتیەکان. هەروەها سیاستە ڕێکخراوەکان دەتوانن بەشداریی هاووڵاتیان لە بەیاردانی تایبەت بە ئەلگۆریتمەکان بەهێز بکەن، ئەمەش لە ڕێگەی ئەنجومەنی چاودێریی سەربەخۆ و میکانیزمی ڕووبەڕووبونەوە.

٣- بەدیهێنانی گەشەپێدانی ئابووری بەردەوام و هاوسەنگی تەکنیکی؛ بەیەک پێویستە وەبەرهێنان لە زیرەکی دەستکردا بکرێت بە بڕوودان بە داهێنان وباشترکردنی بەرهەمهێنان و دابەشکردنەوەی سەرچاوە ئابووریەکان بە شێوەیەکی دادپەروەرانە، لەگەڵ دانانی بەرنامەی بە شیاندنەوەی هێزی کار و پڕۆپەدانی لێهاتوویی دیجیتاڵیەکان، بە دڵنیابون لەوەی کەلێنی نێوان تاکەکان و وڵاتان خراپتر نەبێت . "هەروەها پێویستە جەخت لەسەر ئاسایشی دیجیتاڵی و پاراستنی ژێرخانی هەستیار لە هێرشی تەکنیکیەکان بکرێتەوە، بە مسۆگەرکردنی بەردەوامی گەشەی ئابووری بەبێ زیانگەیاندن بە سەقامگیری کۆمەڵایەتی. جێبەجێکردنی ئەم دیدگا ئایندەیە پێویستی بە ڕێبازێکی فرە ڕەهەند هەیە کە پەروەردە و داهێنان و چوارچێوەی یاساییی و ئەخلاقیەکان و وەبەرهێنانی ئابووریی بەردەوام کەبکاتەوە. ڕێپێویستە کلتوورێکی کۆمەڵایەتی هۆشیار سەبارەت بە گرنگی زیرەکی دەستکرد بونی هەبێت، کە تێیدا نەک تەنها وەک ئامرازێکی تەکنیکی، بەڵکو وەک هاوبەشێکی سەرەکی لە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی دادپەروەرتر و داهێنەرتر و گەشەسەندووتر سەیر بکرێت. لە کۆتایدا دەکرێت بگوترێت زیرەکیی دەستکرد هەڵگری بڕیارێکی یەکجار گرنگە؛ یا ئەوتا دەبێتە ئامرازێک بۆ فراوانکردنی ئازادیی مرۆڤ و

مەعریفەکەی و بەدیهێنانی دادپەروەری، یان دەبێتە هەکارێک بۆ بەرهەمهێنانەوەی باڵادەستی و کۆنترۆڵکردن، ئەگەر بێت و پەیوەرە ئەخلاقی و سیاسییەکان لە ئارادا نەبن. بەرپرسیارێتیی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی لەوەدایە کە ئەم هێزە بۆ شێوەیەکی ستراتیژی ئاراستە بکات، بۆ جۆرێک کە مسۆگەریی ئەوە بکات سەردەمی ڕەشنگەریی نوێ بۆ کردار بێتە دی، نەک تەنها پێشکەوتنێکی تەکنیکیی بڵایەن بێت.

نووسینی: د . حسام الدين فياض – انفاس نت – من اجل الثقافة العلمانية وانسان ١٦ تشرين الثاني نوفمبر ٢٠٢٥
و . لە عەرەبییەوە (یاسین لەتیف)

نامەیەک بۆ نەوال سەعداوی (لە وەحیەکەی ئەزموونەوە).. و. لەعەرەبییەوە (یاسین لەتیف)

هەروا بە ڕەکەوت نەبوو کە تۆ هەر ئەمڕۆ ڕەیشتیت. تۆ دایکمان و دایکی بریندە کراوەکەمان بوویت، ئەمە ژنانی ئەم گۆشە ناخۆش و بەدبەختەی جیهانین. تووڕەیی تۆ هەمیشە لە ئەمەدا زیندووە. هەروەک خۆشویستیت.
(جەمانە حەداد)

پیاوان و ژنانی تونس بۆ نوال سەعداوی دەگرین و ماتەمینی بۆ دەگێڕن . فەیسبووک لە تونس بەهەی کەچی دوایی ئەم ژنە ئازایە گەی گرت، ئەم ژنە بوێرە هەندێک جار بۆ تەنها ڕووبەڕووی دەسەڵاتی پیاوانی ئایینی و دەسەڵاتی خاوەن بڕژوەندیەکان و دەسەڵاتی ئەو نەریتانە بووەوە کە جەستەی ژنان ناشرین دەکەن. زۆر لەسەری دەنووسم. بۆ هەمیشە وەک ئەو دەنووسم. بۆ هەمان ئازایەتی و بوێری ئەو دەنووسم .
(ڕەجاء بن سەلامە)

ئەم نوسینە هەرگیز کۆتایی نایەت. بۆ نوال کە وەک تەوەکی هەمیشەیی لە دەمدا چێنراویت.. تەنها بۆ تۆ، نەک کەسی تر.

نەوالی بەرز .ەرنگ نەمتوانیبەت ەاستەوخۆ دەربارەی تۆ بنووسم، بەڵام من ئاوام، پێویستم بە کاتێ بە ئەوەی کارساتکانی لەدەستدان و خەمکان قبوڵ بکەم، چونکە مردنی تۆ شتێکی کاتی نییە کە لە شیعرەکان یان وتارێکدا جێگەی بێتەوە، یان بچێتە چوارچێوەیەکەوە لە دەقێک یان لە کتێبێکدا .. بۆیە لە بەردەستاتیم ببورە، و لە سنووری بەخشندەیم ببورە. چونکە تۆ لەوە گەورەتری وشەکان باست بکەن، هەرچەندە دەزانم کە تۆ ماوەیەکی زۆر زیاویت بۆ پێویستی بە هەموو ستایش و پیاهەڵدانێک.. بۆ ئەوەی هیچ شتێکمان لە داوا بکەیت، ئایا ئەوەی دەینووسم کەمێک مافی تۆ بەجێ دەهێنێت؟ هەرچەندە گومانم لەوە هەیە.
ناوی من مەجد حەمشێیە من لە ساڵی 2017 تەم ناسی . هەکارەکەشی ئەوەیە کە لە خەزانێکی خوێندەوار و ەەشنبیر لە دایک نەبووم، بۆیە تەم نەناسی. کتێب هەرگیز هاوڕێی خەزانە سادەکەی من نەبوو. بە بۆای ئەوان کتێب شتێک بوو کە "بیری لێنەئەکرایەوە" وەک میشەل فەکە دەڵێت. ئەوە یەکەم جارم بوو کە تەم خوێندەوە بە دوور لەو بۆچوون و پێشداوەریانەی کە لە بارەی تەوە هەبوون. ەەرەوە ئازاری لەدایکبوون دەستی پێکرد، لەدایکبوونێکی نوێ، وەک بڕێی تازە لە سکی دایکم هاتبێتەم دەرەوە. وشەکانت زۆیان لێدەدام و بەردەوام دەیهەژاندم، چونکە بە مرۆڤ قورسە هەمیشە ەاستی ببینێت… وەک هاشم ساڵح دەڵێت، کەشوهەوای ەاستی زۆر ساردە و ناتوانرێت هەمیشە لەگەڵیدا بژیت. جا چۆن دەبێت کاتێک لە هەر دەڵێکی نووسینەکانتدا تەم لەگەڵدایە. لەگەڵ هەڵدانەوەی هەر لاپەڕەیەکدا، تەنها یەک ەەنگ هەست پێدەکەم… ئەمەم زۆر جار بە خوێندکارەکانم لە زانکۆ دووبارە کردووەتەوە:
ەاستگەیی تەنها یەک ەەنگی هەیە.
بڕۆ، بەم جۆرە مامەستا نەوال فەری کردم…
تۆ بە دایکم بانگ دەکەم، چونکە هەر کاتێک سێیری تۆ دەکەم، هەست دەکەم ئازارەکانمت لە ئامێز گرتووە… هەست دەکەم لەم تێدەگەیت و من کوێی تەم کە لە جیهانێکی درێزن لە ەەژهەڵاتەوە تا ەەژئاوا ئازار دەکێشێت، وەک ئەوەی کەسێکیشت لە بەبەری نەکردووە .
چەند سەرسام بووم بە هەزت کاتێک ەەخنەت لە هەموو نەتەوەکان دەگرت لە کەڵکانی ەەژاوا و عەرەب و شیکردنەوەی سیاسەتە داگیرکاری و قەرخکاری و سەرمایەداریەکان… چۆن دەنگت بەرز دەکردەوە لە بەرامبەر جیهانێکی پیاوسالاریی و چینایەتی و سەرمایەداریدا.
بیرم دێت، پێش ئەوەی کتێبەکانت لە دەرگای ماڵەکەم بدەن، چۆن سێیری ژنانم دەکرد وەک "نیوەی کەمەگا"، ئەم دەربینە یان کلیشێیەم زۆر دووبارە دەکردەوە بەبێ ئەوەی ئاگاداری هیچ ئازارێک

بم کە ژنان دەیچێژن. بە بە ئاوەی بە هیچ شێوەیەک هەستیان پێ بکەم… بە بە ئاوەی وشکانت لە ناخمدا جێگا بکەنەوە و دەست لە ڕەحم بدەن . لە منداڵیەوە ئەم دەستواژەیەم فەر کرابوو: "ژن نیوەی کەمەگەیە." ڕۆژانە دووبارەم دەکردەوە بە ئاوەی گرنگی بە هیچ شتێک بدەم… لە ڕاستیدا، لە هەموو شتێک بە ئاگا بووم. هەرگیز بیرم لەوە نەکردبووەوە کە ڕەوشی ژن ڕەنگە جیاواز بێت لەوەی کە هەیە؛ ئاو تەنها دایکێکی میهرەبان و بەخشندە و قوربانیدەر بە منداڵەکانی… ئاوا دەمدیت… هیچی تر جگە لەوە.
هەرگیز بە بیرمدا نەهات پرسیارێکی وا سادە بکەم: بۆچی مامۆستای پەل باسی لەفڕەکەوانێکی ئاسمانی ژن یان فەیلەسوفێک یان زانایەکی ژن نەکرد؟ چونکە نێرگەرایی زاڵ بووبوو بەسەر هەموو بوارەکانی ژیانستدا و ژنی لە ژیانی دونیادا دەرکردبوو، وەک چۆن حەوا وەک تاوانبارێک دەرکرا.
ئەم بارودۆخە بۆلای منەوە بارودۆخێکی هەتاهەتایی و خودایی بوو، لەسەرووی ڕەخنەگرتن وپرسیارکردنەوە بوو… من ئاوا بووم پێش ئاوەی بە هەردوو دەستت ڕامبکەشیت بە جیهانی ڕاستیەکان… بە جیهانێک کە بیر لەوە ناکاتەوە چی باوە وەک "ڕازاوەیی عەقڵ". بەیە تە کەسێکی لاسار بوویت و خاوت لە نەدەکەوت لە ناو جێگاکانی دەنیایدا… قەڵەمەکەت بەردەوام هەموو گریمانەکانی دەخستە سەر مێزی نەشتەرگەری ڕەخنە و دەچووە قوڵایی ڕاستیەوە. نەوال پەمخێشە ناوت بنێم "کچی شەقام"، چونکە ئازارەکانمان دەنووسیت… بە زمانی ئەمە قسە دەکەیت. چۆن نا، لە کاتێکدا تە دژی ئەکادیمیا یاخی بویت کە هەمیشە بەوە تەمەتبارت دەکەردن کە ئەکادیمیا عەقڵ دەکوژێت لەژێر ناوی خودی عەقڵدا چۆن نا، لە کاتێکدا تە ئاو کەسە بوویت کە هەرگیز خەت ڕەنگاوڕەنگ نەکرد و هەرگیز خەت بەدەستەوە نەدا.
تە ڕووبەڕووی ئازار دەبووییتەوە بە ئاڕەنگاری، زەرداری بە زەردەخەنە و ، نەزانی بە زانین. تە لە جیهانێکدا کە پڕ بوو لە ڕق و کینە و خراپەکاری لەسەر خۆشەویستی دەنووسیت. ئەم ڕق و کینە شاو و ڕۆژ لەسەر شاشەکان و لە بازاڕەکان و لە کەبوونەوەکاندا نمایش دەکرێت و بەرهەم دەهێنرێت و هەناردەی دەکرێت بە هەموو گۆشەیەکی زەوی و دژی مرۆڤدۆستە ڕاستگۆ و پاکەکان دەجەنگێت. ئاوانەی وشکانیان و کردەوەکانیان بە کەس نافرۆشن… ئاوانەی گرنگی بە ژیانێکی دووانە نادەن… ئاوانەی تەنها یەک ڕوویان هەیە. تە وەک کەسێک بوویت کە گوێی لە زەنگاوی نەزانی چاندبێت، و قووڵایی خاکەکەی هەڵکەندبێت و هەموو پیسیەکانمانی هەناوە سەر ڕووی زەوی . ئایا دەزانیت بۆچی لێت دەترسن؟… ڕاستی ترسناکە نەوالی شیرینم… ناتوانرێت لەگەڵیدا بژی، جا چۆن دەبێت ئاگر لەسەر زمانی ژنەکەوە

بێت! . تەمان خوێندەوە و تەش ئەمەت خوێندەوە بە سادەیی وشەکانت، بە کتێبەکانت کە هەموو شتێک بە سادەترین دەربڕینەکان ڕاخنە دەکەن... دەربڕینگەلێک کە بە هیچ زەحمەتێک دەچنە ناو دڵ و مێشکمانەوە وەک شنەبایەکی گەرم خانە خوتووەکانمان چالاک دەکەن و بەخەبەریان دێنێتەوە . نەوال چەندە دووبارەت دەکردەوە: "لە هەشیاری جەماوەریدا تەنها سادە و بە گڕوگڵکان دەمێننەوە... و چەندە دووبارە دەستەواژە بەناوبانگەکەتم خوێندەوە: "ئەو نووسینەی کە نووسەرەکەی پێش هەموو کەسێک ناگەێت بە هیچ شێوەیەک نووسین نییە."
ئەی لەبارەی تێگەیشتنە فراوانەکەت بە خودا؟
خودا دادپەروەرە... ئایا ئەمە قسەی داپیرەت نەبوو کە دژی شارەوانی (عومدەی) هاوکاریکاری داگیرکەر وەستایەوە، و بە نەخوێندەوار و تێنەگەیشتوو لە ئایین ناوی برد، و ئێویش بە نەرەی خۆی یاخیبوونی پێ بەخشی، هەروەک چۆن یەکەم فەلسەفەی لە ئایینداپێ بەخشی؟ ئایا عەقڵ قبووڵی دەکات کە مرۆڤێک بەوای وایە خوا خۆشویستی و دادپەروەری و چاکەیە بە کافر دابنرێت؟ ئایا تۆ نابووێت کە دووڕوویی ئەم کولتوورە و فەسادییەکەی و ناتەبایی زەقکانیت شیکردەوە کە نەر بەسەر مێدا، بەهەز بەسەر لاوازدا، و دەوڵەتی بەهەز بەسەر دەوڵەتی لاوازدا بەرز ڕادەگرێت؟
ئەم کولتوورە کە هەزار پێوەر بە کار دەهێنێت! ئایا تۆ نابووێت کە ڕووبەڕووی پیاوسالاران و ژنەپیاوسالارەکان و بانگەشە بایەلۆژییە گاڵتەجاڕەکانیان دەربارەی جەستە و لەشی ژن بووێتەوە، بایەلۆژییە شۆ و جیاکار و دوورخەرەوە و دیکتاتۆری و پڕ کینە و دوورپەرێز و ڕق لێبوونەوە و خەبەزلزانەکانیان پووچەڵ دەکردەوە؟ . لەڕ نیم بە ئەوەی شینت بە بگەم، نەوال، بەکو بە ئەوەی ئەوەی لە ناخمدا بێت بەتاڵی بکەمەوە... بە ئەوەی وتەکانت دووبارە بکەمەوە:
ئایا تاوانێکی کلتووری نییە کە خوێندکارانی پزیشکی و ئەندازیاری لە کلینیکەکێت سەردانیان کردیت کاتێک لە زانکۆی دیوکی ناودار گەیاندیتەوە و تۆ داهێنان و یاخیبوونت خوێندو فێر بوویت ، بە ئەوەی پێت بڵێن: جنەکەکە لە لەشی خوشکەکەم دەربکە و مشتومڕ لەسەر ڕەگەزی جنەکەکە دەکەن؛ ئایا نەرە یان مێ؟ . تۆ ئەوکات لە زانکۆی دیوک گەیابووێتەوە لەوە داهێنان و یاخیبوونت دەخوێند بە خوێندکاران و خوێندکارانی کچان لە هەموو جیهانەوە... ئەوانەی بایەلۆجی و ئەندازیاری و پزیشکی و مایکرۆبایەلۆجی دەخوێنن و هاتوون بۆ لای تۆ چونکە تینووی ئەدەب و فیکر بوون . ئایا مامۆستای زمانەکە لەبیر بکەین کە تۆی بە گەمژە و نەزان ناوبرد کاتێک بێت نووسیبوو هەستەکان زیرەکترن لە عەقڵ، و دوای ئەوە بە چل ساڵ

هەمان ڕستەت نووسی لە هەڵەکانی زانکۆی دیوک لە پاڵی داهێنان و یاخیبووندا. چۆن دەتوانین چیرۆک و هەوا و گەڵانوکانت لەبیر بکەین کە لە مەشکماندا چڕسپیون؟ و چۆن دەتوانین هەموو ئەم هەڵز و بووڕی و ئاڵنگاریەی کە هەتە لەبیر بکەین؟ . چۆن دەربارەی تۆ بنووسم، نەوال لە کاتێکدا ئازار خوێناویە. ئەی ئازیزم کە چەقۆکە توانی درزێک لە دیواری پیاوسالاریی گەڕدا دروست بکات ، کە بە ماوەی سەدیەک هەژاندوویەتی و وای لێکردووە لە وشیارکی تۆ بترسێت... چۆن نا، لە کاتێکدا ئەمە دەخشیکیان دەبینین بەهەی مردنتەوە. چەندە ترسنۆک و لاوازن! بەرگری لە پاشماوەی بیرۆکەکان دەکەن... چۆن نا،لە کاتێکدا تۆ مامۆستای داهێنان و یاخیبوونیت... چۆن نا، لە کاتێکدا تۆ هاوار دەکەیت: داهێنان بریتیە لە گەڕینی ئەزموونێکی نەرێنی بۆ ئەرێنی. ئەمن ئەم وشەیە هەژانە لە هەموو بارودۆخێکی سەختدا دووبارە دەکەمەوە، هەوە دەدەم شکستەکانم کەبکەمەوە بۆ هیوایەی ئەم بەردانە بگەڕم بۆ پردێک بۆ پەیناوە... چۆن دەتوانم لەبیرم بچێتەوە... یان بیرۆکەی ئەوە قبوڵ بکەم کە تۆ لەرێ نیت. بمبەخشن و بمبەخشێ لەسەر پرسیارەکانم و سەرلەشواویم و دووبارەکردنەوەم..

ئایا دەکرێت قبووڵ بکەین کە گوێی سەردەم ئاوا هەیشت و بەیانیەکەی بۆئاگا بێنەوە و بچینە سەر کارمان وەک ئەوەی هیچ شتێک ڕووی نەدابێت؟ ئایا دەکرێت ژنێک، کە ئیزیس و هیپاتیا و معات و نوون و نوت لە ناخیدا کۆکردبێتەوە، بە سادەیی و سووکی دەرگای کتێبێک دابخات؟ چۆن لەبیرت بکەین، ئەی مەرهەمی چاک کردنەوەی ئازارەکانمان و چرای نەوستاوەی ئەستامان؟!

خۆشەویستت مجد حمشو.

(مجد حمشو – الاوان من اجل ثقافة العلمانية و عقلانية – العدد ٩٢٦ في ٦ ابريل ٢٠٢١)

ناوازەیی جیهانگیری و ئاینی تەکنەلۆژیا.. وەلامی عەبیوە: یاسین لەتیف

ماركس (١٨١٨-١٨٨٣) دەڵێت:
نامەبوون كاتێك هەوڵدات كرێكار كۆنترۆڵی كارەكەی و بەرهەمەكەی و جۆهەری كەسایەتی خۆی لێدەست دەدات.

ئەمڕۆ لە ئابووری دیجیتاڵیدا ئەم نامەبوونە بە شێوەیەكی زیادەیی دووبارە دەبێتەوە . لە سەدەی بیست و یەكدا بگومان تەكنەلۆژیا ئەركی خۆی وەك ئامرازێك تەنها پەرەپێدەنت و دەبێتە سیستەمێكی بیروباوەڕی جیهانی وەشكمان دەبێتە مۆعبەدو پەرستگای ئاینی تەكنەلۆژیا كە بە شاشكانەوە بەستراونەتەوە ، هەوەسمی پەرستش لە چەندین كاتژمێری دیجیتاڵی پێكدێت ، عەقیدەی ئەو باوەڕە بە پێشكەوتنی بێكۆتایی و تاكایەتی و تەكنەلۆژیای نزیك . خودا بەڵێنی زیرەكیی باڵاتری پێداوین كە هەموو زانستێكی مرۆڤ لەخۆ بگرێت و كۆشكانمان بە چارسەر بكات. بەڵام
خودا نوێكە بە كەد و داتا ساختە كراوە و پشت بە زانست دەبەستێت . تەكنەلۆجیا نەهاتووە بە جگرەوەی ئایین، هەروەها پێویستیش نییە ئەو كارە بكات ، بەڵام ئەو فەزا سەزداری و هەزیانەی كە نترۆڵ كردووە كە پێشتر شتە پیرۆزەكان بەڵێونیان دەبرد . هەر لە گەڵان بەدوای یەكەیزیەوە تا بەڵێنی لێبوردن، ئایینی تەكنیكی وەڵامی پێداویستییە سەرەتاییەكانی مرۆڤ دەداتەوە: ئارەزووی پێیوەندی، ترس لە مردن و تینوێتی . نامەبوون هەمیشە هەزێكی بزوێنەری ئایندارە بووە و ئاینی تەكنەلۆژیاش بەرهەمی سەردەمێكە كە ئەم دیاردەیە گەورەتر دەكات . ئەم ئاینە تەنها لە گەڵ ئاینە نەریتەكان و تەكەڵاوو هاوبەشكان ناژێت ، بەڵكودەبێتە تەواوكەری ئەوان و تەنانەت لەگەڵیاندا هاوژیانیش دەبێت . لە زێر هووەوە لە ئاینێكی كۆن دەچێت بەڵام جل و بەرگی ئایندەیی لەبەردایە.
نامەبوون لای ماركس كاتێك هەوڵدات كە كرێكار كۆنترۆڵی كارەكەی و بەرهەمەكەی و جۆهەری كەسایەتی خۆی لەدەست بدات. ئەمڕۆ لە ئابووریی دیجیتاڵیدا ئەم نامەبوونە بە شێوەیەكی زیادەیی دووبارە دەبێتەوە .

نامەبوونی داتاکان ڕاستیەکی واقیعیە: بەکارهێنەران بەهای (زیادە بایی) دروست دەکەن لە ڕێگەی چالاکیەکانیانەوە لەسەر پلاتفۆرمەکانی وەک (لایک، گۆران و ناوەڕۆک) . بەڵام ئەم بەهایە لەلایەن کۆمپانیاکانی وەک گۆگڵ یان مەتا دەستی بەسەردا دەگیرێت و دەگۆڕێت بۆ سەرمایە. پەیوەندیە مرۆییەکان تادێت بۆ شتوپێکی زۆر پشت بە ئەلگۆریتمەکان دەبەستن . ئینستاگرام و تیندەر ئینتیما و پەیوەندی سەزداری دەگۆڕن بۆ کاڵا، پەیوەندیە مرۆییەکانیش دەکرێنە تەنها کارلێکی بەرنامە بۆ داڕژراو . سەربەخۆیی لە سیستەمی ناووندا کەم دەبێتەوە و دواجار ئەلگۆریتمەکان هەڵبژاردنەکانمان دیاری دەکەن، هەر لەو شتانەی کە بەکاریدەهێنین تا ئەو کەسانەی کە پەیوەندییان پێوە دەکەین، دەمانکاتە پاشکۆی پەیوەندیەکانی ئامۆری دیجیتاڵی . کەواتە ئەمە پرۆلیتاریای دیجیتاڵین، پەیوەندیمان بە بەرهەمی کاری مۆجازیمانەوە پچڕاوە و بەدوای شتێکدا دەگەڕین کە باوەڕمان پێی هەبێت تا بتوانین بەردەوام بین لە بووندا . ئاینی تەکنەلۆژیای ئەم ئیستغلالکردنە لە ڕێگەی ڕیوایەتی "داهێنان"، "نوێبوونەوە"، "شۆڕش" و "داهێنانەوە" پیرۆز دەکات کە دەرهێنانی بەهای مۆعریفی و سەزداری زیادە دشارێتەوە، لە دەخێکی بەردەوامی چاوەڕوانیدا دەمانهێڵێتەوە بەڕێنی داهاتوویەکی پڕ لە شتی باشمان پێدەدات. ئەم ئایینە بە تەواوی لەگەڵ پێداویستیەکانماندا دەگونجێت، چونکە ئیمان و هیوا دەچێنێت بەو شتانەی کە لە داهاتوودا دێت. وەک ئەوەی ئەوە بەس نەبێت، ئەوە تاکە ئاینە کە ڕەزامەندی دەستبەجێ پشکۆش دەکات بە پێچەوانەی ئەوانی تر.
ڕەزامەندی خۆرا بریتیە لە پەیوەندیکردن بە هەموو شتێکەوە کە لە ئینتەرنێتدا هەیە ، وەکو ئەوە وایە کە کڵێسەی کاسۆلیکی هەرێنی مقەدەس ڕەژانە بە شۆوەیەکی نهێنی دابەش بکات. لە کاتێکدا ئینجیلیەکان کەپی کتێبی پیرۆزیان لە ژێر باوشدا هەڵدەگرن، شوێنکەوتوانی ئایینی تەکنەلۆژی مۆبایلەکانیان بە دەستەوە هەڵدەگرن . قوربانگایەکی گۆورەی گۆورە و ئاوێنەیەکی نەرگسی بە ڕازیکردنی خۆرا ، هەروەک چۆن ئینجیلیەکان بەردەوام چاویان لە کتێبی پیرۆزە بە ڕێنمایی، کەسانی خاوەن ئایینی تەکنەلۆژیا سیستەمی جیهانی دیاریکردنی پێگەیشتنیان (GPS) یان هەیە . جگە لەوەش پێغەمبەری خۆیان هەیە کە پێشبینی هاتنی مەسیحی تەکنەلۆژی نوێ دەکەن کە پەرچەت حەتمی بێت.
هاتنی زیرەکی دەستکردی خۆئاگا ئامادەیە بە ئەوەی ببێتە ساتێک لە وەحی خودایی ،ئەو ساتەی کە تاکایەتی تەدەپەڕێنین و دەچینە ناو جیهانێکی ترەوە کە لە مۆجازی و دیجیتاڵ تەدەپەڕێت. جگە لەوەش پەیوەندی دیجیتاڵی ئەزموونی بەکەمەوە دروست دەکات کە هەستی یەکێتی

و تێپەڕاندن دەوروژێنەت هاوشێوەی ئەوانەی پێشتر پەیوەست بوون بە ئاینەوە . ئینتەرنەت پیرۆز دەبەت و پەیوەندیکردن پێیەوە بەهێشتەوە، پچڕانی پەیوەندی لێی دەزرخێ. نەمانی لە تەکنۆلۆژیای بوونی نەبووە لە بەرامبەر جیهانی دیجیتاڵیدا ، بەڵام ئەم تەوانینەی یەکگرتوویی تا ڕادەیەک وەهمیە .
بەقی ئاڵگۆریتمەکان کار بۆ پارچە پارچە کردنی واقیع دەکەن، بەڵام گۆڕانەوەی دەستەواژەی "هەموان لە پەیوەندیداین" تامەزرۆیی مرۆڤ بۆ سەر بە شتێکی مانادار تێر دەکات، هەروەک چۆن لە ئاینەکانی وەک بودایی ("بەستنەوەی گشتگیر") یان مەسیحیەت ("جەستەی مەسیح") و لە ئیسلامدا…
بۆ هەمان شێوە بەرکەوتنی بەردەوام بە ژمارەی زانیاری بەکەتایی (تێپەڕین لە سەشیال میدیا، پۆخش ، ئاگادارکردنەوە) هەستێکی نوقمبوون بە شتێکی گەورەتر لە خەمان دروست دەکات. ئەو خەشحاڵیەکی دیجیتاڵی شل و هەکارە بۆ ئالوودەبوون ، هاوشێوەی ئاینێکی پڕ لە ڕەهبانیەت و بەرز . ئەم زیادەڕەویەی وابەستەبوونە دەروون نەخۆش دەخات. لەوەدا "ژینگەی گرنگیپێدان" هەیە لەو شوێنەی کە بە پاڵیە جگەی گرنگ دەگرتەوە پێویستە زوو زانیارییەکانی پێشووت لەبیربچێت بۆ ئەوەی زانیاریە نوێیەکان ببینیت. دوچاری وەسوەسەی زانیاری دەبینەوە لەناو ئاژاوەی هاندەرەکاندا گیر دەخەین و بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و خەکەنتڕەکردن لەدەست دەدەین . هەروەها دوچاری وەسوەسەی زانیاری دەبینەوە ، لەناو ئاژاوەی هاندەرەکاندا گیر دەخەین و بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و خەکەنتڕەکردن لەدەست دەدەین . لە لایەکی تریشەوە هەموو ئاینێک ئەفسانەی خۆی هەیە. باوەڕ بە پشکۆتن و تەکنۆلۆژیا وەک چارەسەرێکی گشتگیر بۆ کێشە کۆمەڵایەتیەکان پشتگوێ دەخات.

ڕ(گەانی کێشوەها، نایەکسانی و قەیرانی وجودی) ئامادەزی سیستماتیکی ڕزگاریمان لە شێوەی داهێنانداو دەفرۆشن بە بە ئاوەی لەکۆتەکانی بخۆنە ژێر پرسیارەوە. لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا ژان بۆدریار (١٩٢٩-٢٠٠٧) باسی کۆمەڵگایەکی کرد کە تیایدا لاسایکردنەوە (کۆپی بەبێ ئەسڵی) جگەی واقیعی گرتەوە . ئەمڕۆ ئاینی تەکنیکی گەیشتۆتە قۆناغێکی بەرزتر لەو پرسیارە . سەشیال میدیا واقیعێکی تونڕەو دروست دەکات کە ژیان تێیدا ئازاد دەبەت و خود دەبەتە تەنها مەشهەدێکی دیزاینکراو بۆ چەسپاندنی دەرکی . "لایک" بریتیە لە نیشانەی بەتاڵ، ڕووەسمی پڕاستن نەرگسیە. ئاڵگۆریتمە نەبینراوەکان وەک خوداوەندە گۆاوەکان دیاری دەکەن کە چی دەبیستین و بیر لە چی دەکەینەوە و باوەڕمان بە چی هەیە ئەمەش

هەی نەوان ئیرادەی ئازاد و بەرنامەسازی کاە دەکاتەوە.
سەبارەت بە ژان بەدریار پێیوایە ئاینی تەکنیکی تەنیا نامەبوون نییە بەڵکو کوشتنی واقیعە. بەم شێوەیە ئەم باوەڕە نوێیە بەرەو نامەبوونکی فرە هەندمان دەبات. لەسەر ئاستی ماددی ئەمە لە ڕووی ئابووریەوە ئیستغلال کراوین لە ڕێگەی گرتنی داتا و گەینی ئەفسوناوی ، ژیان و تەمەنمان دەقەزرتەوە بە کاتکانی شاشەی ژمارەیی (دیجیتاڵی)کە بەهای زیادە بەرهەم دەهێنێت ، لە ڕووی مەعریفیەوە بیروباوەڕی ئاڵەزی مرۆقایەتیمان بەرتەسک دەکرێتەوە بە نەخشەی ئەلگەریتمیەکان ، هەروەها لە بواری هەمادا ئاڵوگۆڕ کردنی ئەزموونی ژیاستەقینەمان بە لاسایکردنەوەی دیجیتاڵی . لە ئەنجامدا دەگەینە دەخی تەقدیس کردنی تەکنەلۆژیا ، هاوکات ئەمە ئەو ئامرازانە دەپەرستین کە خەمان دروستی دەکەین و تا ڕادەیەک هەزی ئیلاهیشی پێدەبەخشین ، زیرەکی دەستکرد وەک بتەکانی دونیا تادێت ژیانێکی تایبەت بە خۆی لەبەردەم چاوی ئەمەدا بەدەست دەهێنێت. ئەمە لە سیستەمێکی موقەدەس و گشتگیردا نوقم بوین بێیە بە ناچاری قفڵی مۆبایلەکانمان دەکەینەوە وەک ئەوەی لە ڕێوڕەسمێکی ڕۆژانەدا بین ، بەردەوام پشکنینیان بۆ دەکەین، لە تویتەکاندا لە تویتەر دان بە تاوانەکانماندا دەنێین و لە بارگاویکردنەوەی وزەی ڕۆژانەدا داوای لێبوردن دەکەین . بەڵام ئەم عیبادەتە ڕزگارمان ناکات و دەمانخاتە نەو بازنەیەکی بەتاڵی وابەستەو دەڕاوکێ ، هەروەها لە دەخێکی نوقمبووی دیجیتاڵیدا دەمانهێڵێتەوەو ئیستەمە لەی دەربازبین . وەک چۆن نەخشەکی شیزۆفرینیا حەبەکانی خۆی لە گیرفانیدا هەڵدەگرێت ، بە هەمان چێشن مرۆڤی مەدەرنیش خوداکەی خۆی لە گیرفانیدا هەڵدەگرێت ؛ مۆبایلەکەیەتی . وەک ئەدگار مەرین (1921-) نووسیوێتی، "کێشەکە لە تەکنەلۆژیادا نییە، بەڵکو لە تەکەڵکردنیدایە بە ناو سیستەمێکی کوێرو نابینا" سیستەمێک کە قازانجی خێرا لە پێشینەیدایە بە بێ لە بەرچاوگردنی ئەخلاق و بیرکردنەوەی سیستماتیکی و ، هەروەها جیا لە ئاڵەزی مرۆڤ .
دەبێت ئەو ڕاستیە بزانین جیابوونەوە لە ئاینی تەکنیکی مانای ڕەتکردنەوەی تکنەلۆژیا نییە ، بەڵکو پێناسە کردنەوەیەتی وەکو ئامرازێک تا لە خزمەتی مرۆڤایەتیدا بێت ، نەک وەک جگرەوەی ئاین . تەنها بەم شێوەیە دەتوانین لە پەرستگای دیجیتاڵی ڕزگارمان بێت و جیهانێکی هاوبەشی ڕاستەقینە بنیاتبنێنەوە.لەکۆتاییدا سەرباری ئەوەش ئەگەر ڕاستگۆ بم، ڕۆژێک پێشتر بە ماوەی ٢٤ کاتژمێر بە ئینتەرنێت بووم. لە ساتێکی نائومێدیدا، بتە شاراوەکەم لە باوەش گرت و نەوزم بە خودای ئینتەرنێت کرد و دوای ماوەیەکی کەم گەڕایەوە ، ڕەنگە دوعاکردن بۆی هەندێک سوودی هەبێت. بەڵام لە

کەتایيدا ئایا ئەم هەمان لێژیک نییە کە هەموو ئاینەکان کاری لە سەر دەکەن؟ ..

(بە پێنوسی ابو ذر الجبوري – وەرگێڕانی لە یابانیەوە اکد الجبوري – حوارالمتمدن – ۳۱ – ۳۰ – ۲۰۲۵)
https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=891623

پزیشکی ئارامکەرەوە "پاتیف" لە بەرامبەر ئازاری دەروناسیدا.. وەرگێڕانی لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

بیونگ-چول هان (1959-) فەیلەسوف و تیۆریستێکی کولتووری لەدایکبووی کۆریای باشوورە. لە ئەڵمانیا دادەنیشێت و مامۆستای هونەرە لە زانکۆی بەرلین
دەڵێت؛
۱- پەم بەڵێ ئازار بە تۆ چی دەگەیەنێت، منیش پێت دەڵێم تۆ کێیت!

ئەم قسەیەی ئەرنست یونگەر (۱۸۹۵-۱۹۹۸) دەتوانرێت بە کەمەگا بە گشتی بەکاربهێنرێت. پەیوەندیمان بە ئازارەوە سروشتی ئەو کەمەگایە ئاشکرا دەکات کە تێیدا دەژین. ئازار ئاماژەیەکی کەدکراوەو کلیلی تێگەیشتنە لەو کەمەگەیەی کە قسەی لەسەر دەکرێت. هەر لەبەر ئەم هەکارە دەبێت هەموو سیستەمێکی و ڕەخنەیەکی کەمەیاتی لەکدانەوەو شرۆڤەکانی خۆی بە ئازار پەرەپێبدات. دەبێت ئەوەش بزانین ئەمە سروشتی کەدکراوی ئازار لەدەست دەدەین ئەگەر بە تەنیا بە پزیشکی جیبهێڵین بە ئەوەی ماموستای لەگەڵدا بکات.
ئەمە، "فەیسبوکی ئازار"، یان فەیسبوکی ئەلگۆریتم(خوارزمیات) بە ئازار- لە هەموو جێگایەک ترسێکی باوە لە ئازارکان . هەروەها بەرگەگرتنی ئازار بە خەرایی کەم دەکاتەوە. فەیسبوکی ئازار دەبێتە هۆی سیبوونی هەمیشەیی ، ئامانج لێی دوورکەوتنەوەیە لە هەر دەخێکی پێ لە ئازار. لە هەمان کاتدا تێنانێت دڵشکانیش بە گومانەوە سەیر

دەکرێت. فۆبیای ئازار لە کایەی کۆمەڵایەتیدا بەهاوەبەتەوەو فەزای ململانێ و مشتومڕ بچووک دەکاتەوە، ئەمەش دەتوانێت ببێتە هۆی ووبەووبوونەوەی ئازاربەخش. فوبیای ئازاریش هەژموونی خۆی دەسەپێنێت بەسەر سیاستدا.
فشارکان بۆ پابەندبوون بە ڕێککەوتنەکان و گەیشتن بە کۆدەنگی زیاتر دەبێت.هاوکات سیاست لە ناوچەیەکی ئازارشکێندا جێگیر دەبێت و دینامیزمی خۆی لەدەست دەدات. "نەبوونی ئێتەرناتیف" یان بەدیل دەبێتە پەناگایەکی سیاسی. دواجار "ناوەند"ی پارچەپارچەبوو دەبێتە پەناگەیەک . هەروەها مرۆڤ لەبری مشتومڕ و هاوەڵدان بۆ ئارگیومێنتی باشتر ملکەچی فشارکانی سیستەمەکە دەبێت . دواجار دیمەکراسی (پێست دیمەکراسی) بەاو دەبێتەوە کە بریتیە لە دیمەکراسی ئازار شکێن و چێسپاو . هەر لەبەر ئەمەش کە شانتاژ مۆفە (١٩٤٣-) داوای "سیاستێکی پڕ لە ئازار" دەکات کە خۆی لە ووبەووبوونەوەی پڕ لە ئازار بەدوور نەگرێت. سیاستی ئارامکردنەوە بتوانایە لە خاوەندارێتی دیدگا یان جێبەجێکردنی چاکسازی قووڵ کە ڕەنگە بە ئازار بێت. ئەوان پێیان باشە پەنا بە دەرمانی ئازارشکێن ببەن، کە کاریگەری کاتییان هەیە و هیچ شتێک ئەنجام نادات جگە لە داپۆشینی ناهاوسەنگی سستەم و هاوسەنگی میتەدی نەبێت .سیاستی هەورکردنەوە چەکدار نییە بۆ ئازایەتی بۆ ووبەووبوونەوەی ئازارکان.
بەم شێوەیە هەموو شتێک دەبێتە تەنیا درێژەپەدەری هەمان چیرۆکی کۆن . ترسی ئەمە لە ئۆلگەریتمکان (خوارزمیات) لەسەر بنەمای گەڕانکاریەکی ڕیشەیی پارادایم دامەزراوە. ئەمە لە کۆمەڵگایەکی ئەرێنیدا دەژین کە هەوڵی نەهێشتنی هەموو جۆرەکانی نەرێنی دەدات.ئازار جۆهەری نەرێنییە. تەنانەت دەروونناسیش ئەم گەڕانکارییە پارادایمە پێیوایە دەکات، لە دەروونناسی نەرێنی کە دەروونناسی ئازارە دەگوزێتەوە بۆ دەروونناسی ئەرێنی . تەرکیز دەخاتە سەر خۆشگوزەرانی و دەخۆشی و گەشبینی. هەروەها پێویستە خەمان لە بیرکردنەوە نەرێنییەکان بەدوور بگرین و بیگۆڕین بۆ بیرکردنەوە ئەرێنییەکان . تەنانەت دەروونناسی ئەرێنی ئازار وەکو لەژیکی کار کردن بۆ کار دەنێت ، ئایدەلەژیای هەورکارەوەی نیولیبرالیزم ئەزموونە ئازاربەخشەکان وەک پاڵنەرێک بۆ باشترکردنی ئەدای کارکردن دەبینێت. تەنانەت باس لە "گۆشەکردنی دوای کارەسات" دەکات ، ڕاهێنانی خۆاگری وەکو ڕاهێنانێک بۆ هێزی دەروون ، ئەم ڕاهێنانە ئامانجی گواستنەوەی مرۆڤکانە بۆ تاکی بۆ توانا تا دەکرێت هەست بۆ ئازار نەکەن و هەمیشە دەخۆش بن .
ئەرکی دەروونناسی ئەرێنی پێیوندیەکی تەکەمۆ نزیکی هەیە بۆ دابین کردنی بەختەوەری و بەڕێنی داوە بۆ دابین کردنی پانتاییەک لە

بەختەوەری هەمیشەیی دەکرێت لە ڕێی دەرمانەوە دەستەبەر بکرێت. قەیرانی مادەو دەرمانی (افیون)لە ئەمریکا نموونەیەکی سەرکیین ، هەروەها تەماحی ماددی پیشەسازی دەرمان تاکە هەکاری ئەم قەیرانە نیین؛ بەڵکو گریمانەیەکی بنەڕەتیین سەبارەت بە بوونی مرۆڤ . تەنها ئایدیالیزمی خۆشگوزەرانی هەمیشەیی دەتوانێت لە ئاستی فرەواندا ئەو دەرمانانە دابەشبکات کە لە بنەڕەتدا پزیشکی ئارامکەرەوە بە کاری دەهێنرێت بە کەسانی تەندروست .
بەڵکەوت نیین کە دەیڤید بی مەریس (1942-)، ئیلگەریتمزان یان پسپۆڕی ئازاری ئەمریکی، دەیان ساڵ لەمەوبەر لەدوانەکی داوە : ڕەنگە ئەمریکییەکانی ئەمڕۆ یەکەم نەوەی بن لەسەر زەوی کە ژیانەکی بە ئازاریان بە مافێکی دەستووری زانیبێت. کە بریتیە لە ئازاری شەرمەزاری . کەمەڵگای پزیشکی ئارامکەرەوە هاوتەریبە لە گەڵ کەمەڵگای جەبەجەکەر ، ئازار وا لەکەدرێتەوە کە نیشانەی لاوازیە؛ هەروەها شتێکە دەبێت بشاردرێتەوە یان کەتایی پێبهێندرێت لە ڕێگەی چاک کردنیەوە ، ئەمەش بە خەی لەگەڵ ئەدای کارکردندا ناکۆکە . لە کەمەڵگایەکی چالاک و بە توانادا جێگەی پاسیڤیەتی ئازارکان نابێتەوە ، ئەمڕۆ ئازار لە هەر ئاگارێکی دەربەین ڕەتدەکرێتەوە. مەحکومە بە بەدەنگی، کەمەڵگەی پزیشکی ئارامکەرەوە ڕەگەڵ نادات ئازار زیندوو بکرێتەوە یان لە ڕووی زمانەوانییەوە گوزارشت لە خەی بکات و بگەڕێت بە سەز . کەمەڵگەی ئارامکەرەوە کەمەڵگەیەکی "ئایدیاڵ". قوربانی وەهمی خۆازیبوون. هەموو شتێک پڵانش دەکرێت و پاڵاوتە دەکرێت تاوەکو ئازی دەبێت.
سەرسام بوون هەمای ئەستایە هەروەها ڕەوشەنەوەی ئازارکانیەتی. ئەوان نێک تەنها سەشیال میدیا، بەڵکو هەژمونیان سەپاندووە بە سەر هەموو بوارکانی کولتووریدا . نابەت ئازاری هیچ شتێک بدات ، نێک هەر هونەر، بەڵکو ژیان خەی دەبێت لە ئینستاگرامدا تەسویر بکرێت؛ بەو مانایەی خاڵی بێت لە لایەنی تۆندو ململان و ناکۆکی کە ڕەنگە ئازار بەخش بێت . لەبیرمان دەچێت کە ئازار پاکی دەکاتەوە و لە ڕەگەی پاککردنەوە کاردەکات:ڕەکولتووری خۆازیبوون توانای پاک کردنەوەی نییە و بەمجۆرە مرۆڤ لە نەوان ئەو نیشتوانەی ئەرنیدا کە لە ژێر ڕووی ئەو ڕەشنبیرە خۆازیبوونەدا کەدەبێتەوە دەخنکێت. ئەم شرۆڤەیە لەسەر موزایەدەی هونەری مەدەرن و هاوچەرخ دەکات: جا چ مانێت (١٨٤٠-١٩٢٦) بێت یان کوونس (١٩٥٥-) یان تابلۆ ڕووتە بە ناوبانگەکانی مودیگلیانی، یان فیگەرە مینەکانی پیکاسۆ (١٨٨١-١٩٧٣)، یان کەگە ڕەنگاوڕەنگەکانی ڕەتکۆ (١٩٠٣-١٩٧٠)، یان تەنانێت تابلۆی سەر نۆژەنکراوی لیۆنارد (١٤٥٢-١٥١٩)، هەموویان سەر بە بەرزترین بەاکێتی نرخەکانن. پەدەچێت هەموو بەرهەمە

هونەرمەندێکی بەهرەمەند و بە توانا بوو لە بواری وێنەکێشاندا، بەڵام ئەو هونەرمەندێکی ناشرینیش دڵخۆش دەکرد. بەڵایەنی کەمەوە هونەرمەندێک هەواش هەواش لەم پاڵە نزیک دەبێتەوە:
لویس بەرژوا کە بە پێکەرێکی زبەلاح ژمارەیەکی پێوانەیی نوێی تۆمارکرد. 32 ملیۆن دۆلار نرخی(جاجاکۆ) فیلمی "The Spider" بوو، کە بەرهەمێکی سانایی نووسەکانە. بەڵام تۆنانت جاجاکۆ زبەلاحەکانیش لە بەری ئاوی هەڵشۆ بن بە شێوەیەکی نایاب ئازمێراونەتەوە. لە بەرهەمەکانی (ئای ویویدا) ئەخلاق بە شێوەیەک خراوەتووە کە ئیلهامبەخشە بە سەرسامبوون. ئەخلاق و ئازیبوون لە هاوژیانییەکی سەرکەوتوودا یەکتر دەبینن. دیزاینی پگەی ئەپزسیۆن کەم دەکاتەوە، لە لایەکی دیکەوە (جۆف کونز) هونەرێکی نائەخلاقی دیکەراتی نایاب دەخاتە ڕوو ئاوێش سەرسامکەرە، کاتێک ڕووبەڕووی هونەرێکی دەبێتەوە، تاکە کاردانەوەی لەژیکی وەک خۆی پشتئاستی دەکاتەوە ئاوێیە کە هاوار بکات: "واو!".

ئەمڕۆ هونەر ناچارە ملکەچ بێت بە "سەرسامی". ئەم بەهەشکردنەی هونەر تۆنانت بە وەستا کۆنەکانیش هیچ نزیک نیشان نادات. تۆنانت خەریکە دەخرێتە ناو دیزاینی مەدەوە. بە نموونە پشانگای پەرتەتی هەڵبژێردراو لەگەڵ قیدیۆکدا بوو کە نیشانی دەدا ڕەنگی جلوبەرگی دیزاینەرانی هاوچەرخ چەندە جوان هاوئاهەنگ بووە لەگەڵ تابلۆ مۆزوویەکانی لوکاس کراناخی گەورە (١٤٧٢-١٥٥٣) یان پیتەر پاوڵ ڕوبێنس (١٥٧٧-١٦٤٠). بگومان ئاو پشنیارش هەبوو کە پەرتەتی مۆزوویی نسخەیەکی سەرتایی وێنەی سەفی هاوچەرخ بووە".
ڕەشنبیری خۆازیبوون هەکاری زەریان هەیە. یەکەم:
ئەمە ڕوون دەکرێتەوە بە بە بازاکردن و بە کاماکردن. بەرهەمە ڕەشنبیریەکان تادەت دوچاری فشاری بەکاربردن دەبنەوە، پێویستە وێنایەک لە خۆ بگرێت کە گونجاو بێت بە بەکاربردن، بۆ مانایەی چێش بەخش بێت. ئەم گۆڕانە لە ڕەشنبیریەوە بە ئابووری لەگەڵ گۆڕانی ئابووری بە ڕەشنبیری بەهای ڕەشنبیری زیادە بە کاما بەکاربەرەکان زیاد دەکرێت. بەڵێنی ئازموونی کولتووری و جوانکاری دەدات کە دیزاین گرنگتر دەبێت لە بەهای بەکارهێنان.
هەکایەی بەکابەر کایەی ڕەشنبیری داگیر دەکات. کاەای بەکاربەر وەک بەرهەمی هونەری پشکش دەکرێت. بەم شێوەیە کایەی هونەر و بەکاربردن تەکنە بە یەکتر دەبن، ئەمەش ڕەگا دەدات بە هونەر سودمەند بێت لە جوانیناسی بە کاربردن و دواجاریش چێشبەخش دەبێت. گۆڕینی کولتوور بە ئابووری و گۆڕینی ئابووری بە کولتوور یەکتر بەهێز دەکەن. دابڕان لە نێوان کولتوور و بازرگانی، نێوان هونەر و

بەکاربردن، نەوان هونەر و پەوپاگەندە بە هەمان چەشن .تەنانەت هونەرمەندان ناچارن خەیان وەک نیشانەی بازرگانی تەمار بکەن. خەیان لەگەڵ بازاڕدا دەگونجێنن و هەست بە باشی خەیان دەکەن بە ئەوەی سەرسامیان بەدەست بهێنن . هەروەها گەیەنەی ئابووری بە ڕێشنبیری کاریگەری لەسەر بەرهەمهێنان هەیە ،بەرهەمهێنانی دوای پیشەسازی غەیرە مادی دەست دەگرێت بە سەر شێوە جەراو جەرکانی پراکتیکی هونەریدا . دەبێت داهێنەرانە بێت بەڵام وەک ستراتیژیەکی ئابووری ، هاوکات داهێنان ڕەگە نادات تەنها بە شێوە جەراو جەرکانی هەمان شتی خەی نەبێت . ناتوانێت جیاوازیەکی تەواو بەدەستبهێنێت.
ئەو نەرێنی شکاندنی نیە و ئەوەش بە ئازارە. هەروەها ئازار و بازرگانی لە یەکتر دوور دەکەونەوە ، یان یەکتر لە دەست دەدەن . لە سەردەمێکدا کە کایەی هونەر بە تەواوی لە کایەی بەکاربردن جیا بووەوە، ملکەچی لەژیکی خەی بوو هیچ چەژێکی لە چاوەوان نەدەکرا. هونەرمەندان خەیان لە بازرگانی دوور خستەوە ، تا ئەستاش ئەو هەستیەی ئادرنە دروستە کە دەڵێت: هونەر بەشدارە لە دروست کردنی ڕەواوی نامەیی لە جیهاندا. بە پەی ئەو گوتیە کارەگەری هونەری خەشگوزەرانی ناکەکە لە گەڵ دەستەواژەکان . هونەر دەبێت توانای شەککردن و بەزار کردن و تەکدان و تەنانەت ئازاردانیشی هەبێت. هونەر لە شوێنێکی جیاوازدایە ، هەروەها ماڵێکەی لە شوێنێکی غەریبدایە ، بە دیاریکراوی ئەم نامەیە کارە هونەریەکە پێکدەنێت ، ئازار ئەو بەشایەیە کە تەواو جیاوازەکان لە ڕەگەیەوە دەچنە ژوورەوە. هەر نەرێنیی جیاوازەکان بە تەواوی وا دەکات هونەر بتوانێت دژایەتی گەلانەوەی خەی لەگەڵ سیستەمی باودا بکات. سەبارەت بە خەڵازیبوون بە هەمان شێوە بەردەوام دەبێت . بە گوتەی ئادرنە، "یەکەم وێنەی جوانکاری" لەرزەکە"یان هەژانەکە گوزارشت لە سەرهەڵدانی جیاوازی دەکات.
هەشیاریەک کە توانای لەرزین و هەژانی نەبێت هەشیاریەکی بەرجەستەکراوە.ئەو بەتوانایە لە ئەزموونکردنی چونکە ئەمە لە جوهەرەکەیدا ئەو ئازارەیە کە جیاوازیە جوهەریەکەی دەردەکەوێت ، ئەوەی کە هەیە لە پەیوەندیدایە لە گەڵ ئەوەی کە نەریتیە ، ژیانێک کە هەموو ئازارەک ڕەت بکاتەوە، دیسان ژیانەکە کە لە جەستەدایە.تاکە شتێک کە ژیان بە زیندووی دەهێڵێتەوە "کاریگەری کەسانی دیکەیە". ئەگەرنا لە دەزخی لە یەکچوندا بە دیلی دەمێنێتەوە .

(بە پێنوسی یێنگ – چول هان) وەرگێڕانی لە ژاپونیەوە اکد الجبوری

– حوار المتمدن – ۳۰ – ۱۰ – ۲۰۲۵

دیدی ئاینەکان بە مرۆڤ.. یاسین لەتیف

هەرکە مرۆڤ لەسەر پێیەکانی وەستاو دارستان و ئشکەوتەکانی بەجێهێشت، تەوی هەستی ئایینی و سەرسوڕمانی لەگەڵ خۆیدا هێگرت لەو بووندا .لەو چرکە ساتەی مرۆڤ چاوی کردەتەوەو دەورو بەرەکەی خۆی ناسیوەو هەشیاری لا گەاڵە بووە ئاینیش بەشکی دانەبەاو بووە لە بیر کردنەوەی مرۆڤکان و کارگێری هەبووە لە دیاری کرنی پێوەندیەکانی بەرهەم هێنان و پێوەندیە کۆمەایەتیەکان و شێوازی داشتنی ژیان و پێویست بوون بەو نەرمانەوە کە لایەن کاهینەکانەوە بیان دیاری کراوە ، موغ وکاهینەکان نوێنەرایەتی هەزی میتافیزیکیان کردووە بە بەخشتنی شێوازی پەرستش و پابەند بوون بەو نەرمانەوە کە بوون بە بەشک لە کولتوور و پەرستراو ، هەروەها ئایین بەشکی سەرەکی ئایدۆژی دەسەات بووە ..

ساکاری بیر کردنەوەی مرۆڤ سەرتایەکان و نەبوونی زانیاری و تێنەگەیشتن لە دونیاو کارساتە سروشتیەکان فاکتی سەرەکی بووە بە ئەوەی بیرکەی هەزی بانسروشتی ببێتە نەرم و کولتوری کۆمەگای مرۆڤایەتی و ئاراستە کردنی چەنێتی ژیانی ئێژانەی ئینسانەکان . نەبوونی زانیاری مرۆڤ وای کردووە ئاینەکان فاکتەرێکی سەرەکی بن بە چاندنی ترس لە ناخی مرۆڤکان بە چشنێک کارساتە سروشتیەکانیان لە بووە بە خالق و هەزێکی بانسروشتی و پەرستویانن بە ئەوەی لێیان تووە نەبێت و بەایەکیان بە سەردا نەهێنێت ، ئیتر لەو چرکە ساتەوە بیرکەی پەرستن و خالق و خودا بوو بە پیرزی کۆمەگا و بەشک لە کولتوور، دواجار کەسانک کە خاوەن دەسەات بوون خۆیان کردە نوێنەری خودا لە سەر زەوی و هەدی هەدی خەسەتی خودایان لە خۆیان بەر جێستە کردو خۆیان ناو نا خوداکان لە سەردەمی فیرعەونەکانی میسری کۆن و سەمەری میزوپۆتامیا بە یونانی کۆن . تا هاتنی ئاینە یەک تا پەرستەکان وەکو ئیفەرمەکی ئاینی و سیاسی خەسەت بوونی خودایان لە ئینسان سەندەوەو لە زەویەوە

گواستراوەتەوە بۆ ئاسمان و وێنایەکی پیرۆزیان پێ بەخشی لە دوتوێی هێزێکی نادیارو میتافیزیکدا ،،کە تا ئێستاش زۆرێک لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی درێژە بە هەمان هۆشی سەردەمی کلاسیک دەدەن ..
لە ڕاستیدا لەو قۆناغەی ئایینە یەک تا پەرستەکان تێیدا سەری هەڵداوە ئەو ئاینانە جۆرێک بووە لە بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی دژ بە دەسەڵاتی جەبروت و ئیمپراتۆرەکان ، جۆرێک بووە لە بزووتنەوەی سیاسی وەکو فۆرمی حیزبی سیاسی سەردەمی مۆدێرنەی ئێستای خۆمان خۆن و خولیایان بە دەست هێنانی جەبروتی دەسەڵات بووە ، کە چی ستەمکاری و چەوساندنەوە هەمان شێوەی پێشوو بەردەوام دەبێت ، ئیتر لەو ساتەوە بە خۆاپسکاندن لە ژێر ئەو ستەمکاریدا ، یاخی بوون و ڕەحی بەرەنگاری دەبێتە ماکی مرۆڤەکان و لە چوارچێوەی ئاینێکی دیاریکراودا نوێدا خێی مانۆست دەکات و کۆسکیش وەکو پێیامهێنەر دەبێتە دەماست و کارزمای بزووتنەوەکەو هەرچەندە ئەو بزووتنەوە نوێیە خەسڵەتێکی ئێپزسیەنی هەبووە ، بەڵام وێنایەکی مقەدەسی پێ بەخشراوە تەواوی هەوادارانی ئاینەکە ملکەچی دەبن ، ئەمیش دەبێتە کۆسکی تەتالیتارو بزووتنەوەکەشی دەبێتە سیستەمێکی سەرتاپاگیری پیرۆزو هەژموونی خێی دەسەپێنێت بە سەر تەواوی جومگەکانی کۆمەڵگاکەی لە بوارە جیاجیاکانی ژیاندا ، هەر ئەویش چارەنوسیان دیاردەکات و ، بەیار لە سەر چۆنیەتی ژیانی ڕۆژانەیان دەدات ، چونکە ئەمانیش هەدەفیان ڕزگار کردنی ئینسان نەبووە وەکو بوونەوەرگەلێکی ستەم لێکراو تەنها خەونیان خۆ سەپاندن و بە دەست هێنانی جەبروتو پایەکانی دەسەڵات بووە ، ئامانجیان زیاتر بە کۆیلە کردنی ئینسانەکان بووە لە ژێر پەردەی ئایین و خوداو پەرستراودا و کەسیش نەیتوانیوە سەرپێچی نەرمەکانی ئاینەکە بکات ، چونکە سەرپێچی کردن لەو نەرمانەی کە پێیامهێنەر بەیانی دیاریکردووە کردارێکی ناوازەو ناپەسەند بووەو دەرچوون بووە لە کایەی موقەدەس و سزاکێشی مەرگ بووە ..
فێلەسوف ویلیام جەیمس (١٨٤٢-١٩١٠) پێی وابوو کە ئیمانی ئاینی باوەڕەکە بە مانەوە کە وابەستەی هەزەکە لە دەرەوەی دیاردە گەردوونییەکان. پشکنینی ئاینێ بەراوردکارییەکان یارمەتیدەرمانە بۆ ئەوەی تێبگەین کە ڕەحی ئایینی لە سەرانسەری سەردەمەکاندا یەکسان نییە، بەڵام سەرەڕای ئەوەش هەندێک ڕەگەزی هاوبەشی تێدایە. هەستکردن بە "پیرۆزیەت" لە هەموو بیروباوەڕێکی ئایینیدا وەک سەروشتی دەمێنێتەوە. هەروەها هەموو ئایینێک مەیلێکی بە ڕوونکردنەوە و لێکدانەوە و تێگەیشتن لەخۆدەگرێت، چونکە مرۆڤەکان ئاگادارن کە بە هەزەکی سەروو سروشتی دەورە دراون. بەڵام هەستی پیرۆزی قووڵترین بناغەی هەموو ڕەگەزێکی ئایینییە . دەبێت ئەو

ڕاستیەش بزانین هەر بزووتنەوەیەکی ئیفڕمخوازی کۆمەڵایەتی لە سەردەمە دڕینەکاندا سەری هەڵبدایە دەبوایە بە ناو ئایین و ناوی ئایینی لە خەی بنیایە ، چونکە پارادایمی سیاسی و بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە تەنها ئایینی بووە ئەگینا لە ئامانج و ئڕکەکەی خەی سەر کەوتوو نەدەبوو شکستی دەهێناو ناوەکی تر ئەو ئیعترازو بزووتنەوانە بە هەبخرایە شکستی دەهێناو نایدەتوانی ئامانجەکانی خەی بپێکێت ، بە نموونە لەو سەردەمەدا تەنها بزووتنەوەی مانی وەک پارادایمی ئایینی خەی هەک نەخست زیاتر وەکو بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی ئیفڕمخواز خەی بەیانکرد کە چی شکستی هێناو جگە لە ناوەکەی هیچ ئاسەوارو ژیارەکی لە مێژوودا لە بە جێ نەماوەتەوە ، ئەمە پەیەوانەکی زڕ کەمی لە چین ماوەتەوە ، ئەگەڕ چی ئەم ئایینە تەواوی هەژهەژاتی ناوەڕاستی تێنیبووەوە ،، ئایینەکان ئایدەلەژی گوزارشتی سەردەمی فیودالی و پاشماوەی قۆناغی کۆیلایەتی بوون و نایانتوانیوە چاکسازی و دابڕانی ڕادیکاڵانەی تەواو لە قۆناغی کۆیلایەتی بکەن و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لە قۆناغی کۆیلایەتیەوە بگۆڕنەوە بە قۆناغی فیودالی ، هەڵوەستەکانیان شەرمنانەو لەرزەک بووە لە بەرامبەر پەیوەندی کۆیلایەتی. چونکە خودی پیاوانی لاهوت و خزمەت کارەکانی چوار دەوری پەرستگاکان کۆیلەو کۆیلەداری سەرچاوەی بە دەست خستنی داهات و سەرمایە بووە بەیان ،، تەواوی ئایینەکان نایانتوانیوە شکۆمەندی و ئازادی بگەنەوە بە ئینسان و ئازادی ئینسان ببێتە سەنتەزی بزووتنەوەکانیان ، ئەمانیش ئامڕک بوون بە تەک شکاندنی حورمەت و کرامەتی ئینسان لە ژێر پەردەی ئایین و پەرستندا ، ئەوەی ویستویانە بریتی بووە لە بە کەرستە کردنی ئینسان بە پەرستن و بە بە ئامڕ کردن، ئایینەکانیش ویسویانە هەمان هێوشی پێش خیان درێژە پێ بدەن و هێوەڵەوەی مێژوو ڕابگرن ، هاو شێوەی ئیمراتەرو سوڵتانەکان و پادشاکان ئینسانەکان بکەنە سەر چاوەی بە دەست هێنانی سەرمایەو سامان ، چ بە گەڕ خستنیان لە کەڵگەکانی بەرهەم هێنانی کشتوکاڵیدا و ، چ بە سوتەمەنی کردن و بە خەراک کردنیان بە چەرخاندنی ماشینی جەنگەکانیان تا ڕووبەری قەڵەمەوەی دەسەڵاتیان فرەوان تر بکەنەوەو باجی زیاترو تاڵانی زیاتریان چنگ بکەوێت . کەواتە دیدی ئایینەکان بە مەڕق بە تایبەتی هەر سێ ئایینە ئاسمانیەکە((یەهودی ، کریستان ، ئیسلام)) بریتی بووە لە بە کەرستە کردنی ئینسان ،بەیە لە قورئاندا هاتووەو دەڵێت : – ((وما خلقنا الجن والانس الا لیعبدون)) واتای مرۆڤ و دەومان بە پەرستن دروست کردووە ، ئینسان هیچ نییە تەنها ئامڕکە بە پەرستن ، پەرستنیش بە لای ئایینەوە بە دیهێنانی فرمانەکانی خودایە ،

فەرمانی خوداش ڕاگەیاندنی بنەڕەتی و جێبەجێکردنی جۆرەکانی تێکستە کانیەتی ، خەداش نووسەری هەیە لە سەر زەوی کە پەیامهێنەرکانن مرۆڤ دەبێت قسەو فەرمانکانی جێبەجێ بکات ، هەر ئەوان کاروبارە ئاینیەکان بەڕێوە دەبەن و ئامۆژگاری مرۆڤ دەکەن چیبکەن و چینەکەن بۆ ئەوەی خودایان لێڕازی ببێت و لێیان تووڕە نەبێت . کەواتە ئاین هەرجەندە وەکو بزووتنەوەیەکی یەفەرمخواز خۆی بەیان کردووە بەڵام نەیتوانیوە بەختەوەری و ئاسودەیی بۆ مرۆڤ دەستەبەر بکات ،بەڵکو درێژەپێدەری هەمان ڕەوشی ستەمکاری و چەوساندنەوە بوون . فەرمانکانی خوداش بۆ دیهێنانی فەرمان و بەیارەکانی خوداو پەیامهێنەرە کە بریتیە لە ڕاگەیاندنی خۆ بە کەیلە کردنە بۆ ئەوان و خۆ بە سوتەمەنی کردنە بۆ جەنگەکانیان و ، هەروەها بکوژیت و بکوژرێیت لە پێناوی بۆ جێگەیاندنی کۆکەڵەی فرەوان خوازی ئایین و پیاوانی لاهوت تا بتوانن تاڵانی زیاتر بۆ دەست بکەن ، هەروەها بۆ جێگەیاندنی ڕەو ڕەسمی ئاینی ..
تەنانەت ئاین سەرچاوەی چاندنی ڕق و قین بووە لە دڵی مرۆڤکان بەرامبەر یەکتر بەیە ئاینی یەهودی دەڵێت ((ئەمە نەتەوەی هەڵبژێردراوی خەداین لە سەر زەوی)) بەو مانایەی حەقیقەت تەنها لای ئەمەیە ، ئەوانیتر تەنها ڕووکەش و نا ئەسڵن ، ئەم دیدە تەتالیتارە سەرتاپاگیرە ترسناکە، گوزارشت کردنە لە سینووی ئەوانیتر و لە ناو بردنی جەوازی بیرکردنەوەو کایەی تورالانیزم ، ئەمەیە ماکی تەواوی ئاینەکان بەرامبەر ئینسان ، هەرگیز ژیان و ئازادی مرۆڤ جێی بایەخیان نەبووە .

یاسین لەتیف

ڕەوگەڵانی فەلسەفی و فەلسەفەی ڕەوگەڵان – ئەبستازەکی

ستراتیژی.. و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

نووسینی: د . زهير خويلدي

پێشکی
"وەرگێڕان بریتییە لە هێداوگەلێک کە کارگەری هاوشێوەی هەیە بە ئامرازی جیاواز" (پێڕ فالێری)

هەوڵەرگێڕانی فەلسەفی بوارێکی ئاڵۆزە لەوە تەدەپێڕێت کە تەنها گواستنەوەی دەقی فەلسەفی بێت لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر ، هاوکات پێویستی بە تێگەیشتنێکی قوول هەیە لە کۆنتێکستی هزرەیی و زمانەوانی چەمکەکان کە بیرکە فەلسەفییەکان دروست دەکەن . بەهۆی فەلسەفەی وەرگێڕان بریتییەلە هەنگدانەوەی تیۆری لەسەر سروشتی وەرگێڕان و ئامانجەکانی و ئاڵنگارییەکانی، لەگەڵ گرنگیدان بە چۆنیەتی کاریگەری زمان لەسەر بەرهەمهێنان و گواستنەوەی زانین. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە شیکارییەکی قووڵی وەرگێڕانی فەلسەفی و فەلسەفەی وەرگێڕان پێشکەش دەکات لە ڕێگەی هێڵکارێکی ستراتیژییەوە کە لەسەر بنەمای لێکۆڵینەوە لە ئاڵانگاری زانستی و زمانەوانی و هزرەیی ، لە هەمان کاتدا پێشنیاری ستراتیژییەکان دەکات بۆ ماملەکردن لەگەڵ ئەم ئاڵانگاریانە.بابەتەکە لە ڕێگەی چوار تەوەری سەرەکییەوە باس دەکرێت : (١) پێناسەی وەرگێڕانی فەلسەفی و فەلسەفەی وەرگێڕان، (٢) ئاڵانگاری زانستی و زمانەوانی، (٣) کۆنتێکستی هزرەیی و مێژوویی، و (٤) ستراتیژییەکانی وەرگێڕانی فەلسەفی ،چۆن وەرگێڕانی فەلسەفی سود لە فەلسەفەی وەرگێڕان وەر دەگرێت ؟ .

(پێناسەی وەرگێڕانی فەلسەفی و فەلسەفەی وەرگێڕان)
وەرگێڕەی فەلسەفی دەبێت هووبڕووی ئەو سەختی و دژواریانە بێتەوە کە بە بە شێواندن چەمکی دەقی هزرەیەن بگرێنێت ، لە هەمان کاتدا هەوڵی خۆی بخاتە گەڕ بە پاراستنی دەوڵەمەندی چەمک و جۆرێ وردەکان ."

(وەرگێڕانی فەلسەفی)
وەرگێڕانی فەلسەفی بریتییە لە پرۆسەی گواستنەوەی دەقە فەلسەفیەکان لە زمانێکی سەرچاوەوە بۆ زمانێکی ئامانج، لە هەمان کاتدا پاراستنی وردبینی چەمک و بەستێنی فیکری دەقی هزرەیەن.

وەرگێڕانی فەلسەفی جیاوازە لە وەرگێڕانی ئەدەبی یان تەکنیکی بەهۆی سروشتی ئەبستراکتی دەقە فەلسەفیەکان کە هەندێک جار بە مەبەست ناڕوون و تەمومژاوین و پشت بە چەمکە هێشنەبیری و زمانوانیە تایبەتەکان دەبەستن. بۆ نموونە وەرگێڕانی زاراوەی وەک دازاین " Dazein" لە هایدگێردا یان (emeepist) لە ئێرستەدا پێویستی بە تێگەیشتنێکی قوول هەیە لە چوارچێوەی فەلسەفی و زمانەوانیدا .

(فەلسەفەی وەرگێڕان)

فەلسەفەی وەرگێڕان بریتییەلە هێنگدانەوەی هێخنگرانە لەسەر سروشت و ئامانج و سنووردارببوونی وەرگێڕان. ئەم فەلسەفەیە پرسیارگەلێک لەخۆدەگرێت سەبارەت بە ئێگەری گواستنەوەی ماناکان لە سەرانسەری زمانەکاندا،هەروها کاریگەریی زمان لەسەر بیرکردنەوە و پێوەندی وەرگێڕان بە ناسنامەی هێشنەبیریەوە. فێلسوفانی وەک واڵتەر بنیامین،لە وتارەکەیدا بەتایبەتی"ئەرکی وەرگێڕ" (۱۹۲۳) و جاک دێریدا، لەبەرهەمەکانیدا سەبارەت بە هێوەشاندنەوەگەری، تێوانینێکی قووڵیان پێشکەش کردووە سەبارەت بە وەرگێڕان وەک پرسەیەکی داهێنرانە و کەشدار . بنیامین پێی وایە وەرگێڕان ئامانجی دووبارە بەرهەمهێنانەوەی دەقی هێسان نییە بە شێوەیەکی یەکسان، بەڵکو زیاتر دروستکردنی "ژیانێکی نوێ" یە بە دەقەکە بە زمانێکی دیکە. لە کاتێکدا ژاک دریدا سەرنج دەخاتە سەر مەحاڵبوونی وەرگێڕانی تەواو بەهۆی فرەیی سروشتیی ماناکان لە زماندا.

(ئاڵنگاری زانست و زمانەوانی لە وەرگێڕانی فەلسەفیدا)

(ئاڵنگاری زانستی)

ئاڵنگاری ئیپیستەمۆلۆژی پێیوستە بە سروشتی زانستی فەلسەفی و چۆنیەتی گواستنەوەی لە سەرانسەری زمانەکاندا. زۆرجار دەقە فەلسەفیەکان لەو چەمکانە تەر دەبن کە پشت بە چوارچێوەیەکی تایبەتی زانستی دیاریکراو دەبەستن بە نموونە: فرە مانا: زاراوەی وەک "Being" لە فەلسەفەی هێژئاوادا یان " Tao " لە فەلسەفەی چینیدا چەندین مانای هەڵدەگرن کە ناتوانرێت لە زمانێکی تردا بە یەک وشە کورت بکرێتەوە.

کۆنتەکستی ئیپیستەمۆلۆژی: دەقی فەلسەفی لە چوارچێوەی زانستی تایبەتدا دەنووسرێت. (وەک ئایدیالیزمی ئەڵمانی یان بوونگەرایی.) وەرگێڕ پێویستی بە تێگەیشتن هەیە لەم کۆنتەکستە بۆ ئەوەی بە وردی ماناکەی بگەیەنێت.

(ئاڵنگاریەکانی زمانەوانی)

زمان ئامرازێکی فەلسەفییە، بۆیە هەر گۆڕانکارییەک لە زماندا کاریگەری لەسەر مانا دەبێت. لە نێو تەحەدای زمانوانیدا: "نایەکسانی زمانیی"هەمیشە وشەی هاوتای ورد لە نێوان زمانەکاندا نییە. بە نموونە وەرگێڕانی زاراوەی " Geist " (ڕۆح/عەقڵ) لە فەلسەفەی هیگڵدا بە زمانی عەرەبی پێویستی بە هەڵبژاردن هەیە لە نێوان "ڕۆح" یان "عەقڵ"دا، کە ڕەنگە هەردووکیان واتایەکی جیاوازیان هەبێت . (بە زمانی کوردیش هەروایە ، و. ک) .
پێکهاتەی ڕەزمانی: جیاوازی لە ڕەزمانی زمان لە نێوان زمانی سەرچاوە و زمانی ئامانج ، ڕەنگە کاریگەری لەسەر دەربڕینی بیرکەکان هەبێت. بە نموونە زمانی عەرەبی مەیلی بەرەو پێکهاتەی مێتافۆریک هەیە، لە کاتێکدا ڕەنگە ئینگلیزی ڕاستەوخۆتر بێت.
هەژووگرایی زمانەوانی: زەرجار زاراوە فەلسەفییەکان مانای خۆیان لە مێژووی زمانەوە وەردەگرن. بە نموونە وەرگێڕانی دەقەکانی ئەفلاتون پێویستی بە تێگەیشتن لە زمانی یۆنانی کۆن وکۆنتێکستی ڕەشنبیریەکەی هەیە.

(زەمینەی ڕەشنبیری و مێژوویییەکان لە وەرگێڕانی فەلسەفیدا)
(پانتای ڕەشنبیری)
وەرگێڕانی فەلسەفی تەنیا گواستنەوەی وشەکان نییە، بەڵکو گواستنەوەی ئەو ڕەشنبیرەشە کە دەقەکەی بەرهەمهێناوە. بە نموونە: وەرگێڕانی دەقەکانی ئیبن ڕوشد لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بە زمانی لاتینی تەنها گواستنەوەی زمانەوانی نەبووە، بەڵکو پرسەی کارلەکی ڕەشنبیری بووە لە نێوان فەلسەفەی ئیسلامی ومەسیحیدا. وەرگێڕانی فەلسەفەی چینی (وەک کۆنفۆشیزم) بە زمانە ڕەژئاوایییەکان زەرجار ڕووبەڕووی کۆسپ دەبێتەوە بەهۆی جیاوازی بەها کولتووریییەکانەوە، وەک جەختکردنەوە لەسەر بەکەمەگرایی بەرامبەر بە تاکگەرایی.

(چوارچێوەی مێژووویی)
ڕەزەرجار دەقە فەلسەفییەکان پێویستن بە قەناغی مێژووی دیاریکراوەوە. بە نموونە: وەرگێڕانی دەقەکانی کانت لە سەدەی بیست و یەکەمدا پێویستی بە تێگەیشتن هەیە لە چوارچێوەی مێژووویی ئایدیالیزمی ئەڵمانیا لە سەدەی هەژدەهەمدا . گۆڕانکاری لە مانادا ، بە تێپەڕبوونی کات وەرگێڕانی وشەیی دیکرێت چەواشەکارانە بێت. بە نموونە وشەی "عیلم" لە زمانی عەرەبی کۆندا بە شێوەیەکی گشتی ئاماژەیە بە زانین ، لە کاتێکدا ئەمڕۆ هەڵگری واتاگەلێکە پێوەستە بە زانستی مۆدێرنەوە .

(کاریگەری ئایدۆگرافی)

وەرگێڕانی فەلسەفی پرسیارێکی یەکلایەنە نییە، بەڵکو کاریگەری دانوستانێت لەسەر هەردوو زمانی سەرچاوە و ئامانج . بە نموونە وەرگێڕانی فەلسەفی یەنانی بۆ زمانی عەرەبی لە سەردەمی عەباسیدا کاریگەری لەسەر پەرەسەندنی زمانی عەرەبی هەبوو، بۆ پێیەی زاراوەی نوێی وەک "جەوهەر" و " پانتایی" دەرکەوتن بۆ گێیاندنی چەمکەکانی ئەرستۆ .

(ستراتیژیەکانی وەرگێڕانی فەلسەفی)
بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو ئاڵنگاریانەی سەرەوە، وەرگێڕەکان دەتوانن ستراتیژی تایبەت بگرنەبەر بۆ دڵنیابوون لە وەرگێڕانی ورد و کاریگەرانەی دەقە فەلسەفیەکان. ئەم ستراتیژیانە بریتین لە:-

(ستراتیژی کۆنتەکست)
تێگەیشتن لە چوارچێوەی فەلسەفی: وەرگێڕ دەبێت چوارچێوەی فەلسەفی دەقەکە بخوێنێتەوە. بۆ نموونە وەرگێڕانی دەقەکانی نیتچە پێویستی بە تێگەیشتن لە چوارچێوەی بوونگەرایی و ڕەخنەیی مەدەرنیتە هەیە.
تێبینی: زیادکردنی تێبینی ژێرەوە یان پێشەکی بۆ ئەوەی چەمک و چوارچێوەی ڕەشنبیری دەقی ڕەسەن ڕوون بکاتەوە .

(ستراتیژی زمانەوانی)
هەشتنەوەی زاراوە ڕەسەنەکان: لە هەندێک حاڵەتدا ڕەنگە باشتر بێت کە زاراوە ڕەسەنەکان لەگەڵ ڕوونکردنەوەی ماناکانیاندا بهێڵرێتەوە. (وەک وەرگێڕانی " logos" وەک خۆی لەگەڵ کەمێنتێکی ڕوونکردنەوە.)
گونجاندنی زمان: گونجاندنی دەق لەگەڵ زمانی ئامانج و لە هەمان کاتدا پاراستنی مانا.

(ستراتیژی ڕەشنبیری)
نەوەندگیری ڕەشنبیری: وەرگێڕ وەک نوێنەرێکی ڕەشنبیری کاردەکات، هەوڵدەدات بە گواستنەوەی بۆها و گریمانە ڕەشنبیریەکان کە پێیوەستن بە دەقەکەوە . بۆ نموونە وەرگێڕانی دەقەکانی بودا بۆ زمانی عەرەبی پێویستی بە ڕەچاوکردنی جیاوازیی نێوان بۆهاکانی ڕەزهەبات و ئیسلامی هەیە. دیالێک لەگەڵ خوێنەران: خستنەڕووی دەق بۆ شێوەیەک کە خوێنەری بۆ ئامانج گیراو هەست بەوە بکات بەشێکە لە دیالێکی فەلسەفی،لە ڕەگەی بەکارهێنانی زمانی ئاشنا یان ئەو نموونانەی کە پێوەندیدارن .

(ستراتیژی داهێنەرانە)

دووبارە دروستکردنەوە: وەک بنیامین پێشنیاری کردووە، وەرگێڕان دەتوانێت پرسیەکی داهێنرانە بێت کە ئامانجی هێنانەدی دۆخێکە لە چوارچێوەیەکی نوێدا، نەک هاوتەدان بە یەکسانیی وشەیی. هێواشادنەوە و لێکدانەوە: وەرگێڕ بە ئیلهام موەرگردن لە جاک دریدا، دەتوانێت هێبازێکی هێواشاندنەوە بگرێتەبەر کە تیشک دەخاتە سەر فرەیی ماناکان و هێگە بە دۆخێک دەدات کە ناوونیی و تەمومژاوی فەلسەفی خۆی بپارێزێت .

(ستراتیژی تێکنەڵژیا)

بەکارهێنانی ئامرازە دیجیتاڵییەکان ، سود وەرگردن لە پێگەی داتاکانی زمانەوانی و فەلسەفیەکان بە تێگەیشتن لە زاراوەکان و مێژووەکانیان . هاوکاری نێوان پسپۆرەکان : یانی کارکردن لەگەڵ فیلۆسوف و زمانزان و مێژوونووسان بە دڵنیابوون لە وردی وەرگێڕانەکان .

(هێخنە)

هێژەیی زمانەوانی: هەندێک دەڵێن وەرگێڕانی فەلسەفی هێنگە ببێتە هۆی هێژگرایی ئیپیستمۆلۆژی، کە ماناکان بە شێوەیەکی پێشەیی لە نێوان زمانەکاندا دەگێڕدرێن.

ڵەدەستدانی هێسنایەتی: هەندێک هێخنە لە وەرگێڕانی فەلسەفی دەگرن، دەڵێن هێنگە بەشێک لە قووڵایی دەقی هێسێن یان تایبەتمەندی هێشنبیری لەدەست بدات. ئاهێنگاری ئەخلاقی: وەرگێڕ لەوانەیە هووبەووی تەماتی لایەنگری ببێتەوە ئەگەر هەندێک لێکدانەوە بەسەر ئەوانی تردا هەبژێرێت .

(کاریگەری)

وەرگێڕانی فەلسەفی بەشداری کرد لە دروستکردنی پردی نێوان هێشنبیرەکان، وەک گواستنەوەی فەلسەفەی یۆنانی بە جیهانی عەرەبی-ئیسلامی، کە دواتر کاریگەری لەسەر بیری ئەوروپای هێژاوا هەبوو. فەلسەفەی وەرگێڕان ئیلهامبەخش بووە بە وەرگێڕانی هێوتی نوێ و تۆژینەوەی هێشنبیری دوای کۆلۆنیالیزم ، هەروەها وەرگێڕان بووەتە ئامرازێک بە تێگەیشتن لە شوناس و جیاوازی .

(ئەنجام)

«وەرگێڕانکان ئاسەی مرۆڤ وجیهانی فرەوان کرد ، لە هەمان کاتدا یارمەتیدەر بوو بە تێگەیشتن لە گۆلانی دوور .»

وەرگێڕانی فەلسەفی و فەلسەفەی وەرگێڕان نوێنرایەتی دوو بواری سەریەکگوتوو دەکەن کە پێویستیان بە هێبازێکی ستراتیژی هەیە کە

ئاستەنگە زانستی و زمانەوانی و ڕۆشنبیریەکان لە بەرچاو بگرێت. بە گرتنەبەری ستراتیژییەکانی کۆنتەکست و زمانەوانی و ڕۆشنبیری، هاوکات پشتبەستن بە ستراتیژییەکانی کۆنتەکست، زمانەوانی، ڕۆشنبیرری و داهێنان، وەرگێڕەکان دەتوانن بەسەر ئەم ئاستەنگاریانەدا زاڵ بن و وەرگێڕانێک دروست بکەن کە ڕاستی دەقی سەرچاوەکە بپارێزێت ، لە گەڵ بە دەستهاگەیشتن و مانادار لە چوارچێوەی نوێدا . وەرگێڕانی فەلسەفی لە هەمان کاتدا وەک پرسیەکی داهێنەرانە و ڕێخۆشکەرانە دەمێنێتەوە، هاوکات بەشداری دەکات لە دەوڵەمەندکردنی گفتوگۆی فەلسەفی لە سەرانسەری زمانەکان و ڕۆشنبیریدا . ئەم توێژینەوەیە جەخت لەسەر گرنگی هەشیاری لە ئاڵنگارییەکانی پەیوەست بە وەرگێڕانی فەلسەفی و پێویستی پەرەپێدانی ستراتیژی داهێنەرانە بۆ چارەسەرکردنی ئەم ئاڵنگارییانە دەکاتەوە. ئایا بەکارهێنانی فەلسەفە وایکردووە وەرگێڕان بتوانێت بەسەر دژواری و سەختییەکانیدا زاڵ بێت؟

(د . زهير خويلدي)
سەرچاوە – انفاس نت – بەروار ١٩ ئوکتۆبەر ٢٠٢٥

a

چەپگرایی ژێل دەلز لە نێوان مایکرۆکۆمنیزم و فەلسەفەی جیهانی سێیەمدا.. وەرگێڕانی بۆ ءەرەبیەوە: یاسین لەتیف

نووسینی: د . زهير الخويلدي..

پێشکی

"چەپ" لە ڕوانگەی جێل دەلزەوە بۆ پلەی یەکەم ئاماژە نیە بۆ

پارتێکی سیاسی یان ئایدۆلۆژیایەکی دیاریکراو، بەڵکو مەبەستێکە بۆ هەوڵستێک کە لەسەر بنەمای دروستکردن و دووپاتکردنەوەی جیاوازی و بەرەنگاربوونەوەی نەرم و پێکهاتەکانی دەسەڵات دامەزراوە . هاوکات پێویستە بۆ کارلێکی کارگەری چالاکانە لەگەڵ جیهاندا لە ڕگەی پرسەی خوێندنەوە و لێکدانەوەی "ئادیکاڵانە". کە ئاڵنگاری گەورەی باڵادەست و خوڕاندنی توانا نوێکان دەکات ، نەک گونجان لە گەڵ گوتراوەکانو سیستەمی دیاریکراوی پشووخت، ڕەتکردنەوەی پاڵە پشووختەدیاریکراوەکان:

ڕچەمکی "چەپ" لای دۆلەز گوزارشت نییە لەخۆگونجاندن لەگەڵ سپێکتریمی (الطیف) سیاسی تەقلیدی ، بەڵکو ڕەخنە گرتنە لە مەیلی پەنگخواردن و پەناسەکردنی شتەکان . بۆ ئاماژەدان بۆوەی کە ئەم پەنگخواردنە زەرجار خزمەت بە بەهێزکردنی پێکهاتەکانی دەسەڵاتی ئێستا دەکات.

ڕلە ئامێزگرتنی جیاوازی و گەڕانکاری .

ڕ"چەپ" لای دەلەز لە ئامێز گرتنی جیاوازی و گەڕانکارییە-هەروەها پرسەیکی بەردەوامی گەاستنەوەو و گەڕانکارییە کە بەرەنگاری چەقبەستن و یەکسانیی دەبەتەوە.

ڕخوێندنەوەو شیکردنەوەی دەندەیی،

ئەمەش بریتییە لە ماماڵەکردن لەگەڵ دەق و بیرکەکان بە شێوەیکی "دەندان" و هەڵوەشاندنەوەیان و دوبارە کەکردنەوەیان و دروستکردنی مانا و پەیوەندی نوێ کە ڕەنگە نووسەرە هەستنەکان مەبەستیان نەبووبێت.

ڕبە سیاسیکردن وەک نەرم .

دەلەز پشنیاری ئەوە دەکات کە پراکتیکی سیاسیکردنی چەپ- کە بەردەوام گومان و ئاڵنگاریی نەرمە دامەزراوەکان دەکات، دەتوانێت ببێتە پشووڕێک بۆ ماماڵەکردن لەگەڵ ناکۆکییە فەلسەفییەکان و دروستکردنی ئۆگەری نوێ.

ڕلە دەروەی مەدەرنێتە .

ڕمیتەدی دەڵەز تۆگەیشتنی مەدەرنێتی چەپ تەدەپەڕێنێت ، کە زەرجار پشت بە بیرکەی جۆگیر و پشکەوتنی هەڵی دەبەستێت. دیدەکی زەر نەرمتر و دینامیکیتر بە واقیع بونیاد دەنێت . هاوکات گەڕانکاری و

جیاوازی بەردەوام لە جۆھەریدا ئامادەن. بۆ مانای ئاراستەی چەپگەرایی لای دەلەز بۆ واتای بەشداری چالاکانە لە دروستکردنی جیھانێکی کراوەتر و دینامیکیتر و ھەمەچەشنتر. جیھانێک کە بەردەوام لە پەرەسەندنداید و بەرەنگاری ھەژمۆنیکانی یەکسانی و کۆنترۆڵ دەبێتەوە.

دەقی دیالێک .. "چەپ" واتای چییە؟

ھاوک لە وتارەکەی پێشوودا ئاماژەم پێدا، "ئەبیسەدەر" ھەرگیز وەرنەگێڕدراوەتە سەر زمانی ئینگلیزی (لانی کەم، بەپێی ئاگاداری من).لەرەدا بەشداری بچووک و نامەی من لە کارێکی وەھا گەورەدا. ئەم کۆتایی ئەو "بابەتە"یە (جیلی چەپگەرایی) کە تیایدا ژێل دەلەز لە دوو بەشدا پێناسەی "چەپبوون" دەکات کە مانای چییە.

بەشی دووەم ھاوئەندێشەیەکە بە زاراوەیەکی زۆر سادە بە چەمکی "بوون" کە لەگەڵ فەلیکس گواتاری لە پەرتوکی "ھەزار ھاو تەخت" بەرھەمان ھانیوە .

ئەکتەر بارنیەر: مانای "چەپ" بوون بە تەنھا چی دەگەیەنێت؟

ژێل دەلەز: باشە ئێستا پێت دەڵێم کە ناتوانرێت حکومەتێکی چەپ ھەبێت. ئەمە بۆ مانای نییە کە جیاوازی لە نێوان حکومەتەکاندا نییە. باشترین شت کە دەتوانین ھیوای بۆ بخوازین حکومەتێک کە پاڵپشتی بەشێک لە داواکارییەکانی چەپەکان بکات، لەکاتێکدا حکومەتێکی چەپ بوونی نییە. چۆن پێناسەی "چەپ" بکەین؟ من ئەمە بە دوو شێوە دەڵێم یەکەم: کۆشەی تێگەیشتنە. کۆشەی تێگەیشتن واتای ئەوەیە "چەپ نییە" ئەمەش لە ناونیشانی پێستەوە دیارە ، چەپ نەبوون واتە لە خەم و شەقامەکەم و لە شارەکەم و لە وەاتەکەمەوە دەست پێبکەم و دواتر لە وەاتانی ترەوە. ئەمە لە خەمانەوە دەست پێدەکەین و لەبەر ئەوەی ئەمە ئیمتیازمان ھەیە و لە وەاتێکی دەوڵەمەنددا دەژین، پرسیار دەکەین کە چۆن دەتوانین بە تێپەڕبوونی کات ئەم دەخە بپارێزین. ئەمە ھەست بە ھەندێک مەترسی دەکەین، ئەم دەخە ناتوانێت بە ماوەیەکی زۆر بەردەوام بێت، ئەمە دەڵێین "بەڵام چینییەکان زۆر دوورن، چۆن دەتوانین ئەوروپا بە تێپەڕبوونی کات بپارێزین؟" چەپ بوون بە پێچەوانەوەیە. ئەوە درک کردنە وەک دەوترێت ژاپنییەکان درکی پێ دەکەن . ئەوان وەک ئەمە ھەست ناکەن، بەڵکو پێش ھەموو شتێک ھەست بە دەوروبەرکەیان دەکەن دەڵێن: جیھان، کیشوەر، ئەوروپا، فەرەنسا و ھتد ... ، شەقامی

بیزرتە من. ئەم دیاردەی درک کردنە ، بەم شێوەیە یەکەم جار هەست بە ئاسە دەکەین.

کلەر بارنیەر: لە ئاستیدا ژاپۆنییەکان چۆپ نین! ؟

ژۆل دەلەز: ئەم هەکارەکە نییە. لەم درککردنەدا ئەوان چۆپن بە واتایەکی تر چۆپن. یەکەمجار ئاسە دەبینیت دەزانیت زۆر ناخایەنێت مەحاڵە ملیۆنان کەس کە بە برسێتی دەمرن، هەشتا بتوانن خۆاگر بن بە ماوەی سەد ساڵ . بەڵام لە کۆتاییدا بۆرگەی ئەو ستەمکاریە ڕەهایە ناگرین ئەم کێشەیەکی ئەخلاقی نییە، بەڵکو کێشەی تێگەیشتنە. ئەگەر بە هەموان دەست پێ بکەین ئەوا ئەم چۆپین. ئەمەش بەو مانایە کە دەتوانین ئەم پرسانەش چارەسەر بکەین ، ئەم بە هیچ شێوەیەک بەو مانایە نییە کە بڕیین دەبێت ژاپۆنی لەدایک بووون کەم بکەینەوە و ...هتد. چونکە وتنی وا تەنها ئامرازێکی تر بە پاراستنی ئیمتیازاتی ئەوروپا مەبەست ئەوە نییە. لە ئاستیدا بەیارەکە پەیوەندی بە دەزینەوەی ڕەگەزپەرستانە جیهانییەکانەوە هەیە کە ئەم کێشانە چارەسەر بکات. چۆپ بوون واتە بزانین کە پرسەکانی جیهانی سەیەم لە ئەمە نزیکترن لە دراوسێکانمان بەڵاستی کێشەی تێگەیشتنە نەک کێشەی ڕەگەزی جوان ئەوە جۆهەری چۆپ بوونە بە من.

دووەم: چۆپ بوون بە من پرسی گەڕانکاریەیە هەرگیز گەڕاکاری بە کەمینەبوون نەوەستێت. لە ئاستیدا چۆپ هەرگیز زەرینە نییە و بە هەکارێکی زۆر سادەش.چونکە زەرینە وا گریمانە دەکات تەنانەت کاتێک ئەمە دەنگ دەدەین کە زەرترین ژمارەی خەڵک تەنها دەنگ بە شتێک نادەن... زەرینەگریمانەی ستاندارێک دەکات .لە جیهانی ڕاستەقینەدا ئەو نەرمەی کە هەموو زەرینەیەک گریمانە دەکات بریتییە لە نەر، گەورەسا،،هەترسێکسوال ئەمانە لە شاردا دەژین . ئەزرا پاوەند و جویس شتگەلێکی لەو چەشنەیان گوت ، بەیارەکە ئایدیاڵە ئەمە ئەوەیە ستاندارد . بەیە سروشتییە کە زەرینە لە کاتی دیاریکراودا ئەم ستاندارد بە دەست بهێنێت . هەر وەنەی پیاوێک، گەورەسا، هەتەسێکسوال، لە شاردا دەژین تا ئەو ئادەیەی کە دەتوانم بڵێم زەرینە کەس نییە ، ئەمە کەس نییە، ستاندارێکی بەتاڵە بە سادەیی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵک هەن، زەرترین ژمارەی خەڵک خەیان درک بەوە دەکەن کە لەم ستاندارد بەتاڵەدان، بەڵام ستاندارەکە لە خودی خەیدا بەتاڵە. کاتێک ژنان ئەژمار دەکرێن و دەچنە نێو زەرایەتیەوە یان کەمایەتیەکی دووەمەوە بە پێوەری کەمەکەیان سبارەت بەم ستاندارد ، بەڵام چیتر ؟

هەموو بوونەکان هەن کە بە بوونی کەمینە دادەنرێت. ئەوەی مەبەستمە ژنەکان ژنگەلێکی سروشتی نیین بەڵکو بوونیان هەیە ، ئەگەر ژنان بونیان هەبێت کەواتە پیاوانیش بوونیان هەیە ، پێشتر باسی بوونمان دەکرد وەک ئاژەڵە منداڵان بوونەکیان هەیە ئەوان بە سروشت منداڵ نین. هەموو ئەم بوونانە بوون بە کەمینە.

کلێر بارنیە: کەواتە تەنها بەشەر بوونی ئینسانیان نییە، ئەمە سەختە!

ژێل دەلەز: ناتوانن، ئەوە نەرمەکی زەرینەیە. مرۆڤی پێگەیشتوو بوونێک نییە دەکرێت مرۆڤ توانای بوونی هەبێت ، بەم شێوەیە دەبێت بەشداری پرسەکانی بوون بە کەمینە بکەن ، چەپ کەی پرسەکانی بوون بە کەمینەیە . بۆیە دەتوانم بە شێوەیەکی ئستێیی بڵێم: زەرینە کەس نییە کەمینەش هەموو کەسەکە ئەمە واتای چەپ بوونە. بزانین کە کەمینە هەموو کەسەکە و دیاردەی بوونیش لەردا ووددات.

ژ " ئەبسیدەر " لە ٢١ی حوزەیرانی ٢٠١١ بەناوکراوەتەوە چاوپێکەوتنەکە لەگەڵ ژێل دەلەز، کەماوەی حەوت کاتژمێر و نیو دەخایەنێت. لە ساڵی ١٩٨٨ لەلایەن کلێر بارنی خوێندکاری پێشووی و هاوڕێ نزیکەکەیەوە تەواو بووە و لە بەرهەمهێنان و دەرهێنانی پیێر ئەندرێ بوتانگ . پەموایە نایابترین پێشکێیە کە مرۆڤ خۆنی پێوە ببینێت بە تێگەیشتن لە فەلسەفەی ژێل دەلەز، چونکە لەم قیدیۆدا زمانەکەی زەر سادەیە لەوەی لە کتێبەکانیدا بەکارهاتووە (لانی کەم لە زەربیاندا). ئەم بەڵگەنامەیە بە ناوی Abécédaire ـە، کە تیایدا کلێر بارنێت و ژێل دەلەز کەمەک بابەت و کەشە ئاوگێ دەکەن کە وەک یەک تەوەر پێشنیار کراون بە هەر پیتێک لە پیتە ئەبجەدیەکان .

شرۆڤە

دەلەز و مایکرۆ کەمەنیزم ..

ژ ئامانجی بابەتەکەم : دەلەز کەمەک سوورە لەنگە سەیر بێت فەلسەفەی دەلەز بە لەنگی کەمەنیزمەوە گرێ بدەین. بەڵام لە گەڵ ئەوشدا باسی من لەسەر ئەو ئاستیەیە کە دەلەز یەکەک بووە لەو فەیلەسوفە ئەوروپیانەی کە فەلسەفەی بیرکەی کەمەنیزمی داشتووە بە لەبەرچاوگرتنی بزووتنەوە شەشگەیەیکان لە جیهانی سەهەمدا، پێژکەی دەلەز ناونرا "مایکرۆکەمەنیزم" کە هەوێدا لە لەگەی

ئەزموونی سیاسی شۆڕشگێڕانی غەیرە ئەورووپییەوە فەلسەفەی سیاسی لە چوارچێوەیەکدا دابڕێژتەوە. ئەم لێکۆڵینەوەیە بەو مانایە نییە کە من باس لە پەیوەندی ئاستوخێی دەلەز لەگەڵ جیهانی سێیەم بکەم یان باس لە پێشهاتە مێژوویییەکانی بکەم. جیهانی سێیەم بە دەلەز و گواتاری تەنیا زاراوەیەکی جوگرافی نییە، بگرە زاراوەیەکە کە ئاماژەیە بە ناوچەی سێیەم "کە زمان دەتوانێت لێی دەرباز بێت، ئاژەڵ دەچێتە ناو شتەکانەوە و گرداکێ بوون تێدا ئەنجام دەبینێت.

جیهانی سێیەم لای دەلەز بابەتێکی جیۆپۆلەتیکی نییە بگرە "گەردوونێکی ئاژاوەگێڕە " گەمەیەکە لە نێوان "مانا و بێ مانا دا" . کەی دونیای سەرمایەداری لە ڕێی ئیمپریالیزم و کۆنیالیزمەوە دروست بووە ، بەم مانایە جیهانی سێیەم ملکەچ نییەبگرە کار بۆ هەوەشاندنەوە و تێکدانی زمان و یاسای ئاژاوایی دەکات. ناوچەکانی جیهانی سێیەم دامەزراوە بۆ "بەکارهێنانی سنووردار یان چڕ" بۆ زمانی ئێپزسیۆن . "سیفاتی چڕوساوەیی ئەم زمانە وەک سیفاتی ستەمکاریێ" ئەم چەمکە لە ئەدەبیاتی سنووردار واتە "بەکارهێنانی سنووردار"ی زمان. بەو مانایە نییە "ئەدەب" بۆ تایبەتی کەمینە بێت ، وەک دانیال سمیس ئاماژەی پێدەکات کەواتە "سنووردار" ئاماژەیە بۆ "مەرجی شۆڕشگێڕانەی هەموو ئەدەب". من دەڵێم ئەم چەمکە سنووردارە پەیوەندی بە جیهانی سێیەمەوە هەیە دەبێ وەک کلیلێک بۆ تێگەیشتن لە یاریبازی دەلەز بۆ کەمەنیزم سەیر بکرێت.کەمەنیزم وەک دروستکردنی هێلوەمرجی شۆڕشگێڕانە هەر لەبەر ئەم هۆکارەیە مایکڕۆکەمەنیزم چەندین پراکتیکی کەمەنیستی بەدوای خۆیدا دەهێنێت بۆ دروستکردنی هێلوەمرجی شۆڕش. کەواتە دەکرێت وا تەماشای چەمکی دەلەزو گواتاری بۆ جیهانی سێیەم بکەین کە پەیوەستە بە مایکڕۆ کەمەنیزمەوە ، بۆ خوێندنەوەی من شانبەشان کار دەکات لە گەڵ چەمکی ئەدەبیاتی بچوکدا کە بۆکارهێنانی زمانێکی تەواو جیاواز دەگرێتەوە لە بەرامبەر نیشاندەری باڵادەستی دەوڵەتی سەرمایەداریدا . ئەم چەمکانە لەگەڵ بیرۆکەی سەرتایی دەلەزدا یەکدەگرنەوە کە ‘پراکتیکی بەرزی’ی تواناکانە کە لە ڕێگەیەوە ڕێخنە لە کۆکردنەوەی نوێنەرایەتی کانت دەگرێت.
دەلەز وای ڕاچاو کردووە کانت بەڵادەی پەویست ڕێخنەگر نەبووە بۆ ڕادەی پەویستیش ئاژموونگەر نەبووە ، زۆر دوگماتیزم بووە. بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا دەلەز هەندێک ڕێگەزی بۆنرخ لە دیدگا ڕەسەنەکانی کانتدا بۆ کات و بیرۆکەکان وەک کەشۆ و توانا ناتەباکان دەدەزێتەوە. ئامانجی دەلەز ڕەتکردنەوەی فەلسەفەی خودی کانت نییە، بگرە شۆڕشکردنە لە فەلسەفەی ڕێخنەی کانتدا . بەم مانایە

چەمکی جیهانی سەیرم لە فەلسەفەی دواتری دەلەزدا بە هاوکاری گواتاری بە پێژەی فەلسەفی ڕەخنەیی بەردەوامی ئەو دادەنرێت . کە ڕەخنەیەکی بنەڕەتی پشکنین دەکات لە سەردەمی سەرمایەداری جیهانیدا.

ئەمڕۆ چەپی ڕادیکاڵ لە پاش کشەو بچووکبوونەوەدایە، لە کاتێکدا پەپاڵیزمی فاشیستی سەرهەڵدەدات و خێراتر دەبێت. ئەڵبەت ژێر ڕۆشنایی ئەم دیدە ڕەشبینانەیە بە دەخی سیاسی ئێستا ڕادیکالیزمی دەلەز و گواتاری لە فەلسەفەدا لە مانگی ئایاری ١٩٦٨ تا ئێستاش کارگێڕکانی پێویستە بە ئەمەوە. جگە لەوەش هەوڵکانیان بە بەستنەوەی فەلسەفەی سیاسی بە چەمکی جیهانی سەیرەوە ئەوەندە بەهێزە پەداویستی داهاتووی سیاستی چەپگەرایی دادەڕێژێت . بە هەندێک زاراوەی "جیهانی سەیرم" بەسەرچووە، ئێستاش زاراوەی "باشووری جیهانی" جێگەی گرتووەتەوە. جگە لەوەش بزووتنەوەی سیاسی جیهانی سەیرم بزووتنەوەی بەلایەنکان شکستێکی گەورەیان بە نسیب بووە ، کە تایبەتیان بووە بە کێبڕکێیەکی وەسوەسەو دەڕاوکێی نێوان دەوڵەتە نەتەوەییەکان بە "بردنەوە" لە لوتکەی سەرمایەداری جیهانیدا. دەبێت چاوخشاندنەوەیەک بە فەلسەفەی دەلەز سەبارەت بە جیهانی سەیرم بە بەزاری سیاسی بڕەوو بدەوە. بە پێچەوانەی هەوتکەوە، من دەمم چەمکی جیهانی سەیرمیان ئامانجی ئەوەیە ئاڵنگاری ئەو نیشاندەرە بکات کە بە "کۆمۆنیزمی گەورە" دراوە، واتە پارتی کۆمۆنستی فەرەنسی و مارکسیزمە "فەرمیەکان"ی دیکە زۆرێک باسیان لەوە کردووە کە پێژەی فەلسەفی دەلەز و گواتاری ڕاستەوخۆ لە ڕووداوەکانی مانگی ئایاری ١٩٦٨ سەرپەهەداوە، لەڕاستیدا دەتوانرێت بڵێین فەلسەفەی سیاسی ئەوان ڕۆحی بزووتنەوەی ڕادیکاڵی پاراستووە. بەڵام ئەم پێناسەیە بە ڕادیکالیزمەکەیان ناڕوون و دووفاقییە. پەدەچێت پێژە فەلسەفیەکەیان پێک بخات. لە کاتێکدا پێشبینی دووبارە سەیرکردنەوەی سیاستەکانیان دەکرێت لە ڕوانگەیەکی نانەرماتیڤەوە، پێویستە ڕەچاوی جۆری ئەو دیدگایە بکرێت کە هەویانداوە لە فەلسەفەی سیاسی خەیاندا بیپارێزن . زاراوەی "فەلسەفەی سیاسی" بە گشتی بە مانای تیۆری حکومەانی دەگەیەنێت . بەڵام زاراوەی دەلەز و گواتاری لە بنەڕەتدا جیاوازە لەم بەکارهێنانە باوەدا.

هەروەها سمیس ئاماژە بەوە دەکات کە "دەلەز لە ڕۆگەی بەکارهێنانی ناوازەی ئەم چەمکە بە ڕوونی خەی لە ڕەبازەکانی دیکە بە تیۆری کۆمەایەتی دوور دەخاتەوە." بە نموونە پشت دەبەستێت بە تیۆری

دەوڵەت (ئەفلاتون)، یان گرێبەستی کۆمەڵایەتی (هۆبز)، یان ڕۆحی یاساکانی (مۆنتەسکیۆ)، یان لەسەر کۆشکانی "ئاشتی هەمیشەیی" (کانت) یان شۆرعیەت (دورکهایم، هابەرماس) و هتد . وەک چۆن لە چەمکی "ئەدەبیاتی لاوکی"دا، دەلەز لەڕادا "پراکتیکی زاڵ"ی فەلسەفەی سیاسی بە دروستکردنی سیاسەتی نوێ دەناسێنێت، بەو مانایەی ئەزموونکی فرەیی سیاسی لە بەرامبەر تیۆری سیاسی نەرماتیڤدا. لەم ڕوانگەیەوە ئەدوارد ڤیڤەرس دی کاسترۆ، زانای ئینترپەلەژی بەڕازیلی بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش بە ناوەی ئەمە ئاماژە بەوە دەکات: ناوی ژێل دوەلەز یەکسەر ئەو گەڕانکاریەیە فیکریەی دەهێنێتە بەرچاو کە ئەو قۆناغەی دەوروبەری ساڵی ١٩٦٨ی دیاری کرد . کاتێک هەندێک لە ڕۆگەز بنەماتیەکانی تێگەیشتنی کولتووری هاوچەرخمان دامەزراند ، مانا و دەرئەنجام و واقیعی ئەم گەڕانکاریە مشتومڕێکی توندیی لێکەوتەوە کە تا ئێستاش بەردەوامە. وەک ڤیڤەرس دی کاسترۆ دان بەوەدا دەنێت میراتی فەلسەفەی سیاسی دەلەز هێشتا جێگەی مشتومڕە. ڤیڤەرس دی کاسترۆ لەڕادا ئاماژە بەوە دەکات کە ناوی دەلەز ئەو "گەڕانکاریە فیکریە"ی بیری ناوەی خێی دەخاتەوە کە لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩٦٨دا سەریهەڵدا . خەمی من لەگەڵ ساتەوەختی دەلەز و(گواتاری)ی دیدگای سیاسیدایە و ئارگیومێنتەکانم وا گریمانە دەکەن کە ئەو گەڕانکاریەی دەلەز و گواتاری هەوێیان دەدا لە قۆناغی شەشدا بیهێننە ئاراوە "کودەتا" بووە بە دەستەوەردانکانیان لە فەلسەفەی ئەوروپی لە ڕوانگەی جیهانی سێیەمەوە – بەشداریکردنی تیۆری لەگەڵ نیشاندەری بادەستی کەمینیزم . مایکڕ کەمینیزم بە واتای کەمینیزمی فرەیی بە بە حزبی ناوەندی ، گومانی تێدا نییە کە دەلەز و گواتاری ئیلهامیان بە بیرکەی کەمینیزمی لامەرکەزی لە بزووتنەوە شەشگەڕەکانی جیهانی سێهەمەوە وەرگرتووە .

• فەلسەفەی جیهانی سێهەم

ئەڵ ڕاستیدا فەلسەفەی سیاسی ئەوان بەبێ بوونی جیهانی سێیەم مانایەکی نەدەبوو کە نوێنەرایەتی ناکرێت . چەمکی دەلەز و گواتاری بە چەمکەکان تاکە ڕێگایە بە تێگەیشتن لە فەلسەفەی سیاسییان. بەم مانایە جیهانی سێیەم نوێنەرایەتی ئامادەبوونکی ڕاستەقینە لە سیاسەتکەیاندا ناکات، بەڵکو نوێنەرایەتی ئامادەبوونکی مەجازییە . بۆیە فەلسەفەی جیهانی سێهەمیان لە چەمکی کەمینیەک وەک "گەلەکی غەیاب"دایە، ئەو کەسانەی کە بە زمانی حوکمڕان یان ئایدەلۆژیا نوێنەرایەتی ناکرێن . جگە لەوەش

چەمکی جیهانی سەیەم ئاماژەیە بە پراکتیکی زانایانەی زمان، واتە بەخنە گردن لە جۆهەری نوێنەرایەتی . بەنگە لەردا بوەستین و پرسیار لەبارەی ئەو زەمینە ئایدیالۆژیەوە بکەین کە دەلەز و گواتاری چەمکی جیهانی سەیەمیان لە گوتاری فەلسەفی خۆیاندا جێگیر کردووە . ئیمانوێل والەرشتاین ئیدیعا دەکات کە "نابەزایەتی سەرەکی لە ساڵی ١٩٦٨ دژی زاڵبوونی ئەمریکا بووە بەسەر سیستەمی جیهانیدا" . بەڵێ سەیر نییە کە دەلەز و گواتاری گریمانەی هەژووونی ئەمریکی بکەن لە ئارکەمێنتە سیاسی – فەلسەفییەکانیاندا، لە بابەتگەلێکی جەراو جەردا ئاستەوخۆ پرۆژە سیاسییەکەیان بە دژە ئیمپریالیستی یان پست کۆلۆنیالیزم وەسف دەکەن .

ئەم ئاراستە سیاسییە لەو بەڕانەدا نە بەبەکەوت بوو ، نە ناوازەش بوو ، بەکو دەتوانرێت بەڵێن مانگی ئایاری ساڵی ١٩٦٨ لوتکەی دەزینەوەی چەپی ئەوروپی بوو بە گۆلانی جیهانی سەیەم. لە سایەی ئەم دەخەدا فەلسەفەی سیاسی دەلەز و گواتاری ئامانجی فەلسەفەکردنی واقیعی گۆلانی جیهانی سەهەم بوو . بەڵگەیەک کە پەیوەندی نێوان دەلەز و وشەی سەیەم ئاشکرا دەکات ئەوەیە کە دەلەز (لەگەڵ گواتاری) چەمکی "گۆلانی ونبوو"یان بونیادنا بە هەونکردنەوەی پانتایی جیهانی سیاسەت . کەواتە ئەم کەسانە کێن؟ بیرکەی ئەو سەبارەت بە خەکی نەبینراوی ڕۆژئاوا، مەتافەر نییە، بەکو ئاگەرەکە بە سیاسەتی دژە نوێنەرایەتی- داهێنانی پرۆلیتاریای جیهانی.ەڵە ئەستادا ناتوانرێت چینەکی شۆشگێڕی یەکگرتوو لەناو ئەو دابەشکارییە کۆمەڵایەتییەی کە هەیە دەستنیشان بکرێت. بەنگە هەوداوەکانی داهاتوو ببنە هەی سەرهەڵدانی ئەو جەرە کەسانە . من دەڵێم چەمکی کەسانی ونبوو بە تەواوی لەگەڵ هەوداوی مەژووویی بزووتنەوەی بە لایەنکان لە جیهانی سەیەمدا دەنگ دەداتەوە . بەم پێیە پێۆیستە سیاسی دەلەز و گواتاری لە چوارچێوەی سێ گرووپی مەژووویی چەپی فەرەنسیدا جێی نابەتەوە:
چەپی کۆماری، چەپی سۆسیالیستی و چەپی کۆمۆنیستی ، میشێل وینەک گرووپی چوارەمی چەپ بە "چەپی پەگیر" ناودەبات ، لوویس ئاگست بلانکی و ژان پۆڵ سارتەر نموونەی ئەم گرووپە چوارەمەن، کە ڕەخنەیان لە دامەزراندنی ئەم جەرە چەپەدا هەبوو و دیموکراسی نوێنەرایەتیان ڕەتکردەتەوە . بە ئەوان سیستەمی هەڵبژاردن ئامرازێکی حوکمڕانی بوو بە گۆماردانی شۆشی گەل. بە پەچەوانەی مەدلی چەپی تونڕەوی وینەک، کریستەف کاڵتەر ئاماژە بەوە دەکات کە چەپی نوێی ڕادیکاڵ لە دوای ساڵی ١٩٥٦ بەرەو شۆشی چوارەم دەڕێشتن.ئەو دەڵێت: کەتایی هاتنی ئیمپراتۆریەتکانی کۆلۆنیالیزم کاریگەری لەسەر دوو

بوارە بنەماتییەکانی خەباتگێرێشتنی چەپ هەبوو کە پەتانسیلی گۆڕینی خەباتیان هەبووە: 'شۆڕش' و 'ئینتەرناسیونالیزم'. گفتوگۆکان سەبارەت بە پابەندبوون بە شۆڕش و ئامرازە گونجاوەکانی گەیشتن بەو شۆڕشە بووە هۆی ناکۆکی بەردەوام لەناو چەپدا. هەروەها تیۆرو پراکتیکی ئینتەرناسیونالیزم بووە هۆی ناکۆکی . چونکە داواکاری سروشتی بۆ نیشاندانی "هاودەنگی" لەگەڵ کۆمۆنیالیزمەکان زەرجار لەگەڵ سیاسەتی چەپی فەرەنسی بۆریەکگەوتنی هەبوو کە ناسیونالیست و لایەنگری کۆمۆنیالیزم، یان لایەنگری مەسکەو بوون.مشتومڕەکان لە دەوری خەبات و سیاسەتی چەپەکان لە چەمکی جیهانی سەیرمدا کەدەبوونەوە.

چەمکی جیهانی سەیرم پرسیاری لەبارەی ڕۆڵی چەپی فەرەنسی لە جیهاندا وروژاند ، جگە لە پرسیارەکان سەبارەت بە "کارەکتەری شۆڕشی کۆمەڵایەتی-سیاسی و ئەکتەرەکانی و شوێن و پانتایەکانی" . فرەچەشنی و لێکنزیک بوونەوەی چەپ لە دەوری هەمان چەمکی جیهانی سەیرم دەسوایەوە و جەختی لەوە دەکردەوە کە هاودەنگی لەگەڵ گەلانی کۆمۆنیالیزمدا بە شۆڕشکی ێیشەیی شتێکی بنەڕەتییە. گومانی تێدا نییە کە فەلسەفە سیاسییەکانی دەلەز و گواتاری لەگەڵ داواکارییەکانی چەپی تونددەوی نوێدا هاوتەریب بوون.ئەم ڕوانگەیەوە دەبێت لە پەژرە سیاسییەکەیان تێبگەین کە تیشک دەخاتە سەر ئارەزوو نەک دەستەبات، وەک هەوڵێک بۆ ڕەخنەگرتن لە گوتاری کۆنی چەپ و نوێکردنەوەی گریمانەی شۆڕش . دەلەز و گواتاری لەسەر بنەما سیاسییەکانیان بانگەشەکردنی مۆجازی جیهانی سەیرمیان بونیادنا لە ڕوانگەی دیالێکو باسکانیانەوە سەبارەت بە "کۆسانی ونبوو". بیرکەی دەلەز و گواتاری بۆ سیاسەتی مۆجازی، واتە سیاسەتی خەڵکی ونبوو،

ئەگەڵ جوانیناسی دژە نوێنەرایەتیی ئەواندا دەنگ دەداتەوە . تەگەیشتنی دەلەز لە سینەما چەند بەگەیەک بۆ ئارگیومێنتکەم دەخاتە ڕوو. ئەو ئەم ئارگیومێنتە پشتگیرییەی خوارەوە سەبارەت بە "خەڵکی ونبوو" لە سینەما ٢دا دەخاتە ڕوو . لە سینەمای ئەمریکی و سۆڤیەتدا خەڵک بەڕاستی بوونیان هەیە، ڕاستەقینەن پێش ئەوەی واقیعی بن، ئایدیاڵن بۆبە ئەوەی ئەبستراکت بن . لەڕەوە ئەو بیرکەیە هاتە ئاراوە کە سینەما وەک هونەرێکی جەماوەری دەتوانێت باشترین هونەری شۆڕشگێڕانە یان دیموکراسی بێت و جەماوەر بکاتە بابەتێکی ڕاستەقینە . بەڵام زەر فاکتەر ئەم باوەڕیان لاواز کرد ، سەرهەڵدانی هیتلەر کە ئامانجی ئەوە بوو لە ڕێی سینەماوە

جەماوەر ملکەچکات ، نەک جەماوەر بکاتە بابەت و هەست بە بوونی خەیان بکەن ، ستالینیزم کە کەدەنگی گەلی گۆی بە یەکگرتوویی حزبی پاوانخوازانە ، هەوەشاندنەوەی گەلی ئەمریکا، کە چیتر باوەیان بە خەیان نەدەکرد کە ئەو گەلە توانویەی ابردوون ، یان تەوی گەلەکی داهاتوون . (ڕۆژئاوای نوێ یەکەم بوون کە ئەم هەوەشاندنەویان پیشاندا) . بەکورتی ئەگەر سینەمایەکی سیاسی مەدەرن هەبوایە، لەسەر ئەم بنەمایە دەبوو: جەماوەر بوونی نەماوە، یان هەشتا نەبووە… گەل ون بووە . زەحمەت نییە لەردا ببینین کە دەلەز بە ووونی باس لە سێ جەمسەری ئایدەلۆژیای سیاسی دەکات – ستالینیزم، نازیزم و ئەمریکیزم – کە سینەما بە "هونەری جەماوەر" دەزانن، ئامرازی شۆش و دیموکراسی کە خودی جەماوەری "ئاستەقینە" بەرهەم دەهێنێت . ئەم واقیعەی جەماوەر لە ڕیالیزمی سیاسی ڕۆژئاوادا بە شێتی دادەنرێت، وەک لیبرالیزم یان ئابووری سیاسی . دەلەز لەگەڵ گواتاری ئاماژە بۆ دەکەن کە "سینەما توانای گرتنی جووڵەی شێتی هەیە لەبەر ئەوەی شیکاری کەنەپەرستانە نییە، بەکو بەدواداچوون بە بوارکی جیهانی پکەوتزیان دەکات". بەم مانایە سینەما دەتوانێت چەکەکی سیاسی کاریگەر بێت بە بنیاتنانی ئامڕی جەنگ ، هاوکات خەی ڕاپسکێنێت و هەبەت لە دەوڵەتی ناسیونالیزم وەک ئامرازکی دیلکردن . چەمکی دەلوز بە جیهانی سێیەم پێیوستە بەم "جیهانگرێیەو"کە لە دەرەوەی بازنەی دەوڵەتە نەتەویەکان دەستی بە دەرکەوتنی خەی کردووە . ئەم پکهاتەیە خاڵی لەکنزیکبوونەوەی واقیعی سینەما و مرۆڤ غیابکانە .

ئەوەی جگای سەرنجە دەلەز ئاماژە بە "هەوەشاندنەوەی گەلی ئەمریکا" دەکات کە لە سەردەمی جەنگی ساردا مەژووی کچی فرەنەتەویی خەیان لەبیر کردووە . ئەمریکا سەردەمانک خاکی بەندراوی گەلانک بوون کە سەر بە هەرەمکان نەبوون . ئێستا وەک لە فیلمە تازە ڕۆژئاوایەکاندا دیارە ئەمریکییەکان دەڕاوکیانە بە پاراستنی ناسنامەکیان . هەروەک دەلەز ڕاستەوخە ئاماژەی پەدەکات: گومانی تێدا نییە ئەم ڕاستییە ڕۆژئاوایش دەگرێتەوە، بەڵام زەر کەم لە نووسەران ئاشکرایان کردووە، چونکە بە میکانیزمکانی دەسەڵات و سیستەمی زەرینە شاردراونەتەوە . لە لایەکی دیکەوە لە جیهانی سێیەمدا تەواو دیار بوو کە گەلانی ستەملکراو و ئیستغلالکراو لە دەخی کەمینە هەمیشەییەکان و قەیرانی ناسنامەی بکەمەدا ماونەتەوە .ەجیهانی سێیەم و کەمینەکان فرسەتیان بە نووسەرە بە تواناکان دابین کردووە بە

پەگەی تایبەتی خۆیان و لە پەیوەندییان لەگەڵ نەتەوەکەیان تاکو بڕێن: گەل ئەویە کە نەماوە ، ئەوەی دڵەڕاز بەم ئارگیومێنتە ئاماژەی پێدەکات، پاڵنەر شاراوەکەیەتی بۆ زیندووکردنەوەی سینەمای سیاسی. بنەمای سینەمای سیاسی ئەویە کە " گەل بوونی نەماوە، یان هەشتا بوونی نییە". چۆن بتوانرێت ڕێگا خۆش بکرێت بۆ هاتنی گەلێک کە بوونی نەماوە (یان هەرگیز بوونی نەبووە)؟ لە چەمکی دڵەڕازدا سینەمای سیاسی نوێنەرایەتی هەوڵستە شکستهێنەکان ناکات، بەڵکو نوێنەرایەتی دروستکردنی زەنی سێیەم دەکات کە لە وەسف و گێڕانەوەی چیرۆک تێدەپەڕێت . چیرۆکێک کە کراوە دەبێت بەووی گێڕانکاریی بەشومارەکاندا، دەربڕینی خۆی لە "هارمۆنی" خود و بابەتدا دەدزێتەوە . ئەم پەیوەندییە یەکسانە لەگەڵ دیاریکردنی ئەوەی کە کامێرا بۆ شوێنکی بابەتیانە چی دەبینێت و کارەکتەرەکە بۆ شوێنکی خودی چی دەبینێت. چیرۆکێک پشتبەستن بە بینەرێکی خوێندەوار نییە لە کاتێکدا نووسین بۆ زمانی باڵادەست مەحاڵە . کەتا زمان، نەک زمانی ئەویتر لە بنەمایەک کەمتر نییە ، دەبێت هونەر تێدا بەشدار بێت (بەتایبەت هونەری سینەما) بۆ داهێنانی گەلێک . دڵەڕاز پێداگری دەکات کە "ئەو ساتەی ئاغا یان کۆلۆنیالیست، ڕایدۆگمەنێت، 'هەرگیز لێرە گەلێک نەبووە گەلی ونبوو دەبێتە بوونێک و سەر لە نوێ خۆی دادەهێنێتەوە، لە شارچکە و کەمپەکان یان لە گەڕەکە هەژارەکاندا، لە هەلومەرجی نوێی خەباتدا کە بەپەیوستی دەزانێت هونەری سیاسی بەشداری تێدا بکات". وەک نموونەی سینەمای سیاسی نووسەرانی وەک ژان ڕێنۆ، پیەر پاولۆ و عوسمان سەمبین دەهێنێتەوە ، بە بۆای دڵەڕاز ئەم دەرهێنەرانە دەخێکی نوێیان خوڵقاند ، کردەی قسەکردنیان گێڕانەوەی بە کردەیەکی ڕێنوێنی کردەی چیرۆک گێڕانەوە . ئەم شێوازە ناڕاستەوخۆیەی گێڕانەوەی کردەی قسەکردن (واتە چیرۆکگێڕان) ڕەهەندی سیاسی پێکهاتنی گەلە.

لە ڕێگەی ئەم پرسیارەوە دەرهێنەر و کارەکتەرکانیان دەبنە "کەمێک کە وردە لە شوێنکەوە بۆ شوێنکی تر، لە کەسکەوە بۆ کەسکی تر، لە شفاعەتخوازکەوە بۆ شفاعەتخوازکی تر سەردەکەون." . دڵەڕاز بۆ ئاماژەدان بۆ لێدوانکانی سەرج دانی سەبارەت بە فیلمی سیدی سەمبێنی، جەخت لەوە دەکاتەوە کە سینەمای ئەفریقا "سینەمایەکە کە قسە دەکات، سینەمایەکی کردەی قسەکردنە".

گوتاری سینەمایی بریتییە لە کردەی گێڕانەوەی چیرۆک هاوکات بنەمای قسەی زیندوو دەبێتە هۆی "بۆهای قسەکردنی بکەمێ". ئەم کردارە هاوبەشە قسەکردنە دژایەتی ئەفسانەی زەرینە دەکات و ئێستای

ژیاو لە ژێر هووی ئەفسانەدا گۆشەگیر دەکات، "کە هەنگاو بەرگە نەگیراو و باوەڕپێنەکراو و مەحاڵ بێت ، ئەستا لە کۆمەڵگای ئۆم'دا تێیدا بژیت."پەدەچێت دەڵەز لە باسکردنی سینەمای سیاسیدا دەسەڵاتی شاراوەی سیاسەت نەک لە هەژئاوا، بەڵکو لە جیهانی سێیەمدا بدزێتەوە. ئەو کات کەڵەنیالیزم و شێوەی سارد دوو جەمسەری چەپی فەرەنسی بوون. بیرکەی دەڵەز لە چوارچێوەی مەژووییدا ناوازە نەبوو . لەو هەژانەدا زۆرێک لە گروپە چەپەکان لە فەرەنسا خەباتیان دەکرد بۆ ئەوەی چەمکی کەمینەکان وەک بدیلێک بۆ زۆرینەی چەپی فەرەنسی بخەنە هوو. ئەم گروپە جیاوازانە بەشدار بوون لە هەڵتکردنەوەی دیموکراسی نوێنەرایەتی و ئامڕی سیاسی حزبە گۆڕکانیان . بەم شێوەیە خەیان بۆ ئینتەرناسیۆنالیستی "هاستەقینە" و دژە فاشیزم دەزانی. چەمکی جیهانی سێیەم خۆی لە خۆیدا لە سەکۆیەکی سیاسی زیاتر نەبوو بۆ ئینتەرناسیۆنالیزمێکی نوێ و دژە فاشیزم لە بەرامبەر گۆشەندن و کەدەنگی ناسیۆنالیزمی باڵادەست لە هەردوو فەرەنسا و بلۆکی سۆڤیەتدا . ئەم چەمکە ململانێکانی هاندا لەناو چەپی فەرەنسیدا ، لە هەمان کاتدا هاوپەیمانییەکی لەگەڵ گروپەکانی "چەپی تونددەو" فراوانتر کرد . تەرکیزکردنی دەڵەز لە سەر جیهانی سێیەم وەک بنەمای سینەمای سیاسی لەم چوارچێوەیەدا هاتە ئاراوە . . لە بەرواری ئازاری ٢٠٢٥ ئەمە بۆشکە لە کتێبی "کەمۆنیزم دوای دەڵەز"ی ئەڵەکس تایک-گوانگ لی، کە بەم دواییە لەلایەن بلومسبەریەوە باوکراوەتەوە.

د. **زهير الخويلدي** – حوارالمتمن ١ – ٧ – ٢٠٢٥

الادب والفن

(یەمەند ئارەن) لە نێوان قەزوەنی شکان و مەحاڵبوونی ئاشتی لە نێوان دووتاندا..

ەو. لە عەرەبیەوە (یاســـــین لەتیف)

د . زهير الخويلدي

پێشەکی
"ئەنگەڵ گەورەترین فەزیلەتی سەدەی ئەمە ئەوە بوت کە هووبووی نامرۆڤایەتی ببینەوە بەبێ ئەوەی باوەڕ بە مرۆڤکان لەدەست بدەین."
هەیمەند ئارێن (١٩٠٥-١٩٨٣) بە یەکێک لە ناوونترین بیرمەندانی فەرەنسی لە سەدەی بیستەم دادەنرێت. بە بەشداریی فیکرییەکانی لە کۆمەڵناسی و فەلسەفەی سیاسی و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان جیا دەکرێتەوە . جەوازی کارەکانی ئارێن بە هەوڵی تێگەیشتن لە دینامیکی کۆمەڵایەتی و سیاسی کۆمەڵگا پیشەسازییە مەدەرنەکان دەناسرێتەوە، لەگەڵ جەختکردنەوەی لەسەر ململانێی نێوان سیستەمە سیاسیەکان وەک بزوێنەرێکی بنەڕەتی مێژوو . ئەوەش لە بری ململانی چینایەتی کە فەلسەفەی مارکسیزم تەرکیزی دەخستە سەری . هەروەها ئارێن لە نووسینەکانیدا باسی لە پرسەکانی هەشیاری مێژوویی کردووە، هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی ئەو وەهمانەی پشکۆتنی داوە کە لە سەردەمی ئەودا زاڵ بووون و بە تونــدی ڕەخنەی لە ئایدەاڵۆژیە تەتالیتاریەکانی وەک نازیزم و ستالینیزم گردووە . ئەو ئایدەاڵۆژیانەی بەو شێوەیە دەبینی جیهانیان خستەتە ناو شەڕی وەرانکارەکانەوە. هاو کات ئارێن ئەو پرسیارەی وروژاند لەبارەی ئێگەری گەیشتن بە ئاشتییەکی بەردەوام لە نێوان وڵاتان ، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە کێبڕکێی سیاسی و ئایدیاڵۆژی ئەم ئامانجە نیمچە مەحاڵە . ئامانجی ئەم نووسینە ئاشکرا کردنی بیرکەکانی ئارێنە سەبارەت بە قەناغەکانی بیری کۆمەڵایەتی و ڕەهەندەکانی هەشیاری مێژوویی و هەڵوەستی خێی بەرامبەر شەڕکان و مەحاڵبوونی ئاشتی ، لەسەر بنەمای گرنگترین بەرهەمەکانی و تیشک خستنە سەر بەشداریە فیکرییەکانی .
(قەناغەکانی بیری کۆمەڵایەتی لای هەیمەند ئارێن)ەلانی کەم ناکرێت هیچ عەقیدەیەکی ئەخلاقی و ئایینی لە ناوەڕۆکی بیرکەکانیدا قبوڵ بکرێت ، ئێگەر لە بەرامبەر ڕەخنەی زانستیدا نەوەستێتەوە . هەیمەند ئارێن لە پەرتوکی (قەناغەکانی بیری کۆمەڵناسی)دا، تیشکی خستە سەر شۆنپەهەڵگرتنی گەشەسەندنی بیری کۆمەڵایەتی لە مۆنتسکیەوە تا

ماکس ڤێبەر، بەناو کارل مارکس و ئەلێکسیس دی تۆکڤیلدا تێپەڕی . ئارۆن پێی وایە کەمتەرخەمی هەوڵدەدات بە شێوەیەکی هەمەلایەنە لە واقیعی کۆمەڵایەتی تێبگات، بەبێ ئەوەی هیچ لایەنێک لە لایەنەکانی ئابووری، سیاسی، یان ئایینی پشتگوێ بخات . لەم چوارچێوەیەدا ئارۆن جەخت لەوە دەکاتەوە کە بزووتنەوەی کۆمۆنیستەکان تەنیا لە مارکسی چینایەتیدا قەدیس نابێت وەکو ئەوەی کارل مارکس بانگەشەی بۆ کردووە، بگرە ملمانێی نێوان سیستەمە سیاسیەکان زیاتر بە دیهێنەری هێزی بوزوازیەرو کارگەرن . ئارۆن لە پەرتوکی هۆزدە وانە لە کۆمەڵگەی پیشەسازیدا باسی لە لایەنە ئابوورییەکانی کۆمەڵگە پیشەسازییەکان کردووە. بەڵام لە ملمانێی چینایەتیدا تەرکیز دەخاتە سەر لایەنە کۆمەڵایەتیەکان ، لە دیمەکراسی و پاوانخوازیدا تیشک دەخاتە سەر لایەنی سیاسی . ئەم سەرنجڕاکێشانەی میتدی ئارۆن بە لێکۆڵینەوەی تەواوی کۆمەڵگا بگشتی . وەک چۆن ناتوانرێت هیچ دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی تێبگەین بەبێ لەبەرچاوگرتنی کارلێکەکانی نێوان تاکەکەسەکان جیاوازەکان.هەروەها ئارۆن لە ژێر کاریگەری ماکس ڤێبەردا بوو، بتایبەتی لە چەمکی "جۆرە ئایدیاڵەکان"دا، کە بەکاری دەهێنا بۆ شیکردنەوەی مۆدێرن و کۆمەڵگا لە دژەوەی لێکدانەوە ماتریالیستەکانی پێزیتیڤیستی. ئارۆن لە تایبەتی خۆیدا بۆ هزری کۆمەڵایەتی، داوای داماڵینی ئایدیاڵیزی لە زانست کردووە ، بۆ پێیی ئایدیاڵیزاکانی وەکو مارکسیزم تێگەیشتنی دەخی کۆمەڵایەتیان شێواندووە لە ڕێی سەپاندنی لێکۆڵینەوەی پێشوەختەوە . ئەم هەوڵستە وای لێکرد کە ناخنە لەو ڕاستیەرانە بگرێت کە مارکسیزمیان وەک "تلیاک" وەرگرتووە ، کە نابینایانی کردووە لە بینینی ڕاستیەکان، وەک لە پەرتوکە بناوبانگەکەیدا لەساڵی ۱۹۵۵ باوی کردووە بە ناوی "تلیاکی ڕۆشنبیران" .

ڕۆهەندەکانی هۆشیاریی مۆدێرنیی

"مرۆڤ مۆدێرن دروست دەکات، بەڵام ئەو مۆدێرنە نازانێت کە دروستی دەکات".

ئارۆن لە ڕوانگەی ناخنینەوە هۆشیاری مۆدێرنیی وەردەگرێت ، بیرۆکەی پێشکەوتنی هێڵی ڕۆتکردنەوە کە لە ماوەی سەدەی هەژدە و نۆزدە زاڵ بوو بە سەر بیری ئەورووپادا . ئارۆن لە کتێبەکەیدا، ئۆگاربوون لە وەهمی پێشکەوتن، باس لەوە دەکات کە باوەڕبوون بە پێشکەوتنی بەردەوام و ئۆتۆماتیکی وەهمی مرۆڤ ، بتایبەتی لەبەر ڕۆشنایی کارەساتەکانی سەدەی بیستەم، وەک نازیزم و ستالینیزم. ئارۆن جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەم ڕۆمانتالیتاریانە نیشانیان داوە کە سەرکردەیەکی دیماگۆژیک دەتوانێت بە درۆ و دروشمی شۆڤێنی

ملیۆنان کەس کە بکاتەوە و شەڕی وەرانکاری بەرپا بکات . لە چوارچێوەی هۆشیاری مێژوویيدا ئارەزوو بە تەنها گەیانکاری نییە ، بەڵکو بریتییە لە "هۆشتنەوەی" ئابڕدوو و کەڵکەبوونی مەعریفە و ئەزموونەکان . ئارەزو لە دۆقێکیدا لەسەر چەمکی مێژوو و پێشکەوتن ئاماژە بۆ دۆکات کە پێشکەوتن کاتێک بەدی دێت کە نوێبوونەوەی کارەکانی نوێی پێشوو بداتەوە، لە گەڵ زیاد کردنی ڕەگەزە نوێیەکان ، ڕەگەز بە کەڵکەبوونی ئارەزانی زانست و دەستکەوتەکان دەدات . لەگەڵ ئەوەشدا ئارەزو هۆشداری دەدات لەوەی باوەڕی بەوە هەبێت کە پێشکەوتنی زانستی یان تەکنەلۆژی بە مانای پێویستی پێشکەوتنی ئەخلاقی یان سیاسی دێت ، وەک چۆن مرۆڤایەتی تاکو ئێستا بەهەی ململانێی ئایدیەلۆژی و سیاسییەوە بەرەوووی پاشکشەو شکست دەبێتەوە .

٢ پیسی و قەزەوەنی شەڕکان و مەحاڵبوونی ئاشتی

٢"هەڵبژاردن لە سیاستدا لە نەوان چاکە و خراپەدا نییە، بەڵکو لە نەوان باشتر و خراپتردایە" ئارەزو ڕەخنەگرێکی تووندی شەڕ و ژەمە تۆتالیتاریيەکان بوو کە بوونە هۆی لەناوچوونی جیهان لە سەدەی بیستەمدا. لە کتێبەکیدا بیرکردنەوە لە جەنگ ئارەزو شیکاری بە سروشتی تێکدەرانەی شەڕکان دۆکات و تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە چۆن ئایدیەلۆژیا تووندڕەوکانی وەکو نازیزم و ستالینیزم، ڕێمەن دەروشمی تووندوتیژ دۆقزنەوە بە پاساوهێنانەوە بە ململانێکان. هەروەها ئارەزو ئەو بیرکەیەی کە دەڵێت شەڕکان دەتوانن ببێتە هۆی چارەسەری یەکلاکەرەوە بە ململانێکان، موناقەشەی کرد و ئاماژەی بۆدا کە زەرجار تووندوتیژی و ڕق و کینەیەکی زیاتر دروست دۆکەن نێک ئاشتی . سەبارەت بە ئاشتی ئارەزو بە لەبەرچاوگرتنی کێبڕکێی بەردەوامی نەوان سیستەمی سیاسی و ئایدیەلۆژیاکان، گومانی هەبوو لە ئۆگەری بەدەستهێنانی ئاشتییەکی بەردەوام لە نەوان گەلاندا.لە کتێبەکیدا باس لەوە دۆکات ڕزگاربوون لە وەهمەکانی پێشکەوتن لە ململانێی ئایدیەلۆژیيەکان، وەک ئەوەی لە نەوان سەرمایەداری و سۆسیالیزمدا هەیە ئێستەم ئامانجی ئاشتی بە دەست بهێنرێت . بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا ئارەزو داوای بەهەزکردنی دامەزراوە نەودەوڵەتییەکانی نێتەوە یەکگرتووەکانی کرد وەک میکانیزمێک بە کەمکردنەوەی گرژییەکان و چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان سەرەڕای سنووردارکردنی کاریگەرییەکانیان. هەروەستی ئارەزو سەبارەت بە سەربەخۆیی جەزائیر، کە پشتگیری لە ئاشتیخوازی دۆکرد و ڕەخنەی لە کۆلۆنیالیزمی فەرەنسی گرت،ڕەنگدانەوەی ئەو باوەڕیە کە تووندوتیژی کۆلۆنیالیزم ناتوانێت ببێتە هۆی چارەسەری بەردەوام.ئەمە هەست

دەکەین هەموو شتێک کە لە دڕاوەی خەمانچ وەک کەیلەیە، مەحکومین بە بەدبەختەنانی تەنها بەشێک لەوەی کە دەتوانین بین، مەحکومین کە تەواوی بوونی خەمان لە پیشەیەکی سنووردارادا بژین و هیچ هیوایەکی گەورەیمان نییە جگە لە قبوڵکردنی ئەم سنووردارکردنە. بەدبەختیەکان لە سیستەمی نەوان دەوڵەتکاندا ئەوندەی بەندە بە ئیرادە، ئەوندەش بەندە بە سەرچاوەکانەوە؛ ئەگەر سەیری ئەوروپای ڕۆژئاوا بکەین وەک یەک یەکە ، سەرچاوەی هەیە نەک ئیرادە.

ئەنجام

"یەکسانی عەقیدەیی بەهودە بەدوای سنووردارکردنی سروشت و بایەلۆژی و کەمایەتیدا دەگەڕێت ، نەک یەکسانی بەکو ستەمکاری دەستبەر دەکات ."

ئەیمەند ئارین نوێنەرایەتی مەدللی بیرمەندەکی پابەند دەکات کە شیکاری زانستی لەگەڵ ڕەخنەی فەلسەفی تێکەڵ دەکات. لە ڕێگەی بەرهەمەکانییەوە لەسەر قەناغەکانی بیری کەمایەتی ، ئارین دیدەکی گشتگیری پێشکەش کرد بە تێگەیشتن لە کەمێگا پێشسازییەکان، کە تیایدا سەرنجی لەسەر ململانێ سیاسییەکان بوو وەک بزوێنەری سەرەکی مێژوو.هەروەها بەشداری کردووە لە هەوشاندنەوەی وەهمەکانی پێشکەوتن لە ڕێگەی شیکارییەکانی بە هەشیاری مێژوویی، هەشداریدا لە مەترسییە ئایدیەلۆژییەکان کە هەڕەشە لە مرۆڤایەتی دەکەن. سەبارەت بە شڕۆڤەکان ئارین "قەزوانی" ئەوانی ناشکرا کرد، جەختی لەوە کردەوە کە کەبەکەی ئایدیەلۆژی و سیاسی نەوان دەوڵەتان ئامانجی بە دیهێنانی ئاشتی قورس دەکات. بەڵام لە گەڵ ئەوشدا بانگەوازکەی بە بەهێزکردنی دیالۆگ و دامەزراوە نودەوڵەتییەکان هیوای پێ دەبەخشێت بە کەمکردنەوەی ململانێکان ، تەنانەت ئەگەر ئاشتییەکی ڕەهاش نەتوانرێت بهێنرێتە دی . میراتی ئارین لە توانای ووبەووبوونەوەی بیرکەی هەڵدایە، وەک کلاد لیڤی شتراوس ناوی لێنابوو "پاک و خاوێنی کولتووری"توانی لە نێیارە فکریەکانی تێبگات پێش ئەوەی وامیان بداتەوە ، هەر ئەوەش وایکرد دەنگەکی عەقڵانی بێت لە سەردەمێکدا کە ئایدەلۆژی تونددەوی زاڵ بوو . بەڵام بە چی ڕەمان ئارین وێنەیەکی شاراوە بوو لە مەشهەدی سەسەلۆژی سەرباری ئەو بەشداریە ڕەخنە کارێگەرو گەورانەی کە پێشکەشی کردن ؟

سەرچاوە:

د . زهير الخويلدي – انفاس نت – ٤ – اكتوبر ٢٠٢٥

فەلسەفەی پۆچگۆرایی ئەلبێر کامۆ و عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

نووسەر و فەیلەسوفی فەرەنسی ئەلبێرت کامۆ (1913-1960) خاوەن خەڵاتی نۆبڵ بۆ ساڵی ١٩٥٧ بە دووەم گەنجترین براوەی خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیات دادەنرێت لە دوای نووسەری بەریتانی کیپلینگ، هەروەها گەنجترین کەس کە لە نێو هەموو براوەی خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبدا بە گەنجی کەچی دوایی کردبێت. بەرهەمەکانی کامۆ بەسەر دوو گروپدا دابەشبوون، کە ناوی ناوە: بازنەی یاخیبوون و بازنەی پوچگەرایی. یەکەم کەس بوو کە دەستەواژەی "پوچگەریی" بەکارهێنا، کە بووە بزووتنەوەیەکی ئەدەبی و فەلسەفی کە لە پەنجاکانی سەدەی بیستەمدا ناوبانگێکی زۆری بەدەستهێنا. پوچێتی بە پێی وانگەی کامۆ، هەستکردنە بە دڵتەنگی و بێهودەیی هەستکردن بە قورسایی مژووەوە دروست دەبێت.

ئەم هەست کردنە بە پوچێتیەی ژیان یاخیبوون دروست دەکات، کە دەکرێت سەرەتا تاکەکەسی بێت، دواتر بگۆڕێت بە یاخیبوونێکی بەکۆمەڵ. کامۆ لە میکانیزمی میکانیکی ژیان یاخی بوو. مرۆڤ بە یەک خشتەیی دژی تا ڕادەیەک لە خۆو هەڵدەستێت و هەست دەکات کە کەسێکی نامۆ و تەنیایە لەم دونیایەدا. هەروەها کات ئەو دوژمنەیە کە هەوڵەکانی بەفیڕۆ دەدات ، دواجار فڕێی دەداتە باوەشی مەرگەوە . ئەمە ئەو ڕاستییەیە کە ئەم کەسە ناچار دەکات ڕووبەڕووی ببێتەوە. نە ئەخلاقی و، نە هەوڵەکانی و ، نە زیرەکییەکەی ، لە بەرامبەر ئەم جیهانە پووچ و بێمانایە هیچ سوودێکی نییە کە پەنا لە مرۆڤی ناعەقڵانییەت . ئەو ئازادییەی کە پێی وایە چێژی لە وەردەگرێت وەهمە، وەک چۆن کەیلەی حوکمی پشووختەی داب و نەریتەکانە. پەیوەندییە مرۆییەکان بە درێژ دەمێننەوە، پەیوەندیکردن ونە و لەک تێنەگەیشتن زاڵ و براوەیە . کەڵێنی نێوان مرۆڤەکان زیاتر دەبێت. هەکەسی بەدەنگ قوربانی و تاوانباری سزادراوە. کامۆ یاخی بوو لەو نەرم و ئایدەاڵیزانەی کە لەسەر بنەمای کەیلەکردن و تێقاندن دامەزراون .

هەروەها ئەو ئەفسانەی گێڕەدان و پێشکەوتنی ئیدانە کرد ، کە بە وەعدی پێشوەختە خەڵک فریو دەدەن ، بە پاساو هێنانەوە بە داپێشینی ستەمکاری ئێستا ، هاوکات لەبری دەزینەوەو بە دیهێنانی دۆخی باشتر ، شەرعیەتدانە بە ملکەچبوون و تەسلیمبوون . کامە ڕقی لە هەڕهاتن یان خۆکوشتن بوو، بۆری نواند و یاخی بوو لە بڕیارە کۆمەڵایەتییەکان و بیروباوەڕە ئاینییەکان. هەروەها لە بڕامبەر مردندیشدا . بارودۆخی مرۆڤایەتی قبوڵکرد بەبێ ئەوەی هیواکان بە سبەی یان ژیانێکی تر وەبیر بهێنێتەوە . ئەو پرسیارە بنەڕەتییەی کە بڕهەمکانی کامە دەوروژێنێت ئەوەیە: ئایا ژیان شایەنی ئەوەیە لە بەدەنگی جیهاندا بژی؟ هەرچەندە ئامادە نەبوو وەڵامێکی تەواو بە ئەو بداتەوە ، بەڵام پێشنیاری کرد مرۆڤ دەتوانێت لە ڕێگەی هۆشیاری و یاخیبوونی نائومێدانەی خۆیەوە تێپەڕێت بە سەر پوچەتی و بەمانایی ژیاندا . فەلسەفەی پوچگەرایی کامە کە پەیوەستە بە چەمکی نەبوونی بەمانای جۆهەری ژیان ، بنامای تێگەیشتنی بڕهەمکانیەتی . ئەو پێی وایە قبوڵکردنی پوچەتی و بەمانایی دەبێتە هۆی یاخیبوون و ئازادی کەسێتی. تێبینییە بناوبانگەکەی کە ئاماژە بۆ دۆکات (خۆر بە سەبەر نییە و پۆیستە شەو بناسین) بە تێگەیشتنی تەواو لە ژیان پۆیستی بە ناسینی هەم خۆشی و هەم ئازار هەیە .کامە پێی وابوو پوچەتی لە ڕووبەڕووبوونەوەی حەسرەتو شەو شەوقی مرۆڤ و بەدەنگی جیهان سەرچاوە دەگرێت. ئەو پێی وابوو مرۆڤ بە سروشت پوچگەرا نییە، بەڵکو هەستکردن بە پوچەتی لە پەیوەندییەکی لەگەڵ جیهانەوە سەرچاوە دەگرێت. کاتێک ڕووداوات کە دژایەتییەک هەبێت لە نێوان ئەوەی ئەوان دەیانەوێت یان چاوەڕێی دەکەن لە ژیان، لەگەڵ ئەوەی جیهان بە کردار پێشکێشیان دەکات.

مرۆڤکان خۆیان دەکەن بە دەزینەوەی مانا لەم جیهانەدا، لە کاتێکدا لە بڕامبەردا جگە لە پشتگوێخستن و بەدەنگی هیچی تر لە دونیا نادەزنەوە . لە فەلسەفەی کامەدا چەمکی (پاڕەوانی پوچگرا) دروست دەبێت و بەرجەستەی ئەو گرژییە قووڵەی نێوان ئارەزووەکانی مرۆڤ و بێباکی جیهانە. پاڕەوانی پوچگرا بە تەواوی ئاگاداری ئەم ململانێ جۆهەرییە ، ئەو تەدەگات کە لە کاتێکدا مرۆڤ بە سروشتی بەدوای مانا و ئامانجدا دەگەڕێت، بەڵام جیهان هیچ لەمانەی پێشکەش ناکات ، لەگەڵ ئەوەشدا لە جیاتی تەسلیم بوون بە نائومێدی یان دەست گردن بە هیوای درۆ ، ژیانێک هەڵدەبژێرێت کە بە تەواوی درک بەو پارادۆکسە دەکات . کامە پێی وابوو ژیان لەسەر بنەمای بەهودەیی دامەزراوە و ئەمەش سەرچاوەی دەستپێکی نوێیە بە ژیان نێک کەتایبەکی. کامە پشتی بە بیرکەی قوتابخانەی فەلسەفیکانی هاوچەرخ بەستووە بە شیکردنەوەی ناوەڕۆکی پوچگەرایی . گرنگیشتە

چەمکی "هەستی پوچگەرایی" کە بۆی دەرکەوت لە سەر بنەمای دژایەتی نێوان مرۆڤ و ژینگەی دەرەکی ووددات . لە دەخێکدا مرۆڤ توانی بە شۆڕشێکی قەناعەت پێکەر دونیا لێکبداتەوە، ئەو کات ئەم جیهانە لە ڕوانگەی ئەوەوە دەبێتە شتێکی تێگەیشتوو و قبوڵکراو. بەڵام کاتێک مرۆڤ درکی کرد ئەم لێکدانەوەیە وەهمە ، یەکسەر هەست دەکات کە کەسێکی نامۆیە لەم جیهانەدا . ئەوجا گومان لە مانای ژیان و بە سودی ژیان دەکات و لێرەدا هەستی بەمانایی و پوچگەرایی لەدایک دەبێت. کامۆ ئەو هەکارە تایبەتانەی ڕونکردۆتەوە کە پەیوەندییان بەم هەستەوە هەیە ، ئەو پەیوایە پوچگەرایی لەناکاو دەچێتە ناو هەشی مرۆڤەوە لەو ساتەدا کە مرۆڤ هەست بە بێتاڵی دەکات .
هاوکات هەست بە ماندووبوون دەکات لە بوونی ڕۆژانە یان ژیانی ڕۆژانە ، چوکە لەم ساتەدا هۆشیاری دەوەستێت لە بە دەستهێنانی ئامانجی ژیانی ڕۆژانە . دواجار زنجیرەی ڕەفتاری ئاسایی و ڕێتینێکان دەپچڕێت . لێرەدا بەمانایی و پوچگەرایی لە ڕووی مادیو مەعنەویەوە ئاشکرا دەبێت. کامۆ پێی وابوو کە پوچگەرایی نە لە مرۆقداو ، نە لە جیهاندا، ناشاردرێتەوە بەڵکو لە تێکڕوونیاندایە. کەواتە، بەمانایی و پوچگەرایی دەبێتە تاکە پێتێکی هاوبەش لە نێوانیاندا. پاشان ئەم بیرکەرەی پەرەپێداو ، گەیشتە جەرگ لە یەکێتی سێ لایەنە ، پوچگەراییی، هۆشیاری مرۆڤ و جیهان. کامۆ لە تەمەنی ٤٦ ساڵیدا بەهۆی ڕووداوێکی ئۆتۆمبێلەوە گیانی لەدەستدا. سەیر لەوەدایە کە لە سەرەتای ژیانی ئەدەبیدا لە خەیاڵیدا کەمەنتێکی نوسیبوو گوتبووی بەماناترین مردن لە ڕووداوی ئۆتۆمبێلدا !! .

د. ابراهيم ابو عواد – سەرچاوە – (انفاس نت من اجل الثقافة والانسان) ٤ اكتوبر ٢٠٢٥

ئەنتانیە گرامشی: لە نێوان شۆشگێڕی ترانس کولتووری و

گۆڕینی میحوەرکان بەرەو ئۆنداماتی.. و . لەعەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

ئنتەرنیە گرامشی: لە نەوان شۆڕشگێڕی ترانس کولتووری و گۆڕینی میحوەرکان بەرەو ئۆندامەتی نا وابەستەیی – ڕەبازکی پۆست کۆلۆنیالیزم)..

"هەرچەندە مێژووی هەر وەاتەک کۆنتر بێت، ئەو چینە کۆمەکەبووانەی تەمەن و مشەخۆرن لەسەر 'میراتی کۆن' دەژین، هاوکات خانەنشینکانی مێژووی ئابووری ژمارەیان زیاتر و قورستر دەبن." ئنتەرنیە گرامشی (۱۸۹۱-۱۹۳۷)، بیرمەندی مارکسیزمی ئیتاڵی، بە یەکەک لە دیارترین کەسایەتیە ڕەشنبیرکانی سەدەی بیستەم دادەنرێت. بۆشداریکی قووڵی تیۆری لە بیری سیاسی و کولتووری و کۆمەڵایەتیدا کردووە ، بیرکەکانی چوارچێوەی سنوری ئیتالیایان تێپەڕاندووە و بوون بە ئامرازی شیکاری جیهانی بۆ تایبەتی لە چوارچێوەی لکێنەوەکانی پۆست کۆلۆنیالیزم ، لکێنەوەکانی گرامشی لە دەوری خوێندنەوەی شۆڕشگێڕکی ترانس کولتوری دەسوڕێتەوە لە گۆڕ تەرکیز کردنە سەر چەمکی هێژموون . بیرکەی ئۆرگانیک و گۆڕانکاریە کولتووری-سیاسیەکان کە دەتوانن بۆشداربن لە بنیاتنانی ئۆرگانیکی ناوابەستە لە ڕەگەی ڕەبازی پۆست کۆلۆنیالیزمەوە . ئامانجی توێژینەوەکە ئاشکرا کردنی ئەوەیە کە چۆن بیرکەکانی گرامشی بکاربهێنرێت بۆ تێگەیشتن لە داینامیکی هێز لە چوارچێوەی پۆست کۆلۆنیالیزم و جەختکردنەوە لەسەر تواناکانی بۆ دووبارە داشتنەوەی پەیوەندیە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان لە جیهانی غیرە ڕۆژئاوایدا . گرامشی چۆن چۆنی دیاردەی هێژمونی کولتوری ئیمپریالیستی بەسەر کولتورە وابەستەکاندا پێناسە دەکات؟ ، ئایا ستراتیژێتکی پێویست هەیە پەیڕەو بکرێت بۆ بەرەنگاری ڕەشنبیری و بۆ دەست هێنانی ڕزگاریکی تەواو سیاسی ؟ .

(گرامشی و پۆست کۆلۆنیالیزم)

گرامشی لە شاری سەردینیا لەدایک بووە کە یەکێکە لە ناوچە پڕاوێزخراوەکانی ئیتالیا ئەمش هەستیاریکی تایبەتی پێبەخشی بۆ پرسەکانی پڕاوێز و ناوەند ، ئەو کات چالاکوانکی سیاسی بوو لە حیزبی شیوعی ئیتالیا، ساڵانکی زۆر لە زیندان لە ژێر دەسەڵاتی

ژەمی فاشیستی بە سەر بردوو لە (١٩٢٦-١٩٣٧) ، لە نووسینی "دەفتەرەکانی زیندان"دا، کەمکردنەوەی تێبینی فەلسەفی و سیاسی کە بنەمای بڕیاری تیۆریکانی گرامشی پێکهێنا ، وەک بیرکەرەکانی سەبارەت بە هەژموون، ڕۆشنبیری ئۆرگانی ،جەنگی مانەوەی و بابەتی کە کۆستەکانی شیکردنەوەی تەداخستە ڕوو بە تۆگەیشتن لە پەیوەندیەکانی چینایەتی و ڕۆشنبیری لە کۆمەڵگاکانی سەرمایەداریدا . بەم پێیە لەکۆتاییەکانی پستە کۆنیالیزم هەوڵدەدەن بە تۆگەیشتن و هەوڵشاندنەوەی پێکهاتەی ئیمپریالیزم کە کارگەریەکانی بەردەوام بوون لە مەڵبەندیەکانی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری پاش کۆتایهێنان بە ئیمپریالیزمی فەرمی . بیرمەندانی وەک ئەدوارد سەعید و هەمی بابا و گایاتری سپیڤاک بیرکەرەکانی گرامشیان بەکارهێناوە بۆ شیکردنەوەی هەژمونی کولتوری و سیاسی لە چوارچێوەی پستە کۆلۆنیالیزمدا . چەمکی هەژموون لای گرامشی ئاماژەیە بۆ کۆنترۆڵکردنی چینی دەسەڵاتدار لە ڕێگەی قبوڵکردنی کولتوریەوە نەک هێزی زۆرەملێ ، بەو مانایەی گونجاندن لەگەڵ بیرکەی کۆلۆنیالیزمی کولتووری و کۆنترۆڵکردنی "لۆژیکی گشتی" لە کۆمەڵگا کۆلۆنیالیزمکاندا .

٢ (گرامشی وەک شڕۆڤەکەری ترانس کولتوری
چەمکی هەژموون و بەکارهێنانکانی پستە کۆلۆنیالیزم)
چەمکی هەژموون یەکێکە لە بڕیارە هەرە دیارەکانی گرامشی ، گرامشی پێیوایە هەژمون کاتێک بەرجەستە دەبێت کە چینی دەسەڵاتدار بتوانێت جیهانبینی خۆی وەک بەشێک لە "لۆژیکی گشتی" کۆمەڵگا بسەپێنێت.بە ئەوەی خەڵک وەک شتێکی ئاسایی قبووڵی بکات لە چوارچێوەی پستە کۆلۆنیالیزمدا ، دەکرێت هەژموون وەک میکانیزمێک بخوێنرێتەوە بە دڕژدان بە
کۆنترۆڵی ڕۆژاوا لە ڕێگەی کولتوور و پەروەردە و میدیاوە ، بە نمونە دەکرێت کارگەری هەژموونی ڕۆژاوا وا ببینرێت بە بەردەوام بوونی مۆدێلی ڕۆشنبیری و ئابووری ڕۆژاوا وەک ستاندارێکی جیهانی تێنانێت لەو کۆمەڵگایانەش کە سەربەخۆیان بەدەستهێناوە .
٣(پێناسەی هەژمون لای گرامشی)
گرامشی هەژمون وەکو پرسەیەک پێناسە دەکات کە بەهۆیەوە جیهانبینی چینی دەسەڵاتدار دەسەپێنرێت بەسەر هەموو کۆمەڵگادا بە چەشنێک ئەم دیدە دەبێتە بەشێک لە " لۆژیکی گشتی " کە تاکەکان بە ئارەزووی خۆیان وەریدەگرن نەک بە هێزی زۆرەملێ بە پێچەوانەی کۆنترۆڵی ڕاستەوخۆوە کە پشت بە سەرکوت دەبەستێت . هەژموون پشت بە قبووڵکردنی کولتوری و ئایدیۆلۆژی دەبەستێت ، ئەمەش وا دەکات زیاتر

بەردەوام بێت . هەژموون لە جیهانی دامودەزگاکانی کۆمەڵگەی مەدەنی وەک پەروەردە، ڕاگەیاندن، ئایین و کولتوورەوە ، بە دیدێت، کە هەشیاری بکۆمەڵ لە قاڵب دەدەن و بەهاکانی چینی دەسەڵاتدار دەچەسپێنن .

(پێکهاتەکانی هەژموون) .

ڕەقبوونکردنی خەباخشانەوە: – هەژموون تەنها پشت بە هێز نابەستێت بەڵکو بەندە بە توانای چینی دەسەڵاتدارەوە تا ئەو ڕادەیەی چینەکانی دیکە قەناعەت پێبکات کە بەرژەوەندیەکانی گونجاوە لەگەڵ بەرژەوەندیەکانی تەواوی کۆمەڵگا . هاوکات دەرکەوتن و قبوڵکردنی خەباخشانە لە وەرگرتنی مەدلی کولتوری و ئابووری ڕێژاوا لایەن نوخبە ناوخۆیەکانەوە وەک ستاندارێکی "جیهانی" لە چوارچێوەی پێست کۆلۆنیالیزمدا .

ڕەزامەندیهێنەران : – دامەزراوەکانی وەک قوتابخانەکان، زانکۆکان، کەرەستەکانی میدیا و دامەزراوە ئاینیەکان ئامرازگەلێکی سەرەکین بۆ بەهاوکردنەوەی باڵادەستی و هەژموون کە شێوازی لە قاڵبدانی تاکەکانە بە بینینی جیهان ، بە نمونە لە وڵاتانی دوای ئیمپریالیزم زمانە کۆلۆنیالیزمەکانی (وەک ئینگلیزی) لە پەروەردەدا بەکاردەهێنرێن بۆ بەردەوام بوونی هەژمونی مەدلی ڕێژاوایی .

ڕەخنەگرتن : – ئاماژەیە بۆ ئەو بیروباوەڕ و بەهایانە کە لە کۆمەڵگادا دەبنە " سروشتی ". گرامشی پێیوایە ڕەخنەگرتن بەڵایەن نییە، بەڵکو بۆ شۆڕێک لە قاڵب دراوە کە بەرژەوەندی چینی دەسەڵاتدار تێدا ڕەنگ بداتەوە . دەرکەوتنی ڕەخنەگرتنی مەدلی مەدەرنەو گۆشەکردنی ڕێژاوا وەکو تاکە ڕەگای پشکەوتن لە چوارچێوەی پێست کۆلۆنیالیزم .

ڕەهاوسەنگی نێوان هێز و قبوڵکردن : -هەژموون بە تەواوی دەسەڵاتی زەرەملە ڕەدناکاتەوە بەڵکو قبوڵکردنی کولتوری لەگەڵ دەسەڵاتی سیاسی و سەربازی تێکەڵ دەکات . لە کاتێکدا قبوڵکردن شکستی هێنا چینی دەسەڵاتدار پێنا بۆ سەرکوتکردن دەبات.

(ئامرازەکانی هەژموون لە چوار چێوەی پێست کۆلۆنیالیزم) .

لە کۆمەڵگاکانی دوای کۆلۆنیالیزمدا، هەژموونی ڕێژاوا لە ڕەگەی چەند میکانیزمێکەوە بەردەوامە: –

ڕزمان: زمان ئامرازێکی سەرەکی هەژموونی کولتووریە بۆ کار هێنانی زمانە کۆلۆنیالیزمەکانی(وەک ئینگلیزی یان فەرەنسی) لە پەروەردە و ئیدارەدا باڵادەستی کولتووری ڕێژاوا بەردەوام دەکات و زمانە

ناوخۆییەکان پەراوێز دەخات. بۆ نمونە لە هیندستان زمانی ئینگلیزی بووە بە زمانی نوخبەی پەروەردەیی و کارگێڕی و زمانەکانی وەک هیندی یان تامیل لە هەندێک چوارچێوەدا پەراوێز خراون . پەروەردە: سیستەمی پەروەردە لە وڵاتانی دوای ئیمپریالیزم زۆرجار میتۆدی جیاوازیی بەکار دێنن کە تێرکێز دەخەنە سەر گێڕانەوەی مێژووییی کۆلۆنیالیزم بەمەش کولتووری ناوخۆییەکان بە بەها دەکەن . بۆ نمونە لە ئەفریقا منهەجەکان سەرنج دەخەنە سەر مێژووی ئەوروپا لەسەر حیسابی مێژووی ناوخۆیی ئەفریقا. ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری گشتی: ئامرازەکانی ڕاگەیاندنی جیهانی تەرویج دەدات بۆ نەرم و بەهاکانی ڕۆژئاوا وەکو تاکگەرایی و بەرخۆری ، ئەمەش کاریگەری دەنوێنێت لە سەر ناسنامەی ڕۆشنبیری گەنجانی کەمەگاکانی پاش ئیمپریالیزم . بۆ نمونە باڵادەستی هۆلیوود و میدیای ڕۆژئاوایی لە داشتنی پەوەرەکانی جوانی و سەرکەوتن لە ئاسیا و ئەفریقا . نوخبە ناوخۆییەکان: نوخبە ناوخۆییەکان ڕۆڵ دەگێڕن لە بەهەزکردنی هەژموون بۆ وەرگرتنی مەدەلی ڕۆژئاوایی لە سیاست و ئابووری و کولتوور. گرامشی ئاماژە بۆ نوخبەیانە دەکات پێیان دەڵێت "ڕۆشنبیری نەریتی" کە خزمەت بە بەرژەوەندی چینی دەسەڵاتدار دەکەن .

(ڕۆشنبیری ئەرگانیک و ڕۆزگار بوونی ڕۆشنبیری)

ڕۆڵمکی ڕۆشنبیری ئەرگانیک یەکێکە لە پایە بنەڕەتییەکانی بیرکردنەوەی ئەنتۆنیۆ گرامشی بۆ پێیەی نوێنەرایەتی ئامرازێکی ناوەندی دەکات بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەژموونی کولتووری و سیاسی ، بۆ پێچوانەی ڕۆشنبیری تەقلیدی کە خزمەت بە بەرژەوەندی چینی دەسەڵاتدار دەکات . ڕۆشنبیری ئەرکانیک بۆ توندی پێیوەستن بۆ چین و کۆمەڵانەی کە پەراوێز خراون و کار دەکات بۆ بەرز کردنەوەی ئاستی هۆشیاری ڕۆشنبیری و سیاسیان و بونیادنانی دژە هەژموون لە چوارچێوەی دوای ئیمپریالیزم . ڕۆڵی ڕۆشنبیری ئەرگانیک سنورە چینایەتیەکان تەدەپەڕێنێت و شوناسە کولتووری و نەتەوەیە پەراوێزخراوەکان لەخۆدەگرێت، ئەمەش وایکردووە کە لە بەرەنگاربوونەوەی هەژموونی ڕۆژئاوادا ڕۆڵی سەرەکی هەبێت . ئەم توژینەوەیە ئامانجی وردەکاری ڕۆڵی ڕۆشنبیری ئەرگانیکە، تیشک دەخاتە سەر ئەرکەکانی، ستراتیژیکانی، بەکارهێنانی پراکتیکی و ئەو ئاڵنگاریانەی کە لە چوارچێوەی دوای ئیمپریالیزمدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە . لەم ڕوانگەیەوە گرامشی لە "دەفتەرەکانی زیندانەدا" جیاوازی دەکات لە نێوان دوو جۆر ڕۆشنبیردا:

ڕۆشنبیری نەریتی: سەر بە نوخبە ڕۆشنبیرە نەریتیەکانە (وەک ئەکادیمی و قەشە و کاهنەکان)زۆرجار سەربەخۆ لە ململانی چینایەتی

کار دەکات بۆ بەردەوامکردنی هەژموونی کولتووری چینی دەسەڵاتدار .
١١شنەبیری ئۆرگانیک: لە ناو چین یان گروپێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراوەوە سەرهەڵدەدات و بەرژەوەندیکانی خۆی دەردەبڕێت و وەک ڕێکخەر و کەڕاوێکی مامەڵە دەکات . ١١شنەبیری ئۆرگانیک مەرج نییە ئەکادیمیک بێت، دەکرێت نووسەر، هونەرمەند، چالاکوان، یان مامۆستایەک بێت کە پەیوەندیەکی تەکەنزیکی بە کۆمەڵگاکەیەوە هەبێت لە چوار چێوەی دوای ئیمپریالیزم . ١١شنەبیری ئۆرگانیک فراوانتر دەبێت و نوێنەرایەتی گروپە پەراوێزخراوەکانی کولتووری و نەتەوەیی دەکات وەک گەلانی ١١سەن، جووتیاران، یان کەمینە زمانیەکان لە بەرامبەر هەژموونی ١١شنەبیری ١١ژئاوا .

١(ئۆرگانی ١١شنەبیری ئۆرگانیک)
١١ڕێکخستنی هەشیاری بەکۆمەڵ: ١١شنەبیری ئۆرگانیک کار بۆ بەرزکردنەوەی هەشیاری کولتوری و سیاسی گروپە پەراوێزخراوەکان دەکات ، کە یارمەتی دەدات لە ڕێگەی و ێیشەی پەراوێزخستنی خۆی تێبگات و دیدی ١١خنەگرانەی پەرەپێدەدات بۆ هەژموون . بۆ نمونە لە چوارچێوەی پێست کۆلۆنیالیزمدا، ١١شنەبیری ئۆرگانیک گەلانەوەی کۆلۆنیالیزم هەڵدەوەشێنێت کە ١١شنەبیری ١١ژئاوا وەک ستانداردی مەدەرنیتە دەخاتە ڕوو . بەرهەمهێنانی زانیاری ناوخۆیی: بڵاوکردنەوەی هەشیاری دەکات لە بەرهەمهێنانی ئۆو زانیاریانەی کە ١١نگدانەوەی ئەزمون و بۆچوونە ناوخۆیەکانە، وەک ئەدەب، هونەر، یان لێکۆڵینەوەی مێژوویی بۆ بەرەنگاربونەوەی هەژمونی کولتووری . بۆ نمونە بەرهەمهێنانی بەرهەمی ئەدەبی بە زمانە ناوخۆیەکان بۆ پێشخستنی ناسنامەی ١١شنەبیری .
١١ڕێکخستن و کۆکردنەوە: کار دەکات وەک ناوبژیوانێک لە نێوان گروپە پەراوێزخراوەکان و دامەزراوە سیاسی و کولتووریەکان ، هاوکات یارمەتیدەر بۆ بنیاتنانی بزووتنەوە کۆمەڵایەتیەکانی بەرەنگاری . بۆ نمونە ١١ڕێکخستنی بزوتنەوە کولتووریەکان یان سیاسیەکان بۆ داوای مافی زمانی ناوخۆیی یان چاکسازی لە پەروەردەدا .
١١بنیادنانی دژە هەژمونیک : ١١شنەبیری ئۆرگانیک هەوڵدەدات بۆ بنیادنانی دژە هەژمونیک لە ١١ڕگەی پێشخستنی نەرم و بەهاو گەلانەوەی ١١شنەبیری ناوخۆیی ، ئاڵانگاری "لەژیکی گشتی " دەکات کە لە لایەن هەژموونی ١١ژئاواوە سەپێنراوە .

١(ستراتیژیکانی ١١شنەبیری ئۆرگانیک لە چوارچێوەی پێست کۆلۆنیالیزمدا)

زیندووکردنەوەی ناسنامەی کولتووری: هەشبیری ئەرگانیک تەرکیز دەخاتە سەر زیندوکردنەوەی هەگەزە کولتووریە پەراوێزخراوەکان، وەک زمان، هونەر و نەریتە ناوخۆییەکان . بەکارهێنانی پراکتیکی: نگوگی وا تیەنگۆ لە کینیا داوای کرد ئەدەبیات بە زمانە ئەفریقیەکانی وەک کیکویو بنوسرێت، بەو پێیەی ئینگلیزی بایادەستی کولتووری کۆلۆنیالیزم بردەوام دەکات. پەرتوکی سێنەوەی ئیمپریالیزم لە عەقڵدا (١٩٨٦) بەیاننامەیەکە هەشبیری ئەرگانیک پیشان دەدات لە وەرگردنەوەی ناسنامەی ئەفریقیدا .
هەدوبارە نوسینەوەی مێژوو: کاردەکات بۆ گەڕاندنەوەی گەڕانەوە مێژوویە ناوخۆییەکان کە لە سەردەمی کۆلۆنیالیزمدا سڕاونەتەوە، بە مەبەستی بەرزکردنەوەی شانازی کولتووری و نەتەوەیی .
٤ بەکارهێنانی پراکتیکی: لە هیندستان گروپی لەکهینەوەکانی سەر بە سەرکایەتی ئاناجیت گوها هەوڵەکانی خستە گەڕ بۆ دوبارە نوسینەوەی مێژووی جوتیاران و چینە پەراوێزخراوەکان ، ئەمەش ئاماژەی چیرەکانی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیای بوو کە تەرکیزی لەسەر نوخبەکان بوو .
٥ هەشیاری و هەشنبیرکردن: هەکخستنی هەرک شەپ و وتار و بەرنامەی پەروەردەیی بۆ بەاوکردنەوەی هەشیاری سیاسەت بە ناسنامەی کولتووری و مێژوویی.
٦پراکتیکی کردەیی: لە باشووری ئەفریقا، ستیف بیکۆ، سەرکی بزووتنەوەی "هەشیاری هەشپەستەکان" هەی هەشنبیری ئەرگانیکی بینی لە هەکخستنی بەرنامەی هەشیاری بۆ بەرەوپێش بردنی شانازیکردن بە ناسنامەی ئەفریقی لە بەرامبەر ئاپارتایددا .
٧بەرهەمهێنانی بەرهەمی هەشنبیری: بەشداریکردن لە بەرهەمهێنانی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری و سینەمایی کە ئەزموونی گروپە پەراوێزخراوەکانی تێدا هەنگ دەداتەوە .
٨بەکارهێنانی کردەیی: لە هەژئاوای ئەفریقا، ئایمە سیزەر و لیۆپۆڵد سێنگەر بەشداریان کرد لە بزووتنەوەی "نەگریتوددا" بە نووسینی شیعر و شانۆگەری کە شوناسی ئەفریقای شکۆماند کرد و ئاماژەی هەزموونی فەرەنساشی کرد .
٩هەکخستنی سیاسی و هەشنبیری: کاردەکات بۆ بنیاتنانی بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان کە داوای مافی گروپە پەراوێزخراوەکان دەکەن، وەک مافی خوێندن بە زمانە ناوخۆییەکان یان پاراستنی میراتی هەشنبیری .
١٠بەکارهێنانی کردەیی: لە بەلیقیا، هەشنبیرانی ئەرگانیکی دانیشتوانی هەسەن، وەک ئەندامانی بزووتنەوەی "پاچاکوتی" هەیان هەبوو لە هەکخستنی داواکاریە سیاسیەکان بۆ بەرەوپێشبردنی مافی

دانیشتوانی سەندیکان و زمانی کیچوا .

(شەڕی مانەوە و شەڕی پێگەیی)
گرامشی جیاوازی دەکات لە نێوان "جەنگی مانەوە" کە شەڕشێکی ڕاستەوخۆیە لە دژی سیستەمی دەسەڵاتدار و "جەنگی پێگەیی" کە ستراتیژیەکی درێژخایەنە بۆ بنیاتنانی دژە هێژموون لە جەگەی هێشبیری و پەروەردەوە لە چوارچێوەی دوای ئیمپریالیزم ، شەڕی پێگەیی زیاتر گونجاوە بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێژموونی هێشبیری دژئاوا ، ئەوەش پێویستی بە بنیاتنانی دامەزراوەی هێشبیری و پەروەردەیی ناوخەیی هەیە کە ناسنامەی خۆ بەرز بکاتەوە و ئاڵانگاری مەدلەکانی دژئاوا بکەن .

(بەرەو ئەرگانیکی ناوابەستەیی)
ئەرگانیکی گرامشی ئاماژەیە بۆ پێوەندی قوڵی نێوان هێشبیر و ئەو چینە کەمایەتیەی کە نوێنەرایەتی دەکات ، بۆ پێچەوانەی هێشبیری نەریتی کە لە چوارچێوەی کەمایەتی دابڕاوە ، هێشبیری ئەرگانیک کار بۆ پێشخستنی هۆشیاری چینایەتی و بەهێزکردنی چینە پەراوێزخراوەکان دەکات لە چوارچێوەی پێست کۆلۆنیالیزمدا . دەکرێت چەمکی ئەرگانیک بەرفراوانتر بکرێتەوە بۆ چێشنێک کە بونیادی ناسنامەی هێشبیری و سیاسی سەربەخۆ لە هێژمونی دژئاوا بگرێتەوە . ئێندامێتی ناوابەستەیی پێویستی بە دوبارە داڕشتنەوەی پێوەندی نێوان ناوەند و پەراوێز هەیە، بەجۆرێک کە کولتوورە غەیرە دژئاوایەکان تەنیا وابەستەی مەدلی دژئاوایی نەبن ئەمەش دەتوانرێت لە جەگەی دوبارە نووسینەوەی مێژوو و وەرگرتنەوەی چیرۆکە مێژوویەکانی ناوخۆ کە لە سەردەمی ئیمپریالیزمدا پەراوێز خراون یان سڕاونەتەوە بە دیزەهنرێت .
پێشخستنی زمانە ناوخەیەکان: بەرەنگاربوونەوەی بادەستی زمانەوانی دژئاوا بە زیندوکردنەوەی زمانە ناوخەیەکان و بکارهێنانیان لە پەروەردە و ڕاگەیاندندا.
بنیادنانی دامەزراوەی هێشبیری سەربەخۆ : دروست کردنی ژینگەی هێشبیری بە مەبەستی جەنگدانەوەی ناسنامەی ناوخۆو پێشخستنی خود هۆشیاری .

(پەرەپێدانی هۆشیاری بکەمەڵ)
گرنگی: گرامشی پێیوایە بنیاتنانی هۆشیاری بکەمەڵ بنەمای بەرەنگاربوونەوەی هێژموونە لە چوارچێوەی پێست کۆلۆنیالیزمدا، ئەمەش پێویستی بە بەهێزکردنی گروپە پەراوێزخراوەکانە بۆ تێگەیشتن لە مێژوو و ناسنامەی خەیان.

ستراتیژی: لەکخستنی لەرک شەپ و بەرنامەی هەشیاری لەسەر شوناسی لەشنەبیری و مەژوو ، هاوکات بەکارهێنانی میدیای ناوخۆیی بۆ مەبەستی بەاوکردنەوەی هەشیاری کولتووری و بەشداریکردنی پێکهاتە ناوخۆیەکان لە بزووتنەوە سیاسی و کولتووریەکان .
بەکارهێنانی پراکتیکی: لە ئۆفریقای باشوور بزووتنەوەی هەشیاری لەشپەستەکان بە سەرکایەتی ستیف بیکۆ سەرنجی خستە سەر پێشخستنی شانازیکردن بە ناسنامەی ئۆفریقیەوە لە لەگەی پەروەردەی گەلیەوە .
ڤۆلستین : ناوەندەکانی لەشنەبیری بەرخوردان ئەدەب و هونەر بەرهەم دێنن بۆ مەبەستی پێشخستنی ئاستی هەشیاری ناسنامەی ڤۆلستین بۆ لەوبەووبونەوەی هەژمونی ئیسرائیل . لە چوارچێوەی ئۆفریقای دوای کۆلۆنیالیزمدا، هەوڵەکان بۆ بنیاتنانی ئێندامێتیەکی ناوابەستە لە بەرهەمەکانی نووسەرانی وەک نگوگی وا تیەنگەدا دەبینرێت کە داوای بەکارهێنانی زمانە ئۆفریقیەکانیان دەکەن لە ئەدەب و پەروەردەدا ، یان لە بزووتنەوە ڕزگاریخوازە کولتووریەکانی وەک بزوتنەوەی نگریتود لە لەژئاوای ئۆفریقا ، هەروەها دەکرێت بیرکەکانی گرامشی بۆ بزوتنەوەکانی بەرخەدانی کولتووری لە ئەمریکای لاتینیش بەکاربهێنرێت، وەک بزوتنەوە لەسەنەکانی بالیقیا و ئیکوادەر کە هەوڵدات ناسنامەی کولتووری و سیاسی ناوخۆیی بگەنەنتەوە.
(ئاڕانگاریەکانی جێبەجێ کردنی بیرکەکانی گرامشی لە چوارچێوەی دوای کۆلۆنیالیزمدا)
ڤرە لەشنەبیری: کەمەگاکانی دوای کۆلۆنیالیزم بۆ فرەچەشنیەکی گۆڕی کولتووری تایبەتمەندن، ئەمەش دروستکردنی دژە هەژمونیکی یەکگرتوو قورس دەکات.
جیهانگیری: جیهانگیری ئاڕانگاری نوێ بۆ ئێندامێتی ناوابەستە دروست دەکات، بەو پێیەی هەژموونی کولتووری لەژئاوایی لە لەگەی میدیا و ئابووریەوە بەردەوامە .
دەسەاتی ناوخۆیی: لە هەندێک بەستێندا لەنگە نوخبە ناوخۆیەکانی دسەاتدار بیرکەکانی گرامشی بەکاربهێنن بۆ چەسپاندنی دەسەاتی خۆیان نەک بەهێزکردنی پەراوێزخراوەکان.
(ئەنجام)
"دەبێت بە تەواوی ئاگاداری سنووردانی خێت بیت، بەتایبەتی ئەگەر بتەوێت فراوانیان بکەیت". ئەنتەنیە گرامشی لە لەگەی چەمکەکانی هەژموون، لەشنەبیری ئەرگانی و شەی پێگەیی ، توانایەکی فیکری ناوازە بۆ تێپەاندنی کۆنتەکستە ناوخۆیی و مەژووییەکان نیشان دەدات لە چوار چێوەی دوای ئیمپریالیزم ، بیرکەکانی ئامرازێکی بەهێزن بۆ تێگەیشتن لە داینامیکی دەسەاتی کولتووری و سیاسی،

هەروەها بە بنیاتنانی ئەندامەتی ناوابەستەیی کە تەحەدای هەژموونی ڕۆژئاوا دەکات ،لە ڕێگەی بەرەوپێش بردنی هۆشیاری فەرهەنگی و سیاسی. ڕۆشنبیرانی ئەرگانیک لە کەمەڵگاکانی دوای کۆلۆنیالیزمدا دەتوانن ڕێگەیەکی سەرەکی بگرنەبەن لە دووبارە داشتنەوەی ناسنامەی خود و گێڕانەوەی بە زگاری کولتووری و سیاسی . لە گەڵ ئەوەشدا جێبەجێکردنی ئەم بیرکانە پێویستی بە ووبەووبوونەوەی ئاستەنگەکانی جیهانگیری و فرە کولتووریە کە داوای داهێنان دەکات بە گونجاندنی بیرکەکانی گرامشی لەگەڵ چوارچێوە ناوخێیەکاندا . چەمکی هەژموونی گرامشی ئامرازێکی شیکاری بەهێز دابین دەکات بە تێگەیشتن لە چۆنیەتی بەردەوامبوونی باڵادەستی کولتووری و سیاسی ڕۆژئاوا لە کەمەڵگاکانی دوای کۆلۆنیالیزم . لە ڕێگەی زمان و پەروەردە و میدیاوە مەدەلەکانی ڕۆژئاوا وەک ستانداردی گشتگیر هەژموون دەچەسپێنێت و ناسنامە ناوخێیەکان پەراوێز دەخات ، لە گەڵ ئەوەشدا بوونی ستراتیژی شێوەی پێگەیی کە چوارچێوەیەکە بە بەرنگاربوونەوەی هەژموون، لە ڕێگەی بنیاتنانی دژە هەژموونکاوە کە لەسەر بنەمای زیندووکردنەوەی زمانەکان و گێڕاندنەوەی مێژوو و دامەزراندنی دامەزراوە کولتووریەیە سەربەخۆکان ، سەرەڕای ئاڵنگاری وەک فرە کولتوری و جیهانگیری . چەمکی هەژموون هەر بە نەرمونیانی دەمێنێتەوەو دەتوانێت ئیلهام بەخش بێت بە بزووتنەوەی ڕزگاری ڕۆشنبیری و سیاسیی لە چوارچێوەی پێست ئیمپریالیزم ، هەروەها بیرکەکانی گرامشی، بەتایبەتی هەژموون، فیکری ئەرگانیک و شێوەی پێگەیی، ئامرازی شیکاری بەهێز دابین دەکات بە تێگەیشتن و بەرنگاربوونەوەی هەژموونی کولتووری لە چوارچێوەی دوای کۆلۆنیالیزم . لە ڕێگەی ئەندامەتی ناوابەستە دەکرێت ڕۆشنبیرانی ئەرگانیک ناسنامەی ناوخێیی گۆڕبەدات و ئاڵنکاری مەدەلی ڕۆژئاوا بکەن لە ڕێگەی ئستراتیژیەکانی وەک زیندووکردنەوەی زمانە ناوخێیەکان و دووبارە نووسینەوەی مێژوو. سەرەڕای ئاڵنگاری وەک فرە کولتوری و جیهانگیری . بیرکەکانی گرامشی بە نەرم و نیان و گونجاوی دەمێنێتەوە، ئەمەش وایکردووە کە ئامرازێکی گرنگ بێت بە ڕزگاری کولتووری و سیاسی لە جیهانی دوای ئیمپریالیزمدا . ستراتیژیەکانی بەرنگاربوونەوەی هەژموون لە چوارچێوەی دوای کۆلۆنیالیزمدا، کە لە بیرکەکانی گرامشیەوە وەرگیراون ، تیشک دەخاتە سەر بنیاتنانی دژە هەژموون لە ڕێگەی ڕۆشنبیری ئەرگانیک و زیندووکردنەوەی زمانە ناوخێیەکان و گێڕاندنەوەی چیرکەکانی مێژوویی و بنیاتنانی دامەزراوەی کولتووری سەربەخۆ و پەرەپێدانی هۆشیاری بکەمەڵ. دەرکەوتننی نموونەی فەمینستین و ئەفریقا و هندستان و ئەمریکای لاتین و (کوردستانی ڕۆژئاوا . و.ک)

کارگێری ئەم ستراتیژیانە لە ئاڵنگاری ڕاشنبیری ڕۆژئاوا ، سەرەڕای تەحەدیاتی وەک فرە کولتووری و جیهانگیری، ئەم ستراتیژانە بە نەرم و نیان و گونجاوی دەمێننەوە، ئەمەش وایکردووە ببنە ئامرازێکی گرنگ بۆ ڕزگاری کولتووری و سیاسی لە کۆمەڵگاکانی دوای کۆلۆنیالیزمدا.
پرسیارەکە ئەوەیە چۆن چۆنکی بەرەنگاری و شەڕشگێڕی لەو بەرانبەر پەڕدەگات دژبە کۆلۆنیالیزمی ئیستێیتانی بە ئەوەی ڕزگاریيەکی ڕیشەیی لە وابستەیی بدەست بهێنین؟

و . لەعەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

د . زهیر الخویلدی – حوارالمتمدن – ٢١ – ٨ – ٢٠٢٥

مواضيع و ابحاث سياسية

وەحشەتی و نەهامەتیەکانی نیولیبرالیزم و مەترسییەکانی لەسەر گەلانی لاواز و کۆمەڵگا وابەستەکراوەکان.. و . لە عەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

وەحشەتی و نەهامەتیەکانی نیولیبرالیزم و مەترسییەکانی لەسەر گەلانی لاواز و کۆمەڵگا وابەستەکراوەکان و ڕەگاکانی بەرەنگاری لە ڕوانگەی پەستکۆلۆنیالیزمەوە.

پێشەکی
" سەرهەڵدانی بزوتنەوەی دژە نیولیبرالیزم وەک بزوتنەوەیەکی ناڕەزایەتی ئامانجی ئیدانەکردنی زیادەڕەوی و شکستە هێستێکراوەکانی جیهانگیری ئابووری بوو". لە جیهانێکدا کە دونیا

بەرەو جیهانگیری خێراتر دەڕوات ، نیولیبرالیزم وەک ئایدۆلۆژیای باڵادەست سەریهەڵدا ، هاوکات بانگەشەی کرد بۆ بازاڕی ئازاد و ، بۆ تایبەتیکردن و کەمکردنەوەی ڕۆڵی دەوڵەت ، لە کاتێ ئەوانەش بەڕێنیدا لە بۆ دیهێنانی خۆشگوزەرانی و ئازادی بۆ تاک . بەڵام لە پشت ئەم بەڕێنییەوە واقعێکی تاریکترو نەهامەتی هێنایە کایەوە کە بریتی بوو لە خراپتربوونی نایەکسانی و پەراوێزخستنی گەلانی لاواز و درێژدان بە هەژموونی کۆلۆنیالیزم بە شێوازی نوێ . لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردووە، لۆگۆی سەرهەڵدانی سیاسەتکانی مارگرێت تاچەر و ڕۆناڵد ڕیگان، دامەزراوە جیهانییەکانی وەک سندوقی دراوی نێودەوڵەتی و بانکی جیهانی ئەم مۆدێلەیان گرتەبەر . هاوکات سەپاندنی سیاسەتی سکهەڵگوشین و بەرنامەی ڕێکخستنەوەی پێکهاتە بەسەر کەمەڵگە وابەستەکراوەکاندا . ئەمانە بوون بە هۆی تێکچوونی باری ئابووری و کەمەڵایەتی لە زۆربەی وڵاتانی باشووری جیهان . بەیەک ئەم لێکەوتنەوەیە هاوسەدات بە شیکردنەوەی "دێندەیی و وەحشەتی" نیولیبرالیزم ، کە لە ئیستغلالکردنی سەرچاوە مرۆیی و سروشتییەکانیدا دەردەکەوێت و "نەهامەتییەکانیش" کە لە توندبوونەوەی هەژاری و پەراوێزخستندا ڕەنگ دەداتەوە . تۆژینەوەکە لە ڕۆگەی ڕۆبازێکی پێستکۆلۆنیالیزمەوە دەکۆڵێتەوە کە چۆن نیولیبرالیزم پەیوەندییە کۆلۆنیالیزمەکانی بەرهەمهێنایەوە ، هاوکات گرنگیدان بە کاریگەرییەکانی لەسەر گەلانی لاواز و کەمەڵگاکانی وابەستە . پرسیاری تۆژینەوەکەم لە دەوری ئەماندەسوڕێتەوە: نیولیبرالیزم چۆن بەشداری کردووە لە قوکردنەوەی بۆشایی نێوان مەرکەزو پەراوێز ؟ . چۆن تیۆریەکانی دوای کۆلۆنیالیزم دەتوانن ئەم داینامیکیانە هەڵبوەشێننەوە ؟ . تۆژینەوەکە لەسەر بنەمای میتۆدێکی شیکاری ڕەخنەگرانە دامەزراوە ، سوود لە چەمکەکانی ئەدوار سەعید (ڕۆژهەڵاتبون)، گایاتری سپیڤاک (دەنگی پەراوێزخراو) و هۆمی بابا هیبریدیەت (تێکەڵاو بوون) وەردەگرێت ، لۆگۆی تۆژینەوەکە لە کەیسی (پێڕۆقیا) لە ئەمریکای لاتین . هێروهها ئامانجی تۆژینەوەکە بریتیە لە :

١- شیکردنەوەی میکانیزمەکانی نیولیبرالیزم .

٢ – هەڵسەنگاندنی کاریگەرییەکانی لەسەر کەمەڵگا پەراوێزخراوەکان .

٣ – پێشکێشکردنی ڕەخنەی دوای کۆلۆنیالیزم کە بەردەوامی هەژمونی کۆلۆنیالیزم ئاشکرا دەکات .

٤ – چارەسەرکردنی ڕەگاکانی بەرەنگاربوونەوەی ئەم دێندەیی لیبرالیزمی نوێ .

نیولیبرالیزم: پێناسە و تایبەتمەندی

نیولیبرالیزم، وەک دژیقید هارڤی پێناسەی دەکات، "پڕۆژەیەکی سیاسیە بۆ داشتنەوەی پێوەندیە کۆمەڵایەتی و ئابووریەکان بۆ بەرژەوەندی سەرمایەداری جیهانی "لە چوارچێوەی قەیرانە ئابووریەکانی حەفتاکانی سەدەی ڕابردودا سەریهەڵدا . لیبرالیزمی نوێ هەوڵیدا بۆ هەوڵشاندنەوەی دەوڵەتی کۆمەڵایەتی و بەرەوپێشبردنی بازاڕی ئازاد . هەروەها تایبەتمەندیە سەرەکیەکانی بریتین لە بۆ تایبەتکردن و ، ئازادکردنی بازرگانی و ، کەمکردنەوەی خەرجیە گشتیەکان . بەگام، وەک (نائۆمی کلاین) لە پەرتوکەکیدا (عەقیدەی شۆک)ئاماژەی پێدەکات ئەم سیاستانە زەرجار لە ڕێگەی "شۆک"ەوە دەستپێنرێن ، وەک قەیرانی ئابووری یان کارەساتی سروشتی، بە ئاسانکاری بە مەبەستی ئیستغلالکردنی کەمگالاوازەکان .

پێست کۆلۆنیالیزم: ئامرازی شیکاری

ڕەخنەگرانی دوای کۆلۆنیالیزم چوارچێوەیەک دابین دەکات بۆ تێگەیشتن لە چۆنیەتی بەردەوامبونی هێزمونی کۆلۆنیالیزم لە فەرمە ئابووری و کولتوریە مۆدێرنەکاندا . ئێدوار سەعید چەمکی "ڕۆژهەڵاتبوون" پێشکێشدەکات کە باس لەوە دەکات کە چۆن گۆڵانی غەیرە ڕۆژئاوایی وەک دواکەوتوو وێنا دەکرێن بۆ ئەوەی پاساو بۆ دەستوەردانەکانی بیانی بهێننەوە. لە بەرامبەردا گایاتری سپیڤاک سەرنجی لەسەر "دەنگی پەراوێزخراو"، ئاماژە بۆ مەحاڵبوونی نوێنرایەتیکردنی گۆڵانی ژێردەستە دەکات لە گوتارە
باڵادەستەکاندا.هۆمی بابا چەمکی هیبریدیتی " تێکەڵاوبوون" دەناسێنێت بۆ شیکردنەوەی کارلێکە کولتوریەکانی نێوان ناوەند و پەراوێز لە چوارچێوەی جیهانگیریدا .

تیۆری سیستەمی جیهانی

ئیمانوێل والەرشتاین چوارچێوەیەک بۆ تێگەیشتن لە پێوەندیە نایەکسانەکانی نێوان ناوەند (وڵاتانی پێشکەوتوو) و پەراوێز (وڵاتانی وابەستە) دابین دەکات . والرشتاین پێیوایە سەرمایەداری جیهانی پشت بە ئیستغلالکردنی پەراوێز دەبەستێت بۆ بەرژەوەندی ناوەند ، ئەمەش ئەوەیە کە نیولیبرالیزم لە ڕێگەی سیاستەکانی جیهانگیریەوە بەهێزی دەکات. ئامرازە نوێکانی لیبرالیزم ((سیاستەکانی خەپارەزی و ڕێکخستنی پێکهاتەی دەوڵەت)) . دامەزراوەکانی وەک سندوقی دراوی نێودەوڵەتی و بانکی نێودەوڵەتی پشتیان بە بەرنامەکانی دەستکاریکردنی پێکهاتەیی دەوڵەت بەستووە بۆ سەپاندنی چاکسازی ئابووری بەسەر وڵاتانی تازەپێگەیشتودا. ئەم

بەرنامانە کە بریتی بوون لە کەمکردنەوەی خەرجیە گشتیەکان و هەڵگرتنی یارمەتیەکان لەسەر کاڵا سەرەتاییەکان ،کە ئەوەش هەژاری و بێکاریان زیاتر کرد . بە نمونە لە میسر لە ماوەی ساڵانی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو، مەرجەکانی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی بوونە هۆی بە تایبەتکردنی کەرتی گشتی، ئەمەش وای کرد هەڵی کار کەم بێتەوە و هەژاریش زیاد بکات . (ئاگەر کوردستانیش وەکو نمونەی میسر وەرگرین کە سیاسەتی ئابووری دەندانەو وەحشی نیولیبرازیم تێیدا پیادە دەکرێت و ، هەندی هەموو دامەزراوە خزمەتگوزاریە گشتیەکانی دەوڵەت دەکرێنە کەرتی تایبەتی و ، هەژاریەکی کوشندەو بێکاریەکی لە ڕادەبەر و نەبونی هەلیکار بەرەکی خەڵکی گردوو گەنجانەکی یەکجار زۆر بێکارو نائومێد بە تایبەتی دەرچوانی زانکۆکان و پەیمانگاکان کەوتونەتە سەر شەقامەکان ، کە ڕەنگ شوێنی پۆلیتاریاکەی مارکسیان گرتەوە ، لە عانوساتی تەقینەوەی کەمەایەتیدایەو ئاگەر ڕووبدات تەووو وشک پێکەوە دەسوتێت . و.ک)

جیهانگیری کولتووری

نیولیبرالیزم بەشداری کردنی نیولیبرالیزم لە بەاوکردنەوەی مەدەلەکی کولتووری ڕۆژئاوایی کە شوناسە ناوخەیەکان پەراوێز دەخات ، لە ڕەگەی میدیا و کەمپانیا فرەناسنامەکانەوە . تەرویجدان بەشێوازێکی بێکاربەر کە لەگەڵ بەها نەریتیەکان ناکۆکە ، ئەوەش بووەتە هۆی پەراوێزخستنی کولتورە ناوخەیەکان لە کەمەگا وابەستەکراوەکاندا . ڕ(ئستغلال کردنی سەرچاوەکان) .

کومپانیا فرەگۆزەکان کار دەکەن بە پشتیوانی و هاوکاری سیاسەتی لیبرالیزم لە ڕەگەی ئیستغلال کردنی سەرچاوە سروشتیەکانی وڵاتە لاوازەکان . بە نموونە لە ئافریقا گرێبەستی دەرهێنانی کانزاکان بوو بە هۆی نابوت بوونی ژینگە و ئاوارەبوونی کەمەگا ناوخەیەکان بەبێ ئەوەی گەشەسەندنی ڕاستەقینە بەدیبهێنرێت . (کاریگەری نیولیبرالیزم لەسەر گەلانی لاواز زیاد بوونی هەژاری و بێکاری) .

سیاسەتی بە تایبەتیکردن و خەپارەزی بووەتە هۆی تێکچونی بارودۆخی ژیان لە زۆرێک لە وڵاتانی وابەستە و جیهانی تازەپێگەیشتو ، بە نموونە چاکسازیەکانی بازاڕی ئازاد بووەتە هۆی بەرزبوونەوەی ڕێژەی بێکاری لە نێو گەنجاندا، کە ئەوەش سەریکێشاوە بە چەندین شەڕ و بزووتنەوەی ناڕەزایەتی ،

تێکچونی خزمەتگوزاریە گشتیەکان

نیولیبرالیزم خەرجیەکانی پەروەردە و تەندروستی کەم کردەتەوە، ئەمەش کاریگەری نەرێنی لەسەر گروپە لاوازەکان دروستکردووە ، لە

میسر بە تایبەتیکردنی کارتی تەندروستی، جیاوازیی لە نێوان دوو مانگ و هەژار دروست کردووە بە دەستاگەیشتن بە خزمەتگوزاریەکان . (لەک ئەو ئەزموونە لە هەرێمی کوردستان پیادە کراوە لە لایەن نیولیبرالیزم و کومپانیا حزبیەکان کە هی کۆمەڵک سیاسی چاوچنۆکو چەتەو دز بە ناوی دابڕین، بە تەواوی دەستیان گردووە بە نابود کردنی کارتی تەندروستی و پڕوگرام و ، دروست کردنی نەخۆشخانە و قوتابخانە تایبەتیەکان کە نرخەکانیان لە توانای چینی هەژارو تەنانەت ناوەندیشدا نیيە نەشتەرگەریبکەن لەو نەخۆشخانانە لە دەخی نەخۆشکەوتن ، تەنانەت خەریکی شەواندنی زمانی کوردیشن لە قوتابخانە ئەهلیەکان ، هەروەها خەریکی بە تایبەتیکردنی کارتی ئاوو کارەباشن و نرخەکی خەیاڵیان بە داناوە ئەنگە فەرمانبەرەکی حکومەت مووچەی مانگکی بەشی نرخی بەکار هێنانی یەک مانگی کارەبا نەکات ، لەرەدا پرسارەکە ئەویە ئەی فەرمانبەرەک یان مرۆڤکی ئاسایی و بەکار بە ئەو پەداویستەکانی تری ژیان چیبکات چەن بتوانەت ئەو نرخە دابین بکات ؟! . و. ک) .

پڕاوەز خستنی ناسنامە ناوخەیەکان

نیولیبرالیزم بە سەپاندنی مەدڵکی کولتوری جیهانی، بەشداری کردووە لە سینەوەی ناسنامە ناوخەیەکان. بە نمونە گەلانی ئەسەن لە ئەمریکای لاتین لە ڕووی کولتووری و ئابووریەوە لە ئەنجامی سیاستەکانی بازاڕی ئازاد پڕاوەزخراون .

خنە لە پستکەلەنیالیزم, بەردەوامبونی هەژمونی ئیمپریالیزم

لە وانگەی پستکەلەنیالیزمەوە دەتوانرێت نیولیبرالیزم وەک درێژکراوەی کەلەنیالیزمی نەریتی سەیر بکرێت. هەروەک چەن هەژهەڵاتناسی بە پاساوهێنانەوە و دەستەوەردانەکانی کەلەنیالیزم بەکارهات، هاوکات نیولیبرالیزمیش لە ڕێتەریکی "گەشەپەدان" و "پشکەوتن" بە سەپاندنی سیاستی ئابووری کە خزمەت بە ناوەند دەکات بەکاردەهێنێت ، ئیدوار سەعید ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم گوتارە وا گەلانی لاواز پیشان دەدات وەک ئەوەی بە توانا بن لە بەرەوپێبردنی سەرچاوەکانیان ، بەمەش هەوایەتی دەدات بەدەستەوەردانی دەرەکی .

پڕاوەز خستنی دەنگی پڕاوەزخراو

سپیڤاک جەخت لەوە دەکاتەوە کە گەلانی ژێردەستە زەرجار بەبەش دەکرێن لە توانای دەربینی بەرژەوەندیەکانیان ، لە چوارچێوەی نیولیبرالیزم پشتگوخستنی پەداویستەکانی کەمەگا ناوخەیەکان بە

بەرژەوەندی ئەجێندای دامەزراوە نەوەوەتیەکان ، ئەمش وابەستە بوون و تەبەعیەت بە هەز دەکات .
(بەرەنگاری کەمەگا پراوێزخراوەکان) .
سەرەتای هەژموونکان بەرەنگاری بزووتنەوەکانی دژی نیولیبرالیزم سەریان هەداوە ، لە بەلیڤیا ساڵی ٢٠٠٠ "جەنگی ئاو" بووە هەی هەوەشاندنەوەی بە تایبەتیکردنی ئاو دوای ناڕازایەتی جەماوەری، کاردانەوەی توانای کەمەگە پراوێزخراوەکان بوو بە هەی بەرەنگار بوونەوەی هەژموون.

توێژینەوەی کەیس 1. بەلیڤیا: شەڕی ئاو

ساڵی ٢٠٠٠ لە شاری کوتشابامبا ناڕازایەتیەکی بەرفراوان دروست بوو دژ بە بە تایبەتیکردنی ئاو و بەرز بوونەوەی نرخەکان ، هاوکات بزووتنەوە جەماوەریەکان سەرکەوتوو بوون لە هەوەشاندنەوەی گرێبەستەکان لەگەڵ کەمپانیا فرەگەزیەکان، ئەمش توانای بەرخەدانی ناوخۆیی پیشاندا .

بەرەنگاری گەلانی لاواز و کەمەگە ژێردەستەکان لە دژی نیولیبرالیزم: شیکارکردنی پێستکەلەنیالیزم

سەرەتای ئەو بایەدستیە ئابووری و کولتووریەی کە نیولیبرالیزم بەسەر گەلانی لاواز و کەمەگا وابەستەکراوەکاندا سەپاندویە ، بزووتنەوەی بەرەنگاری جەراوجەر سەریان هەداوە، کە ڕەنگدانەوەی توانای ئەم کەمەگایانەن بە ئایانگاری سیاسەتە نیولیبرالیەکان و دووبارە داشتنی گوتارەکانیان . ئەم بزووتنەوانە کە لە نەوان ناڕازایەتی جەماوەری و بزووتنەوە کەمایەتیەکان ڕەکخراوە دەست پەدەکات تا دەگاتە پراکتیزە کردنی کولتوریە بەدیلەکان ، هاوکات ڕەتکردنەوەی ئەو هەژمونە ئابووری و کولتوریە دەردەبڕێت کە جیهانگیری لیبڕالیزم لە ڕوانگەی پێستکەلەنیالیزمەوە سەپاندویەتی . ئەم بەرەنگاریە هەوڵەکە بە گەڕانەوەی ئەو "دەنگە پراوێزخراوە" کە گایاتری سپیڤاک باسی دەکرد ، هەروەها دووبارە بنیاتنانەوەی ناسنامەی ناوخۆیی لە بەرامبەر ئەو تەکنەلاویە زەرەملێیەی کە سیستەمی جیهانی سەپاندویەتی ، ئەم بەشەی بریتیە لە دینامیکی بەرەنگاری دژ بە نیولیبرالیزم لە ڕوانگەی توێژینەوەی جەرەکانی و پانتاییە کانیو کارگێریەکانی . شیکردنەوەکە تەرکیز دەکاتە سەر سێ تەوەر : ١ – فەرمەکانی بەرەنگاری باو . ٢- بەرخەدانی کولتوری و فیکری . ٣ – ئایانگاریکانی بەردەم ئەم بزووتنەوەیانە بە هاوکاریکردنی شیکردنەوەی توێژینەوەکان دەکرێت لە کەیسی زیادە لە

ئەمریکای لاتین و ئەفریقال لەگەڵ جەختکردنەوە لەسەر چوارچێوەی تیۆری پۆست کۆلۆنیالیزم .

فەرهەنگانی بەرخۆدانی باو

بەرخۆدانی جەماوەری لە بەرامبەر نیولیبرالیزمدا چەندین شێوەی هەیە، لە ناڕازایەتیە خۆبەخشکانەوە دەست پێدەکات تا دەگاتە بزووتنەوە کۆمەڵایەتیە هێکخراوەکان . زۆرجار ئەم بزووتنەوانە لە کاردانەوەی سیاسەتەکانی خێپارێزی و بە تایبەتیکردن و ئیستغلالکردنی سەرچاوەکان لە ڕوانگەی پۆستکۆلۆنیالیزمەوە سەرهەڵدەدەن . ئەم ناڕازایەتیانە دەنگدانەوەی هەوڵێکە بە گەڕاندنەوەی سەروەری جەماوەری لە بەرامبەر ئەو گوتاری "گۆشەپەدان" کە لایەن دامەزراوە نێودەوڵەتیەکانەوە تەرویجی پێدەدرێت .

"ناڕازایەتەکانی شەی ئاو لە بۆلیڤیا لە ساڵی (٢٠٠٠)"

لە شاری کوتشامبا ناڕازایەتیەکی بەرفراوان بەرپا بوو دژ بە تایبەتیکردنی ئاو کە نرخەکەی بەرز کردەوە بە شێوەیەک ژیانی تۆزێ هەژارانی خستە مەترسیەوە ، ئەم بزووتنەوەیە لایەن هاوپەیمانیە هەمەچەشنەکانی جووتیاران و کرێکاران و گەلانی ڕەسەنەوە سەرکردایەتی دەکرا ، کە بووە هێی هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستی بە تایبەتیکردن لەگەڵ کەمپانیای "باختەل"ی ئەمریکی . ئەم نموونەیە تیشک دەخاتە سەر توانای کەمەگە پەراوێزخراوەکان بە ئاڕاستەکاری بادەستی ئابووری ، ئەمەش دەنگدانەوەی چەمکی 'تەکنۆلۆجیای هەمی بابایە' .

کە شوناس ناوخێیکان لەگەڵ ستراتیژیکانی بەرخۆدانی جیهانی تەکنۆلۆجیا بوون بە پێکهێنانی گوتارێکی نوێی بەرەنگاری .

(بزووتنەوەی جوتیاران لە هندستان) .

لە ساڵانی ٩٠ی سەدەوودا لە هیندستان شایەتحاڵی ناڕازایەتیەکی بەرفراوانی جووتیاران بووین دژ بە یاسا کشتوکاڵیەکان کە ئامانجیان ئازادکردنی بازاڕی کشتوکاڵی بوو ، جووتیارەکان دەیانبینی ئەم خزمەت بە کەمپانیا فرەگۆزەکان دەکات لەسەر حیسابی جوتیارانی بچووک . ئەم بزاڤانە بە سەرکردایەتی سەندیکاکانی جوتیاران لە ساڵانی ٢٠٢٠-٢٠٢١ سەرکەوتوو بوون لە ناچارکردنی حکومەت بە هەڵوەشاندنەوەی یاساکان . لە ڕوانگەی پۆستکۆلۆنیالیزمەوە، دەنکدانەوەی ئەم بەرخۆدانە دەفزکردنی ئەو وێنایە بوو کە گوایە جوتیاران "دواکەوتون" (وەک لە گوتاری دژهەژاتناسی ئیدوار سەعیدا) هاتووە ، هاوکات جەختکردنەوەیە

لەسەر گرنگی شوناسە ناوخۆییەکان لە بەرامبەر جیهانگیری ئابووریدا .

بەرخۆدانی کولتووری و فیکری
شانبەشانی نەیارایەتیە جەماوەرییەکان فەرمەکانی بەرخۆدانی کولتووری و فیکری سەریان هەڵداوە کە هەوڵدەدەن شوناسی ناوخۆیی لە بەرامبەر جیهانگیری کولتوریدا کە لایەن نیولیبرالیزمەوە تەرویجی پێدەدرێت دووبارە دابەژنەوە . ئەم بەرهەنگاریە تەدەکشێت بە زیندوکردنەوەی نەریتە ناوخۆییەکان و، بەرهەمهێنانی دژە دیسکۆرسی و ، گێڕانەوەی متمانە بە معاریفی خۆمالی .

بوژاندنەوەی زانیاری خۆمان لە ئەمریکای لاتین
لە ئەمریکای لاتین بزووتنەوە خۆمالیکانی وەک زاپاتیستەکان لە مەکسیک، بەشداریان کردووە لە بەرهەنگاربوونەوەی مەدەلی ئابووری لیبڕاڵ لە گۆڕەپانی بوژاندنەوەی زانستی نەریتی ، ئەم بزووتنەوەیانە هەڵگری بازرگانی ئازادی ئەمریکای باکووریان هەڵدەوەشێنەوە، چونکە هەڕەشە لە کشتوکاڵی نەریتی دەکات ، مەدەلگی بەدیلیان خستەڕوو کە لەسەر بنەمای ئابووریی هاوەنگی و خۆبەڕێوەبردن دامەزراوە لە وانگەی دوای کۆلۆنیالیزم . ئەم میتۆدە هەنگاوەکانی هەوڵدانەوەی هەژموونی کولتووری هەژئاوا و وەرگرتنەوەی دەنگی خۆمان.. .

دژە گوتار لە جیهانی عەرەبیدا
لە جیهانی عەرەبیدا بزووتنەوە فیکریەکان سەریان هەڵداوە و هەستاون بە هەڵخنە گرتن لە نیولیبرالیزم لە گۆڕەپانی بەرهەمهێنانی گوتاری ئەڵتەرناتیف ، بە نموونە بیرمەندانی وەک سەمیر ئەمین(سەمیر ئەمین لە لە ساڵی٢٠١٨ کۆچی دوایی کردووە و. ک) هەڵخنەیان لە سەرمایەداری جیهانی گردووە و دژە نیولیبرالیزم فەرمەکی نوێی کۆلۆنیالیزمە . ئەم گوتارانە هەوڵدەدەن چەمکی گۆشەپەدان دووبارە دابەژنەوە و لە جیاتی بازاڕی ئازاد سەرنجیان دەخەنە سەر دادپەروەری کۆمەاڵیەتی .

هونەر وەکو ئامرازی بەرهەنگاری
کۆمەگا پەراوێزخراوەکان هونەریان وەک ئامرازێک بە بەرخۆدانی کولتووری بەکارهێناوە ، بە نموونە لە دورگەی باشوری ئەفریقا هونەرمەندەکانی وەک فەلا کوتی مۆسیقاری نەیجیریایان بە کار هێناوە بە هەڵخنەگرتن لە سیاسەتی نیولیبرالیزم و کاریگەریەکانیان لەسەر کۆمەگا ناوخۆییەکان . ئەم فەرمە هونەریانە گۆڕەپانێ بە کۆسانی

پەراوێزخراو دەدەن گوزارشت لە ئەزمونەکانی خۆیان بکەن ، کە ئەمش بونیان بە هێزتر دەکات لە بەرامبەر گوتاری باڵادەستدا .

ئێو ئاڵانکاریانەی ووبووی بەرەنکاری دەبنەوە

سەرەتای بەهێزی بزووتنەوەکانی بەرخەدان ووبووی ئاستەنگی بەرچاو دەبنەوە لەوانە:سەرکوتی حکومی و نەبوونی ، زەرجار بزووتنەوە جەماوەریەکان ووبووی سەرکوت دەبنەوە لەلایەن ئێو حکومەتانەی کە لەلایەن دامەزراوە نەبوونی پشتیوانی دەکرێن ، بە نموونە لە ساڵانی ٢٠٠٠ لە میسر ناڕازایەتیەکان دژی بە تایبەتیکردن بە تۆندوتیژیی حکومەت سەرکوت کران ئەمە ڕێنگدانەوەی هاوپەیمانی نوخبە ناوخۆیەکانە لەگەڵ سەرمایەداری جیهانی .

پارچە پارچە بوون و دابەش بوونی ناوخۆی

هەندێک لە بزووتنەوەکان بەهۆی جیاوازی ئوڵوێت و ئایدۆلۆژیاناوە بەدەست دابەشبوونی ناوخۆوە دەناڵێنن ، بە نمونە لە تونس دوبەرەکی لە نێوان بزووتنەوە کرێکاریەکان و ڕێوتە ئیسلامیەکان بەڕێی بەرەنگاری لە بەرامبەر سیاستەکانی خەپارزی لاواز کردووە .

ڕاگردنی بەرەنگاری

نیولیبرالیزم ستراتیژییەکان بەکار دێنێت بۆ ڕاکردنی بەرخەدان وەک تەکنەکردنی هێندەک بزووتنەوە بۆ سیستەمی ئابووری جیهانی لە ڕێگەی بەرنامەکانی "گۆشەپێدانی بەردەوام"ەوە . ئەم ستراتیژانە ئامانجیان دامەزێنی دیمەنێی شۆڕشە لە بزووتنەوەکان، بەمش کاریگەریەکانیان سنووردار دەکرێن .

شیکاریەکی دوای کۆلۆنیالیزم بۆ بەرخەدان

لە ڕوانگەی پێستکۆلۆنیالیزمەوە دەتوانرێت بەرخەدان وەک هەوڵێک بۆهێنانەوەی گوتاری "ڕۆژهەڵاتگەرایی" تێبگەین و وێنایەک نیشان بدەین کە گۆلانی لاواز وەک بتوانا بێن لە بەرەوپێشبردنی کاروباری خۆیاندا . ئەم بزووتنەوەیانە تیشک دەخەنە سەر توانای کەمگا پەراوێزخراوەکان بۆ بەرهەمهێنانی دژە گوتار . وەک ئیدوار
سەعید لە شیکاریەکانی دژە گوتاردا ئاماژە بەوە دەکات کە تەحەدای هەژموونی کولتووری دەکەن ، هەروەها گایاتری سپیڤاک جەخت لەسەر گرنگی ڕێگەدان بە دەنگی پەراوێزخراوەکان دەکاتەوە بۆ گوزارشت کردن لە خۆیان ، ئەمش لە بزووتنەوەکانی وەک زاپاتیستەکاندا

دیارێ کە هاوسەدەن گۆشەپەدان دوور لە مەدلەل ڕژئاوایەکان پێناسە بکەنەوە . لە کۆتایدا چۆمکی ‘هیبریدیتی’ هەمی بابا دەبڕێت ئەم بزووتنەوەیانە لە توانیاندا هەیە توخمە ناوخۆیی و جیهانییەکان تێکەڵ بکەن بە دروستکردنی فۆرمی نوێی بەرخۆدان .

ئەنجام

ئەم لێکۆڵینەوەیە وەحشەتی و “دەندەیی” نیولیبرالیزم ئاشکرا دەکات لە نەهامەتی و ئیستغلالکردنی گەلانی لاوازو قووکردنەوەی هەژاری و پەراوێزخستنیان لە ڕووگەی ڕووبازی پێستکۆلۆنیالیزمەوە ، ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە نیولیبرالیزم تەنها ئایدەلۆژیایەکی ئابووری نییە، بەڵکو ئامرازێکە بۆ دووبارە بەرهەمهێنانەوەی هەژمونی کۆلۆنیالیزم . بەڵام وەک لە تۆژینەوەی کەیسەکاندا دەرکەوتووە کەمەگە پەراوێزخراوەکان توانای بەرەنگاربوونەوەیان هەیە ، بەڵام تۆژینەوەکە پێشنیاری بەهێزکردنی سیاسەتە ناوخۆییەکان دەکات کە گرنگی بە دادپەروەری کۆمەڵایەتی و پشتیوانی بکەن لە بزووتنەوە جەماوەرییەکان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەژمونی جیهانی . بەرەنگاری بزووتنەوەکانی دژە نیولیبرالیزم نیشان دەدەن کە گەلانی لاواز و پێکهاتە ژێردەستەکان تەنها قوربانی نین، بەڵکو کارەکتەرێکی چالاکن کە توانای ئاڵانگاری هەژمونی ئابووری و کولتوریان هەیە لە ڕووگەی ناڕەزایەتیە جەماوەرییەکان و بوژاندنەوەی زانستی ناوخۆیی و گوتاری دژە فیکریەوە ، ئەم بزووتنەوەیانە چۆمکی سەروەری و دادپەروەری دادەڕێژنەوە ، بەڵام لە ئەوشدا ئەم بزووتنەوەیانە ڕووبەڕووی ئاڵانگاری بەرچاو دەبنەوە کە پێویستیان بە ستراتیژی نوێ هەیە بۆ پەرەپێدانی هاودەنگی لە نێوان کۆمەڵگا پەراوێزخراوەکان . لە ڕوانگەی پێستکۆلۆنیالیزمەوە، ئەم بەرەنگارییە هەنگاوەکە بەرەو هەڵوەشاندنەوەی هەژموون و وەرگرتنەوەی دەنگی پەراوێزخراوەکان کە ڕووگا بە خۆیاکردنی بەدیلکانی گۆشەپەدان دەکاتەوە کە سەرنجیان دەخاتە سەر سەروەری ناوخۆیی و دادپەروەری . ئایا ئەم بەرەنگاریە دەتوانێت لەم وەحشی و دەندەیە جیهانیە ڕزگاری ببێت و مافە دزراوەکان بە خاوەنکانیان بگەڕێنێتەوە؟ .

د . زهیرالخویلدی – حوارالمتمدن
٨ – ١٥ – ٢٠٢٥ المجتمع المدنی
و . لە عەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

گاستۆن باشلار و زانیاری زانستی دژرونشیکـــــــــاری.. لە ڕوانگەی بیرکاری(یاسین لەتیف)

((گاستۆن باشلار و زانیاری زانستی دژرونشیکاری: لە نێوان دابڕانی زانستی و پراکتیکی عەقڵانیزم ، ڕەخنەگرێکی زانستی مێژوویی)) .
لە ڕوانگەی بیرکاری(یاسین لەتیف)

پێشەکی
گاستۆن باشلارد (١٨٨٤-١٩٦٢)، فەیلەسوفی فەرەنسی، بە یەکێک لە بیرمەندە دیارەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێت لە بواری فەلسەفەی زانستی و ئەبستەمۆلۆژیا . لە ڕوانگەی بەرهەمەکانی وەک پێکهاتنانی عەقڵی زانستی (١٩٣٨) و پراکتیکی عەقڵانیزم (١٩٤٩) ، باشلار دیدگایەکی داهێنەرانەی پێشکەش کرد بە تێگەیشتن لە پەرەپێدانی زانیاری زانستی لە ڕوانگەی چەمکەکانی "دابڕانی ئەبستەمۆلۆژیا" و " زانیاری زانستی دژرونشیکاری ". ڕەخنەی مەعریفەی مێژووییی کە شیکاری گرانکاری مێژووی زانستی و ڕەخنەی ئاستەنگە سایکۆلۆژی و ڕەشنبیرەکان کە ڕوانگری لە پێشکەوتن دەکەن کە دەکاتەوە . باشلار پەیوایە عەقڵی زانستی لە ڕوانگەی دابڕانی ڕیشەیی لەگەڵ زانستی پێشوودا گرێ دەکات و ،پشتیوانی دەکرێت لەلایەن پراکتیکی عەقڵانیزمەوە هاوکات گرنگی بە ئەزموون و داهێنان دەدات . ئەم توێژینەوەیە ئامانجی شیکردنەوەی بڕشداریکانی باشلارە لە زانیاری زانستی دژرونشیکاری و، دابڕانی ئەبستەمۆلۆژی و ، و پراکتیکی عەقڵانیزم . گرنگیدان بە ڕەخنەی مەعریفی مێژووییی و ڕەخنەی لە بڕنگاربوونەوەی ئاستەنگە مەعریفیەکان ، وە بەستنەوەی بە دیالێکتیکی هێز و لاوازی لە چوارچێوەی زانستی و کۆمەڵایەتیدا . باشلار چۆن مێژووی زانستی بە خۆیدا هات ؟ وە چ دیدگایەکی شڕشگێڕانەی هەیە سەر ڕوانگەی مەعریفەی زانستی؟ .

(زانیاری زانستی دژرونشیکی)
باشلار لە پێکهاتنانی عەقڵی زانستیدا چەمکی "زانیاری زانستی دژرونشیکاریی" وەک ئامرازێک بە تێگەیشتن لەو ئاستەنگە دژرونی و

کولتوریانەی کە جەگری لە پشکۆتنی زانست دەکەن، پشنیار دەکات . ئەو عەقڵی مرۆڤ بەو شێوەیە دەبینێت کە لە ژێر کاریگەری وێنەی خەیاڵی و بیروباوەڕی بەرگە نەویستی "کۆسپی ئەبستمۆلۆژی" پێکدەهێنن . وەک پشت بەستن بە ئینتۆزی (بەرگە نەویست)یان شیکردنەوەی ئەنسر بەمرفیەکان (دەستنیشانکردن) یان خۆرا تێگەیشتن بە دیاردە سروشتییەکان . باشلار داوای شیکاری بە ئەم ئاستەنگانە دەکات بۆ مەبەستی پاککردنەوەی عەقڵی زانستی و بۆڕوپێش بردنی بابەتیانە …

(دابڕانی ئەبستمۆلۆژی)

چەمکی دابڕانی ئەبستمۆلۆژی جۆهەری فەلسەفەی باشلارە ، ئەو پێیوایە پشکۆتنی زانستی بە شێوەیەکی کەرەکبوو ڕووندات، بەڵکو لە جەگەی پچڕانی ڕیشەیی لەگەڵ زانیاری پێشوودا ڕوودەدات . لە کتێبی پێکهێنانی عەقڵی زانستی (The Formation of the Scientific And)دا ڕوونی دەکاتەوە کە زانستی مەدێرن پێویستی بە وازهێنانە لە چەمکە کۆنەکان کە پشت بە ئینتۆزی یان (ڕوونکردنەوە نێریتیکان) دەبەستن، وەک گواستنەوە لە فیزیای ئەرستۆوە بۆ فیزیای نیوتن . ئەم دابڕانە نوێنەرایەتی گەڕانکاری لە پێکهاتە دەروونیەکان دەکات کە بیرکردنەوەی زانستی و عەقڵانیزمی پراکتیکی بە ڕوونیدەبات ،

(پراکتیکی عەقڵانیزم)

ە باشلار لە پەرتوکی پراکتیکی عەقڵانیزم چەمکێک پێشکەش دەکات بۆ پێکەوە کەکردنەوەی نێوان تیۆرو ئەزمون ، ئەو پێیوایە عەقڵی زانستی تەنها پراکتیک کردنی لۆژیکی تیۆری نییە ، بەڵکو پرسیەکی داهێنەرانەیە کە پشت بە ئەزموون و تەکنەلۆژیا دەبەستێت ، جگەت لەوە دەکاتەوە کە زانستی مەدێرن پێویستی بە هاوکاری نێوان عەقڵی تیۆری و پراکتیکی کردەیی هەیە بە جەگەدان بە بنیاتنانی زانیاری دینامیکی کە توانای گونجاندنی هەبێت لەگەڵ ئاڵانگاریێ نوێکاندا .

(جەبازی مەژووی مەعریفە) .

جەبازی مەژووی مەعریفەی باشلار بە درێژایی مەژوو شیکاری گۆشەندنی زانست لە گەڵ جەخنەیەک لە هەکارە دەروونی و کولتوریێکان کە کاریگەریێان لەسەر ئەم گۆشەندنە هەیە کە دەکاتەوە . ئەو پێیوایە تێگەیشتن لە مەعریفەی زانستی پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکە لەو زەمینە مەژوویانەی کە عەقڵی زانستی پێکدێنن، هاوکات لە گەڵ گرنگیدان بەو دابڕانانەی کە پشکۆتنی زانستی لە مەعریفەی تەقلیدی جیا دەکەنەوە .

١(مەعریفەی زانستی دەرونشیکاری) .
لە کتێبی (دروستبونی عەقڵی زانستی)دا، باشلار چەمکی مەعریفەی زانستی دەرونشیکاری وەک ئامرازێک بۆ ئاشکراکردنی ئەو بڕبڕستە ئەبستمۆلۆژیانەی کە ڕێگری لە پێشکەوتنی زانست دەکەن دەخاتە ڕوو . ئەو پێوایە عەقڵی مرۆڤ لە ژێر کاریگەری وێنەی خەیاڵی و بیروباوەڕی ئاشکرایە کە ئاستەنگ لە بەردەم بابەتبوونی زانستی پێکدەهێنن ، بڕبڕستەکان بریتین لە ئێنتێز (بەگەڕ نەویست)ەاستەوخۆ: – پشت بەستن بە ئەزمونی هەستیاری بەبێ شیکاری ڕەخنەگرانە ، وەک باوەڕبوون بەوەی کە خۆر بە دەوری زەویدا دەسوڕێتەوە لەسەر تێبینی چاودێرێکی سادە .
لە گشتاندنێکی لە ڕادەبەدەر :- دەرئەنجامی یاسا گشتیەکان لە تێبینیە سنووردارەکانەوە، وەک گشتاندنی تایبەتمەندیەکانی مادەیەک بۆ هەموو مادەکانی تر .
لەکدانەوە ئێنترۆپەمەرفیکەکان : – داڕماندنی تایبەتمەندیەکانی مرۆڤ لەسەر دیاردە سروشتیەکان، وەک وەسفکردنی ئاگر وەکو "زیندوو" یان "تووڕە".
بڕبڕستی زارەکی : – پشتبەستن بە زمانێکی ناڕوون یان شیعری کە ڕێگری لە وردبینی زانستی دەکات، وەک بەکارهێنانی زاراوەی دیارینەکراو لە وەسفکردنی دیاردەکاندا… باشلار بانگەشە دەکات بۆ " پاککردنەوەی دەروون " لە عەقڵانیزمی زانستی لە ڕێگەی شیکارکردنی ئەو ئاستەنگانەو وازهێنان لێیان . بۆ نموونە ئەوەمان بۆ شیکار دەکات کە چۆن بیرکەری "جەوهەر" لە کیمیای کۆندا ڕێگری کردووە لە پێشکەوتنی زانست تا ئەو کاتەی لە کیمیای مۆدێرندا چەمکی وردتر جێگەی گرتەوە . ئەم دەروونشیکاریە ڕەنگدانەوەی ڕێبازێکی مەعریفی مۆژوویین کە تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە چۆن عەقڵی زانستی بە درێژایی مێژوو پێکهاتووە .

٢(ڕەوداوەکانی دابڕانی ئەبستمۆلۆژی)
چەمکی دابڕانی ئبستمۆلۆژی یەکێکە لە گرنگترین بەشداریەکانی باشلار، چونکە ئەو دەرفەت پێشکەوتنی زانست لە ڕێگەی دابڕانی ڕیشەیی لەگەڵ زانیاری پێشوودا ڕوودەدات ، نەک لە ڕێگەی کۆکەرەوەی بوونی لە سەرخۆ . باشلار ڕوونی دەکاتەوە کە زانستی مۆدێرن پێویستی بە وازهێنانە لە چەمکە کۆنەکان کە پشت بە ئینتوزیەم (بەگەڕ نەویست)یان ڕوونکردنەوە نەریتیەکان دەبەستن. بۆ نموونە لە فیزیادا : – گواستنەوە لە فیزیای ئەرستۆ (کە پێیوابوو تۆکان بۆ پشتبەستن بە کێشیان بۆ خڕایی جیاواز دەکەونە خوارەوە) بۆ فیزیای نیوتنی (کە سەلماندی تۆکان بۆ خڕایی یەکسان دەکەونە

خوارەوە) ئەم نمونەیەکە لە دابەشانی ئەپستەمۆلۆژی .
لە کیمیادا : – گۆڕینی تیۆری فلۆجیستۆن (ڕووتی دەکاتەوە سوتاندن بە هەی بوونی مادەیەکی خەیاڵیە) بە تیۆری ئۆکسجینی لاڤۆیزیەر .
ئەمش دابەشانکی ئەبستەمۆلۆژی دیکەیە . ... باشلار جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەم درزانە پێویستیان بە گۆڕانکاریە لە پێکهاتەی عەقڵی زانایاندا ، ئەمەش ڕێگە بە بنیاتنانی زانیاری وردتر و بابەتیانە دەدات . دیالێکت " دیالێکتیکی عەقڵی زانستی لە وەهمەکان ڕزگار بکرێت لە ڕێگەی دابەشانی لە ئابردوو ، ئەم چەمکە ڕێنگدانەوەی ڕێبازێکی مەعریفی مێژوویە کە تیشک دەخاتە سەر گۆڕانکاریە ئادیکاڵەکان (ڕیشەیەکان) لە مێژووی زانستدا .
(پشتبەستن بە پراکتیک کردنی عەقڵانیزم) .
لە کتێبی (پراکتیک کردنی عەقڵانیزم)دا، باشلار دیدگایەک بە عەقڵانیەت دەخاتە ڕوو کە تیۆر و ئەزموون پێکەوە کە دەکاتەوە . ئەو پەیوایە عەقڵی زانستی مەدێرن پەیوەستە بە کارلێکی نێوان عەقڵی تیۆری و پراکتیکی کردەیی . تەکنەلۆژیا ڕۆڵێکی بنەڕەتی دەگێڕێت لە بنیاتنانی زانستدا. بە نموونە ئاماژە بۆ دەکات کە پەرەپێدانی ئامێری وردی پێوانەکردن وەک مایکرۆسکۆپ یان خێراکەری گەردیلەیی ، ڕێگەیدا تیۆریە زانستیەکان تاقیبکرێنەوە و پەریان پێبدرێت .
دەڵێت: " پراکتیکی عەقڵانیەتێک کە کاردەکات و ، بەرهەم دەهێنێت و ، داهێنان دەکات." ئەم عەقڵانیزمە جیاوازە لە عەقڵانیزمی تەقلیدی (وەک عەقڵانیزمی دیکارت) کە تەنها تەرکیز دەکاتە سەر لۆژیکی تیۆری . باشلار دووپاتی دەکاتەوە کە زانستی مەدێرن پێویستی بە داهێنان و گونجاندنی بەردەوام هەیە لەگەڵ ئاڵانگاریە نوێکاندا ، کە پراکتیکی عەقڵانیزم دەکاتە ئامرازێکی دینامیکی بۆ پێشکەوتنی زانستی .

(ئاڵانگاریەکان و ئەنجامەکانی ڕێبازی مێژووی مەعریفە) .
لە ڕێبازی باشلار سەرچاوەی داهێنانکی، ڕووبەڕووی ئاڵانگاری بۆیەوە: ڕێخنەی ئۆکادیمیەکان لە باشلار، چەمکی دابەشانی ئیپیستەمۆلۆژی مشتومڕی لێکەوتەوە، بەو پێیەی هەندێک لە فیلەسوفەکان وەک تۆماس کوهن پێیان وایە پێشکەوتنی زانستی لە ڕێگەی شۆڕشی زانستیەوە ڕووداوات و مەرج نیە دابەشانی ڕیشەیی بێت . هەروەها هەندێک ڕەخنەیان لە باشلار گرد گوایە گرنکیداوە بە بڕبەستە دەروونیەکان لەسەر حیسابی ئەو هەکارە کۆمەڵایەتی و ئابووریانەی کە کاریگەریان لەسەر زانست هەیە . ئاڵانگاریەکانی پراکتیکی: بەکارهێنانی دەرونشیکاری بۆ زانیاری زانستی پێویستی بە

هۆشیاریکی قووە هەیە لە بڕبڕستە زانستیەکان ، ئەم فەرمانە قورسە کە لە چوارچێوەی پڕوڕدەیی فەرمی تەقلیدی هەژموونی بە سەردا دەسەپێنێت .
تەماتبارکردنی بە ئایدیالیزم: هەندێک لە ڕەخنەگران دەڵێن، گرنگیدانی باشلار بە زانستی خەیاڵی و دەروونشیکاری جۆرێکە لە دژکۆتنی ئایدیالیزم کە دوورە لە واقیعی پراکتیکی و زانستی مەدێرن . سەرەڕای ئاوەش، ڕەبازی باشلار بڕهەمکانی ئەنجامێکی بڕجەستەی بەدەستهێنا ، بە تایبەت (دروستبونی عەقڵی زانستی) ، ئاماژەیکی بنەڕەتیە لە فەلسەفەی زانستەکان و ئەبستەمۆلۆژیا ، بیرکەکانی ئیلهامبەخش بوون بە فەیلەسوفەکانی وەک لویس ئاڵتۆسێر و میشێل فۆکۆ ، کە پڕیاندا بە چەمکی دابڕانی ئەبستەمۆلۆژی لە جوارچێوە جەوازکاندا .؟هەروەها لە چوارچێوەی دیالێکتیکی هێگڵ و لاوازیدا، ڕەبازی باشلار ئامرازێکی بە زانایان و کۆمەڵگاکان پێشکەش کرد (لاوازەکان لە بڕامبەر بڕبڕستە مەعریفیەکاندا) بە بڕزکردنەوەی هێزی مەعریفی خەیان لە ڕەگەی پاککردنەوەی دەرونی و دابڕانی ئەبستەمۆلۆژیاوە .

(ئەنجام) .
گاستۆن باشلار پێشنگەکە لە فەلسەفەی زانستیدا لە ڕەگەی ڕەبازە زانستیە مەژوویەکیەوە کە زانستی درونشیکاری و ، پچڕانی ئەبستەمۆلۆژی و ، پراکتیکی عەقڵانیزم پێکەوە کە دەکاتەوە . ئەم ڕەبازە دیدێکی گشتگیر پێشکەش دەکات بە تێگەیشتن لە گۆشەسەندنی عەقڵی زانستی بە درێژایی مەژوو، لەگەڵ گرنگیدان بە بڕنگاربوونەوەی ئەو بڕبڕستە دەروونی و کولتووریانەی کە ڕەگرن لە پێشکەوتنی مەعریفە . لە ڕەگەی بڕخەدانی فیکریەوە بڕامبەر بە بەگە نەویست و بەدیهی و زانستی و کۆکەبوونی نەریتی و کۆمەڵایەتی بڕامبەر بە هەژموونی کولتووری . باشلار بەشداری کرد لە بەهێزکردنی هێزی مەعریفی زانایان و کۆمەڵگاکان لە بڕامبەر ئەو لاوازییەی کە لە ئەنجامی چەقبەستویی فیکریەوە سەریهەڵدا . دیدگای ئەو نوێنڕایەتی بانگەوازێکی ئیلهامبەخش دەکات بە دووبارە داڕشتنەوەی زانست وەک پڕسیەکی دینامیکی و داهێنڕانە . ئەو بوو بە مەدڵی بیرمەندێک کە پابەندە بە پرسەکانی مەعریفەوە لە سەردەمی مەدێرندا کە چۆن هەڵایسانی شۆشی سەردەمی هاوچەرخ ، زانستی دەرونشیکاری و، دابڕانی ئەبستەمۆلۆژیاو ، پراکتیکی عەقڵانیزمی پێکەوە گرێدا ؟.

سەرچاوەو پێداچونەوەکان

باشلار گاستۆن. (١٩٣٨). پێکهاتنی عەقڵی زانستی. پاریس: فرانسا.
باشلار گاستۆن. (١٩٤٩). عەقڵانیزمی پراکتیکی . پاریس: چاپی زانکۆی فەرەنسی.
کوهن، تۆماس (١٩٦٢). پێکهاتەی شۆڕشە زانستییەکان. چاپخانەی زانکۆی شیکاگۆ.
لویس ئالتۆسێر. (١٩٧٤). فەلسەفە و مێژووی زانست. پاریس: زانکۆی فەرەنسا

حوار المتمدن – العدد – (٨٤٦٩) لە ١٨/ ٩/ 2025
د . زهير الخويدى

دیوارە تازە نەبینراوەکان.. دیالێکتیک لەگەڵ سلاڤۆی ژیژک.. و . لە عەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

ن . د . زهير الخويلدى

دیوەکۆی تری جیهانگیری دژکۆتنی دیواری نهێنی نوێیە، ئەمە ئینسانگەلێکی بێکارمان هەیە، کرێکاران لە دۆخێکی ناجێگیردان تەنانەت لەرە لە سلاڤینیاش. لە شوێنێک خوێندمەوە کە نزیکەی نیوەی کرێکاران لە ئستاوە لە دۆخێکی ناجێگیردا کار دەکەن. ئەمە دووەت گەلێکی شکست خواردومان هەیە، خەکمان هەیە لە گەکە هەژارو پەراوێزخراوەکان دژین…

سلاڤج ژیژک، فەیلەسوفێکی ئاشکاوە، دیبەیتێکی کرد لەگەڵ (سەرجیە کانتانی) کە بەناوبانگی بەرنامەی "دیالێکتیکی جیهانیە" لە یەرەنیوز لە شاری لیوبلیانای سلاڤینیا . ژیژک درێغی ناکات لە ڕەخنەگرتن لە ئەوروپا، زەر کەس بە شێوەگەلێکی دژانن بەهەی بیرکەرەکانی کە ئامانجی گەینی سیستەمی ئابووری جیهانێ.

ژیانناەی : سلاڤ ژیژک فەیلەسوف و دەروونشیکارێکی سلاڤینیە بە

لیبرالەکی چەپ دادنرێت، بەڵام ڕەخنە لە سەرمایەداری جیهانی و نیولیبرالیزمیش دەگرێت. لە ڕۆژی کۆتا بڕەمیەوە – "دژی دوو ڕەشبگیری: پەنابەران و تیرۆر و کێشەکانی تر لۆگۆ دەراوسێکان".
ڕێکخستنی دیبەیتەکە . پرسیاری سەرجێ کانتانی
پرسیار : – بەڵای ئێوە جیهانگیری یەکێکە لە سەرچاوە سەرەکیەکانی قەیرانی ئێستای کێچ ، بۆچی؟
وەڵام : – دیوەکەی تری جیهانگیری دەرکەوتنی دیواری نهێنی نوێیە، ئەمە ئینسانگەلێکی بێکارمان هەیە، کرێکاران لە دۆخێکی ناجێگیردان تەنانەت لەڕە لە سڵاڤینیاش. لە شوێنێک خوێندمەوە کە نزیکەی نیوەی کرێکاران لە ئێستا لە دۆخێکی ناجێگیردا کار دەکەن. ئەمە دەوڵەت گەلێکی شکست خواردومان هەیە، خەڵکمان هەیە لە گۆڕەکە هەژارو پەراوێزخراوەکان دژین . کەواتە جیهوازی چینایەتی کەن ووون نییە. بەڵکو جیاوازیەکە ناووونتر بووە لە نێوان ئەوانەی لە ناو یەکێتیەکەدان، کە بەهرەمەندن لە ئاسایشی سەرەتایی و تەواوی مافە مەدەنیەکان …هتد ئەوانەی لە دەرەوەن کەن پێویستمان بە هەڵکەی فرانتیشنا(تێپەڕینی سنووری نیشمان) هەیە بۆ جێبەجێکردنی ئەو بڕیارانەی کە زیاتر جیهانیە ، بۆ بۆ ئەم جۆرە میکانیزمانە کێشەکانی ژینگە و کۆچکردن چارەسەر ناکرێن .
پرسیار : – "بەڵام یەکێتی ئەوروپا دەبێت مامەڵە لەگەڵ ئەم پرسە نەودەوڵەتیانەدا بکات مەبەستم فرانتیشنا". بەڵام شکستی هەناوە ، ئەوان ئەوە ناکەن." ؟
وەڵام : – بەڵێ کارەساتی یەکێتی ئەروپا ئەمەیە. ئەروپا نازانێت چی دەوێت. ئەمە دوو ئەروپای بنەڕەتیمان هەیە . یەکەکیان ئەروپای تەکنەکراتی بڕەکسڵ، تەنانەت ئەوان تەنها دەیانەوێت بە جۆرێک لە جۆرەکان بەشێک بن لە بازاڕی جیهانی و بیرەکەیەکی ووون پشکێش ناکەن . پاشان ئەروپای پۆپۆلیستی دژە کۆچبەرمان هەیە؛ پەموایە ئەوە هەڕەشەی ئاستەقینەیە بە سەر ئەروپا . من بەڵاستی لە داگیرکاریەکی بەربەڵاو ناترسم؛ ئەمە مامەڵەی لەگەڵ دەکەین. بەڵاستی من لەو کەسانە دەترسم کە ئەمە دەیانەوێت بەرگری لە ئەروپا بکەن . ئایا ئەروپا دەمنەتەوە وەکو نمونەیەک کاتێک لوپێن لە فەرەنسا دەسەڵات دەگرێتە دەست …. هتد، ئەو ئەروپایە دەمنەتەوە کە هەموومان دەیناسین هیوادارین خۆشمان بووێت؟ . ئەوروپا ئەمە بەردەوام دەبێت لە بەرگریکردن لە بەهاکانی ژگاری وەک ئاسایشی کۆمەڵایەتی، یەکسانی، مافی ژنان و هتد.

پرسیار: – بۆچی چینی کرێکار و چینی ناوەڕاستی لاوازی هەژاوا دەچنە پاڵ خەباتی جەماوەری هەژاری کیشوەرەکانی تر؟ .
وەڵام : – تۆ پرسیارێکی کراوەی زۆر گرنگ دەوروژێنیت، پرسیارێک کە زۆربەی چەپەکان خۆیان لێ بەدوور دەگرن، وەک دەزانیت چونکە مرۆڤ ئاسایەکان لێ کەچبەران دەترسن . ئەوان بۆچونەکی دروستیان هەیە تا ئادیەک. ئەگەر ئەروپا بە تەواوی بە ڕووی کەچبەراندا کرایەوە دەوڵەمەندەکان زیانیان پێناگات ، بەڵکو ئەوان کەمتر هەڵی کاریان دەست دەکەوێت و، هەنگە مووچەش کەمتر بێت ...هتد. کەواتە پەموایە تاکە چارەسەر دەزینەوە یان خستنەڕوو یان داشتنی جۆرێک لە خەباتی هاوبەش، کەواتە کێشەکە تەنها سنوردار نییە لە مرۆڤایەتیدا ، ئایا پێنابەران قبوڵ دەکەین یان نا؟ . بەڵام کێشەکە لەوەدایە لە ئەروپادا حاڵەتێکی تووڕەیی هەیە، وەک پاشکۆکردنی دەوڵەتی خۆشگوزەرانی و ... هتد . ئەوەی ئەم مرۆڤە ناڕازیانە لە ئەوروپا بەزار دەکات، بێشکە لە هەمان قەیران: تێک چوونی هاوسەنگی سەرمایەداری جیهانی"و ئەم فەرمانەش زۆر گرنگە، بە ئەوەی بە جۆرێک خەباتەکانمان بە خەباتەکانی ئەوانەوە ببەستینەوە. ئەگەر ئەم قبوڵ نەکەین و لەم ئاستەدا بمێنینەوە پێنابەران کە دێنە ئەرێ ئەوان بارگرانین و ... هتد، "ئەمە لە دەست دەچین ون دەبین . ئەمە پێویستیمان بە لایەنە نەودەوڵەتییەکانە کە توانای بیاردانی زۆر یەکلاکەرەوەیان هەبێت."
پرسیار: – بە تواناکانی جیهانکردنی یاسا؟
وەڵام: – " بە دڵنیاییەوە من لەرەدا هیچ کێشەیەکم نییە."
پرسیار: – بەڵام ئەم یەکێتی ئەروپایە و ، ئەم بیرکەیە تەندەکرێتەوە...؟
وەڵام : – ئەوەش زۆر دەتەنگم دەکات. مەبەستم ئەوەیە قبوڵ ناکرێت باش. بەڵام ئەتەرناتیفەکی چییە؟ هیچ ئەتەرناتیفەک نابینم . چونکە ئەگەر وازی لە بنین و یاریەک بکەین یاری بەهێزترین دەوڵەتە نێتەوەیەکان وەک ئەو بیرکەیە لە ئینگلترا".
پرسیار : – بەڵام کێشەکە لەرەدا بڕکسل نییە، بەڵکو جیهانگیریە...؟
وەڵام : – ئەوە من وتم، هەر بەیش نایەمەوە..."
پرسیار : – هەکاری"قەیرانی دەوڵەتی خۆشگوزەرانی بڕکسل نییە ئەو خەی دەگونجێنێت..."؟
پرسیار : – زۆرجار پێخنەگرانی بڕکسل چاوپۆشی لەوە دەکەن و دەڵێن بڕکسل تەنها بیرکراتیکی جیهانی خراپ نییە. هەروەها لانی کەم ستانداردی کار و زۆرترین کاتەکانی کارکردن دەسپێنێت و..... هتد . و هەر لەبەر ئەم هەکارەش هەشتا باوەڕم وایە کە شۆڕشێک دەبێت

لەناو یەکێتی ئەروپا بەردەوام بێت".
پرسیار : – دەناڵد ترەمپ. دیاردەی دەناڵد ترەمپ ، کەواتە ئایا ئەمریکا هووبەووی قەناغێکی شڕشگێڕانە دەبێتەوە؟ .
وەڵام: – بەگومان ترەمپ کەسێکی قەزەونە، نوکتەی ناگەزپەرستانەی ناشرین دەر دەبڕێت، قسەی ناشرین بەکاردەهێنێت وەک هتد. بەڵام لە هەمان کاتدا، ئایا تێبینی ئەوەتان کردوە کە چەن چەند قسەیەکی زەر ئاستی لەبارەی فەلەستین و ئیسرائیلەوە گوت؟ ئاماژەی بەوەشکرد وگوتی پێویستە بەرژەوەندییەکانی فەلەستینیش لەبەرچاو بگرین و بە شێوەیەکی بەڵایەنانە مامەڵە لەگەڵ دەخەکەدا بکەین . گوتی نابێت دژایەتی ڕوسیا بکەین، بەڵکو پێویستە لەگەڵیدا گفتوگۆ بکەین . تەنانەت لانی کەم پشتگیری لە بەرزکردنەوەی مووچەشی کردووە . ئاماژەی بەوەشکرد کە نایەوێت چاودێری تەندروستی گشتگیری ئەباماهەبووشنەتەوە…
پرسیار : – "ئەو لیبراڵێکی ناوەندگرایە…"؟
وەڵام : – بەڵێ! ئەوە گریمانەی وروژێنەرەکەی منە! ئەگەر ئەم هووبەرە گاتەجارییە پشتگوێ بخەین من دان بەوەدا دەنێم کە مەترسیدارە . ئەمە بەمان دەردەکەوێت کە کاندیدێکی هەڵپەرست تر و هەنگاو سیاسەتە ڕاستەقینەکانی ئەوەندە خراپیش نەبن".
پرسیار: – ئایا ڕووسیا و چین نوێنەرایەتی مەدەڵێکی جیاوازی سیستەمی ئابووری و ڕێکخستنی سیاسی و ئابووری دەکەن، ئەم بەدیلە هەنگاو بتوانێت دوژمنایەتی مەدەڵی ڕۆژئاواش بکات؟ .
وەڵام : – بەڵێ، بەڵام لەڕاستدا من بە تەواوی پشتگیری ڕۆژئاوا دەکەم بە میانڕەوی، چونکە نوێنەرایەتی ئێستەرناتیفێک دەکات، بەڵام تەنیا بەدیلێکە بە سەرمایەداری سەرتایی فاشیزم و ستەمکار . من ئەمە زەر باش دەزانم، من لە چین بووم ودیبەیتێکم لە گەڵدا کردون هەموو ئەو پاساوانەی کەنفەشیسی بە شاردنەوەی سیستەمی کەمۆنیستیە . وانگی ئەوان هەمیشە وەک یەک: "ئەمە ناتوانین دیموکراسی قبوڵ بکەین ، ئەمە مانای تەقینەوەیەکی کەمڵایەتیە ،ئەمە پێویستمان بە جەرگ لە…" هەمیشە بە نائاگایی ئەم دەستواژە فاشیانە بەکاردەهێنن. پێویستمان بە سەقامگیری دامەزراوەیی هەیە کە هەموو تاکێک لە شوێنی خۆیان بن . دەبێت سیستەمێک هەبێت کە هاودەنگی مسۆگەر بکات و … هتد . کەواتە، ئەوان مەدەرنیزاسیۆنکی محافزکاریان دەوێت ، بەداخەوە پەموایە سەرمایەداری بەو ئاراستەیە دەڕوات ..
پرسیار :- "دەتوانم دوا پرسیارت لێ بکەم؛ پرسیارێکی کەسیە." .
وەڵام : – ئای خوایە گیان، پەم وایە مرۆڤ نیم، من وەحشم !…"°.
پرسیار : – "تە خاتت بە ئێلفیسی فەلسەفە ناوبرد. ئەمە وا

نییە...؟" .
ەوام : – نەخێر، نەمکرد. ڤقم لێم شتیە! تە ئەستا وەک دوژمن قسە دەکەیت، کاتێک ئەمەی گەل دەستاتمان گرتە دەست دەیکەین . پێنج ساڵ لە ئەردوگاکانی کەکردنەوەی نازییەکان زیندانی دەکرێیت! بۆ پێنج ساڵ . هەموو ئەمانە لەلایەن کەسانێکەوە دەڵێن کە بە شۆیەکی زۆر وردتر لە هەرشی ەاستەوخۆ هەرش دەکەنە سەرم و وای دادەنێن: "من ستالینیەکی شت و سەرلەشواوم...". دەزانی دان بەوەدا دەنێن کە من جەماوەرێکی دیاریکراوم هەیە، بەڵام ئەمە ستراتیژە. پەیامی سەرەکی ئەمە ئەوەیە من ئەلقیسم ئەوان ئێستالینن "سەیرکەن، ئەو پیاوێکی کەمیدیە دەتوانیت بچیت گوێی لێبگریت، بەڵام ئەوە فەلسەفەی سنەتی و گاەتجاییە، بە جدی وەری مەگرن و... هتد.

سەرچاوە : – تەڵەی زانیاری النبە .. یەک شەمە ١٨ ئایار ٢٠٢٥
ن . د . زهير الخويلدی

بیرکردنەوەی ەەخنەیی لە فەلسەفەدا وەک ئامرازێک بۆ بەردەوامبوونی داهێنان و گۆشەپەدان.. و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتەف

نووسینی: د. زهير الخويلدی

(خێیاە لاسایی دەکاتەوە ، ەەحی ەەخنەگرانەش داهێنان بەرجەستە دەکات) – ئەسکار وایلد

ەەبیرکردنەوەی ەەخنەیی پایەیەکی بنەڕەتیە لە فەلسەفەدا، تیشک دەخاتە سەر شیکاری سیستماتیکی و عەقڵانی بیرکە و بیروباوەڕ و ئارگیومێنتەکان بۆ گەیشتن بۆ ئەنجام گەلێکی دراسەکراو .

بیرکردنەوەی ڕەخنەیی شیکاری تەدەپەڕنەت و ئامانجی ئەویە ئارگیومێنتەکان هەڵسەنگێنەت و لایەنگری ئاشکرا بکات. بەهێز کردنی پرسارەکان و بەردەوامیپێدان سەبارەت بە ڕاستی و مەعریفە لێم سەردەمی هاوچەرخماندا، لەگەڵ زیادبوونی زانیاری چەواشەکارانەی میدیا و ئاڵوگۆزی تەکنەلۆژی و ئاڵانگاری ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی. بیرکردنەوەی ڕەخنەیی بووەتە ئامرازێکی زیندوی ئاوات و ئامانجی فەلسەفە بە داشتنی هۆشیاریەکی بەکۆمەڵ و دادپەروەر و ڕەشنگێر. ئامانجی ئەم توێژینەویە ئاشکراکردنی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی وەکو میتەدێکی فەلسەفی ئامانجدار، لە ڕوانگەی بنەما تیۆرەکان و گۆشەسەندنی مێژوویی و ڕەخنەی لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئاڵانگاریەکانی هاوچەرخدا، ئەویش بە گرنگیدان بە چەنیەتی بەشداریکردن لە بەرزکردنەوەو چاکسازی لە تێگەیشتن و بەرپرسیارێتی فیکری.

بنەما فەلسەفیەکانی بیری ڕەخنەیی

بیرکردنەوەی ڕەخنەیی لەسەر بنەماکانی عەقڵانیەت و لۆژیک و پرسیارکردنی سیستماتیک دامەزراوە. یەکێک لە چەمکە سەرەکیەکان "شیکاری لۆژیکی"یە، کە گرنگی بە هەڵسەنگاندنی ئارگیومێنتەکان دەدات بە پشتبەستن بە هەزی لۆژیکی و دروستی پێشمەرجەکانیان. ئەرستۆ لە سالی (٣٨٤-٣٢٢ پێش زایین) لە ڕێگەی کتێبەکەی ئەرگانۆنەوە بناغەکانی لۆژیکی وەنەیی (فەرمالی) بەرجەستە کردووە، کە یاسا دروستەکانی ئیستدلالکردنی داناوە، هەروەها لە سەردەمی نوێدا فەیلەسوفانی وەک جۆن دیوی (١٨٥٩-١٩٥٢) چەمکی "تێگەیشتنی بیرکردنەوە" یان پەرەپێدا کە تیشک دەخاتە سەر پرسیارکردنی بەردەوام و چارەسەرکردنی کێشەکان لەسەر بنەمای شیکار و ئەزموون. چەمکەکەی دیکەی گرنگ بریتییە لە "ڕەخنەگرتن لە خود" کە داوای گومانکردن لە بیروباوەڕە کۆسپەکان وگریمانەکان دەکات. ئیمانوێل کانت (١٧٢٤-١٨٠٤) پێیوابوو کە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی پێویستی بە "بوێری مەعریفە" هەیە واتە بەکارهێنانی عەقڵ بە شێوەیەکی سەربەخۆ بە ئاڵانگاری بیرکەرەکان. هەروەها بیرکردنەوەی ڕەخنەیی جەخت لەسەر ئاشکراکردنی لایەنگریەکانی مەعریفە دەکاتەوە. وەکو لایەنگری پشتەستکردنەوە کەوا دەکات تاکەکان تەنها ئەو زانیارییانە قبوڵ بکەن کە لەگەڵ بیروباوەڕەکانی پێشوویاندا هاوتەریبن.

گۆشەسەندنی مێژوویی بیری ڕەخنەیی

بیری ڕەخنەیی ڕەگ و ڕیشەی لە نەریتە فەلسەفیە کۆنەکاندا داکوتاوە. لە یۆنانی کۆندا سوکرات (٤٧٠-٣٩٩ پ.ز) شێوازی

پرسیارکردنی ڕەخنەیی بەکارهێناوە، داوای لە دیبەیتکەران کرد لە ڕێگەی پرسیاری یەک لە دوای یەکەوە ناکۆکی بیروباوەڕەکانیان ئاشکرا بکەن . لە سەدەکانی ناوەڕاستیشدا فەیلەسوفەکانی وەک تۆماس ئەکوینی (١٢٢٥-١٢٧٤) سەرنجیان لەسەر ئاشتکردنەوەی عەقڵ و ئیمان بوو کە بڕوایان بە پارێزگاری بیرکردنەوەی ڕەخنەیی لە چوارچێوەی ئایندا. لەگەڵ سەردەمی ڕۆشنگەری بیرکردنەوەی ڕەخنەیی بوو بە ئامرازێکی ناوەند بۆ ئاڵانگاری دەسەڵاتە نەریتیەکان. کانت لە کتێبی (ڕەخنە گردن لە عەقڵی پاک) چوارچێوەیەکی بۆ پشکنینی سنووری زانستی مرۆڤ داشت ، هەروەها جەختیکردەوە لەسەر گرنگی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە لە بنیاتنانی مەعریفەدا . لە سەدەی بیستەم قوتابخانەی فرانکفۆرت پێیانبەند بە سەرکایەتی ماکس هۆرکهایمەر و تیادۆر ئەدۆرنۆ . تیۆری ڕەخنەیی سەرنجی لەسەر ڕەخنەگرتن لە ئایدۆلۆژیا و دەسەڵات بوو، بازنەی بیری ڕەخنەیی فراوانترکرد تاکو پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکانیشی گردەوە . لە دەیەکانی ٦٠ابردوودا پشکۆتنکانی پەروەردە و دەروونناسی بڕشداریان کردووە لە قوبوونەوەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی. فەیلەسوفانی وەک (ڕیچارد بول و جۆن دیوی) سەرنجیان لەسەر پراکتیک کردنی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی بوو لە مێژ پەروەردە ئەوان ئاماژەیاندا بۆ گرنگی پشخستنی بیرکردنەوەی سەربەخۆ و دیموکراسی.

بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و ئاڵانگاری هاوچەرخ

لە سەردەمی هاوچەرخدا بیرکردنەوەی ڕەخنەیی ڕووبەڕووی ئاستەنگ دەبێتەوە کە لە ئەنجامی چەواشکاری میدیا و تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی و ئاڵوگۆڕی کۆمەڵایەتیکانەوە سەرهەڵدەدەن . یەکێک لە ئاستەنگە سەرکیەکان زانیاری هەڵەیە لە فەزای دیجیتاڵیدا لەگەڵ بڵاوبوونەوەی هەواڵی ساختە لە پلاتفۆرمکانی سۆشیال میدیادا . بیرکردنەوەی ڕەخنەیی دەبێتە ئامرازێکی پێویست بۆ هەڵسەنگاندنی متمانەپێکراوی زانیاری . فەیلەسوفانی وەک (لوسیانۆ فلۆریدی) پشنیاری بەکارهێنانی ئەخلاقی زانیاری دەکەن بۆ پەروەردەکردنی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە لە فەزای دیجیتاڵی لە چوارچێوەی زیرەکی دەستکرددا . بیرکردنەوەی ڕەخنەیی ڕووبەڕووی ئاستەنگ دەبێتەوە کە پێویستە بە هەڵسەنگاندنی ئەو بیارانەوە کە لایەن ئامڕازکانەوە دەدرێن بە نموونە چۆن تاککان دەتوانن بڕهەمکانی زیرەکی دەستکرد هەڵسەنگێنن ئەگەر پشت بە خوارزمیات (ئەلگۆریتمکان) ناشفافکان ببەستێت؟ . فەیلەسوفانی وەک (نیک بۆستڕۆم)دەڵێن بیرکردنەوەی ڕەخنەیی پێویستە بە تێگەیشتن لەو مەترسییە بوونگرایانەی کە زیرەکی دەستکردی پشکۆتوو دروستی دەکەن لە

چوارچێوەی کۆمەڵایەتیدا، بیرکردنەوەی ڕەخنەیی بەشدارە لە
ڕووبووونەوەی لایەنگریە کۆمەڵایەتی و کولتووریەکان،
و بە نموونە تیۆری ڕەگەزی ڕەخنەیی ئامرازکانی بیری ڕەخنەیی
بەکاردەهێنێت بۆ شیکردنەوەی جیاکاری ڕەگەزی و پێکهاتە
کۆمەڵایەتیەکان وەک لە کارکانی کیمبرلی
کرینشاولەسەرئینتەرسێکشناڵیتی(التقاطعية) یان یەکتربڕکان .

بیری ڕەخنەیی و خواستکانی بیری فەلسەفی

بیرکردنەوەی ڕەخنەیی لە ڕەگەی دابینکردنی ئامرازکانەوە بەشدارە
لە بەدیهێنانی خواستکانی فەلسەفە بۆ شیکردنەوەی بیرکەکان و
بڕوپشتبردنی بۆرپرسیارێتی فیکری ، لە کارلێکی لەگەڵ
ئیپستمۆلۆژیا (لە هەڵسەنگاندنی مەعریفە) و ئیتیک (لە شیکردنەوەی
بەیارە ئەخلاقیەکان) و بیری کۆمەڵایەتی ڕەخنەگرانە (لە ڕەخنەی
پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان) . ئەم بیرکردنەوە چوارچێوەیەکی نەرم و
نیان دابین دەکات بۆ چارەسەرکردنی ئاستەنگە هاوچەرخەکان ، بۆ
نموونە یارمەتی پەرەپێدانی ئەخلاقی زانیاری دەدات لە ڕەگەی
هەڵسەنگاندنی داتا متمانەپێکراوەکان بۆ پێشخستنی بیرکردنەوەی
سەربەخۆ لە پەروەردەدا ، جگە لەوەش بیری ڕەخنەیی تەحەدای فەلسەفە
دەکات کە زیاتر پێویستە بێت بە واقیعی بژێوی ،جا چ بە
ڕووبەڕووبوونەوەی چەواشەکاری میدیایی بێت یان پێشخستنی گفتوگۆی
دیموکراسی ، ئەمە بانگهێشتکە بە بیرکردنەوە لە فەلسەفە وەک
پراکتیکەکی زیندوو کە ئامانجی ئەوەیە تاکەکان بتوانن لە جیهانەکی
ئاڵۆزدا بەیاری ڕەشنگەری بدەن (ئەنجام)

بیرکردنەوەی ڕەخنەیی وەک پایەی بنەڕەتی فەلسەفەی هاوچەرخ
دەمێنێتەوە و ئەو ئامرازکان دابین دەکات بۆ شیکردنەوەی
بیرکەکان و ڕووبەڕووبوونەوەی ئاستەنگە فیکری و کۆمەڵایەتییەکان
، لە سەکراتەوە تا کانت و هەرکهایمەر، ئەم بیرکردنەوە پڕی
سەندووە بە ئەوەی بڕوانگاریکانی ئەم سەردەمە ببێتەوە،
لە چەواشەکاری میدیاوە تا زیرەکی دەستکرد و دادپەروەری
کۆمەڵایەتی . لە ڕەگەی ئەم باسەوە بۆمان دەردەکەوێت کە
بیرکردنەوەی ڕەخنەیی تەنها ئامرازکی شیکاری نییە، بەکو
میتۆدکی داهێنرانەیە کە بەشداری لە خواستکانی فەلسەفەدا دەکات
. دواجار ئاراستەکردنی بڕوانینا تانەی هەشیاریەکی
دادپەروەرانەی بکەمەڵ و ڕەشنگەر . چۆن دەتوانرێت بیرکردنەوەی
ڕەخنەیی لە فەلسەفەدا بە شێوەیەک پراکتیزە بکرێت کە سوودی بە
مرۆڤایەتی هەبێت؟ .

ن . د زهیر الخویلدی بەرواری ٢٨/ ٨/ ٢٠٢٥
سەرچاوە … سایتی انفاس نت

سەبارەت بە سروشتی مرۆڤ.. ن . مەکری تەلال.. وەرگێڕانی: یاسین لەتیف

[]

وەگێڕانی لە عەرەبی بە زیاد کردنەوە (یاسین لەتیف)
دیبەیتی نیوان نۆام چومسکی و میشیل فۆکۆ.
"ئەوەی ئەمە پێی دەڵێین سروشتی مرۆڤ بەشێکە لە ستراتیژی دەسەڵات. ئەوە پێدراوێکی زگماکی نییە، بەڵکو بنیاتنانی مێژووییە". – فۆکۆ

دیبەیتەکە لە سەروبەندی جەنگی ڤێتنامدا ئەنجامدراوە ، هەروەها لە بنەڕەتدا لە مشتومڕێکی تەلەفزیۆنی ساڵی ١٩٧١ لە هۆڵەندا لە نێوان زمانزان و فەیلەسوفی سیاسی نۆام چۆمسکی و فەیلەسوفی فەرەنسی میشێل فۆکۆ سەرچاوەی گرتووە کە فەیلەسوفی هۆڵەندی (فەنس ئەلدەرز) بەڕێوەی دەبرد. نۆام چومسکی بە ئەنگلیزی قسەی دەکرد ، بەڵام میشل فۆکۆ بە فەرەنسی . جۆوازی زمان نەبوون بە بەربەست لە بەردەم هەردوو فەیلەسوفەکە .
تەوەری سەرەکی پرسیارەکە سەبارەت بە سروشتی مرۆڤە: ئایا مرۆڤ سروشتێکی جەگیری هەیە و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و مێژووییەکان تەدەپەڕێنێت، یان بەردەوام لە لایەن بونیادی پێکهاتە مەعریفی و دەسەڵاتکانەوە وێنا دەکرێت؟
وەڵامی چۆمسکی : پارێزگاری لە بوونی سروشتێکی زگماکی مرۆڤ دەکات، کە بە تایبەتی لە فاکتەتی زمان و داهێناندا دەردەکەوێت. هەروەها چومسکی پێیوایە بنەما ئەخلاقیەکان گشتگیرن
وەڵامی فۆکۆ : چەمکی جەوهەری جەگیر ڕەتدەکاتەوە و جەخت لەوە دەکاتەوە کە مرۆڤ بوونەوەرێکی مێژووییە کە لەلایەن سیستەمی گوتار و زانین و دەسەڵاتەوە وێنا دەکرێت . بەڵام فۆکۆ پێیوایە بنەما ئەخلاقیەکان ڕێژەیین .

ئەم مشتومڕە بە یەکێک لە گرنگترین بەرەکانی وتنە فیکرییەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێت، چونکە جیاوازییەکی بنەڕەتی لە نێوان عەقڵانیزمی ڕۆخنەیی ئەمریکی و مۆدووگرایی و بونیادگەری فەرەنسیدا ئاشکرا دەکات.

تێورە سەرەکییەکان

1 – لێکەر زمان و داهێنان

چەمسکی : دەڵێت توانای درووستکردنی ڕستەی بێ وێنە تەنها بە فەربوون یان ژینگە ناتوانرێت ڕوون و شیبکرێتەوە ، بۆکو پێشگریمانە دەکات کە بونیادێکی دەروونی زگماکیە .

فەکە : وەڵامی دەداتەوە کە ناتوانرێت ئەم بونیادە بە دابڕان لە چوارچێوەی مۆدووییی و مەعریفی خۆی تێبگەین.

2 – سەبارەت بە دادپەروەری و سیاسەت .

چەمسکی: پێداگری لەسەر ئەوە دەکات کە بیرەکەی دادپەروەری ڕەگ و ڕیشەی لە سروشتی مرۆڤدا هەیە و پێوەرەکە کە دەتوانرێت لە ڕەگەیەوە ڕۆخنە لە سیستەمی کۆمەڵایەتی و سیاسی بگیرێت.

فەکە : دەڵێت دادپەروەری بیرەکەیەکی ئەبەدی نییە، بۆکو بەرهەمێکی مۆدووییە کە پێوەستە بە پێوەندییەکانی دەسەڵاتەوە.

3 – سەبارەت بە ئازادی و داهێنانی مرۆڤایەتی .

چەمسکی: دەڵێت ئازادی لە سروشتی مرۆڤدا هەیە و دەبێت بناغەی پێڕەوی سیاسی بێت.

فەکە: دەڵێت ئەوەی ئەمڕۆ پێی دەڵێین ئازادی، هەمیشە بە گوتارەکانی دەسەڵات دیاری دەکرێت و مرۆڤ لە دەرەوەی ئەو تەوانە بوونی نییە.

4 -جیاوازی میتۆد

چەمسکی : سوود لە زانستی سروشتی و زانستە وردەکان وەردەگرێت، باوەڕی بە بوونی یاسا گەردوونییەکان هەیە لە سروشتی مرۆڤدا .

فەکە : لە شوێنەوارناسی نەسەبەوە (ئارکەلۆژیای جینالۆژی)سوود وەردەگرێت و دەڵێت مرۆڤ لە گۆڕینی فەرمەکانی مۆدووییدا دەردەکەوێت کە ملکەچی یاسایەکی جێگیر و جۆهەری نین.

[[ئەنجام]]

مشتومڕەکە "لەسەر سروشتی مرۆڤ" ڕووبەڕووبوونەوەیە لە نێوان دوو جیهانبینی:

- ڕوانگەیەکی جۆهەرگەرایی (چەمسکی)، کە باوەڕی بە بوونی سروشتێکی جێگیر هەیە کە داهێنان و دادپەروەری ڕوون دەکاتەوە.
- ڕوانگەیەکی مۆدووییی (فەکە)، کە پێوایە مرۆڤ تەنها لە

ڕۆگەی گۆڤەرنی بونیادی گوتارو دەسەڵات پەناسە دەکرێت.
گرنگی کتێبەکە لەوەدایە کە دوو هێبزاردەی دژ بەیەکمان دەخاتە ڕوو:

- ئایا پێویستمان بە بناغەیەکی هاوبەشی مرۆیی هەیە بۆ بنیادنانی پێژەیەکی ئازادیخوازانە؟
- یان هەر هەوڵێک بۆ پەناسەکردنی سروشتی مرۆڤ هیچ نییە تەنها فۆرمێکی نوێی دەسەڵات و مەعریفەیە؟

چۆمسکی باس لە یاخیبوونی مەدەنی، یاسای نێودەوڵەتی، ئیمپریالیزم و ئەو بۆهایانە دەکات کە پابەندن بە ململان دژ بە دەسەڵات. لە کاتێکدا فۆکۆ لەدوان لەسەر ئایدیالی چۆمسکی "دادپەروەری ئایدیالیزم" دەدات، جەخت لەوە دەکاتەوە کە ململانێ دەبێ لە ژێر چەتری شێوەدا ئەنجام بدرێت نەک دادپەروەری . [پرۆلیتاریا] شێوە بە ئەوە دەکات بیباتەوە، نەک لەبەر ئەوەی دادپەروەرە. هەروەها فۆکۆ جەخت لەسەر گرنگیدان بە ڕەهەندی ئەو دامەزراوانە دەکاتەوە کەوا خەیان وا نیشان دەدەن کە سەربەخۆن لە دەوڵەت، هەرچەندە بە پاراستنی دەوڵەت دروستکراون. نموونەی ئەمەش دەهێنێتەوە: دامەزراوەی پەروەردەیی، دامەزراوەی بانگەواز و خۆشگوزەرانی، دامەزراوەی نوشداری دەروونی.
ئەم گرژییە فەلسەفییە کاریگەریی بەردەوامی مشتومڕەکە لە ئەمەداوون دەکاتەوە، بەو پێیەی ئەو پرسیارانەی کە وروژاندیان لە باسە فەلسەفی و سیاسییە هاوچەرخەکاندا تا ئێستاش بە زیندووی ماونەتەوە.

- مەکری_تەلال : سەرچاوە لە فەیسبوکەوە

ڤاکسینی ڕۆشنبیری.. یاسین لەتیف

سەبارەت بە چەمکی سۆفیستائی ، سفستایەکان گوتاربژ گەلێکی ساختەچی بوون . لە ڕۆگەی ئارگیومێنت و قایلکردنەوە بەدوای قازانجی مادیدا دەگەڕان و زەرجاریش بە گەیشتن بەو شتە هەڕیان

بەکاردەهێنا .دەبێت ئەو هاستیش بزانین سفستیکان خاوەن هۆشنبیریکی قووڵ بوون بە تایبەتی لە بواری زانستە سروشتیکان و ماتماتیک و فەلسەفە ، بەڵام لە هاتوو بوون لە گوتاری ئیتریک کە ناوەڕۆکی توێژینەوەکانیان و کاری سەرکیان بو بە فۆکس خستنە سەر هەڵگرانەوەی هاستیکان و تەکنۆلۆپکرد کردنی بەیارکان ، جەوازیکانیان لە کەسانیتر هەمیشە ئامادە بوون بە دیالکتیک . بەڵام لە سەردەمی نوێدا چەمکی سفستائی بە کار دەهێندرێت بە ستایشی ((هەڵکان)) لە دیالکتیکی نێوان دوو کەسدا لایەنکیان لە هەڵگەی پێچکردنەوەو مراوغە کردنەوە بە ئارکەمێنتی هەڵە کە هیچ پێوەست نییە بە ئەو بابەتەی جەدەلی لە سەر دەکرێت تەنها لە دەوروبەریدا دێت ودەچێت هەوەدەدات دیاکتیکەکە بباتەوە .
زەرجار زاراوەی سەفستایکان لە کتێبەکانی فەلسەفە، کتێبی کەمەناسی، یان کتێبە فیکرییەکانیشدا دەخوێنینەوە، کە بەڕی تێنانێت لە کتێبە ناپسپێیەکاندا بەکاردەهێنرێت، بەکو بە ئاماژە کردنە بە جۆرکی دیاریکراو لە مرۆڤ ، کەواتە مەبەست لە سەفیستائی چییە؟
سەفیستایی زاراوەیکە بە ئاماژەکردن بە کەمەک فێلسوف و وتاربێژ لە یۆنانی کۆندا کە بە لێهاتوویی لە ئارگیومێنت و ئیتریک و فۆرکردنی هونەرکانی هازیکردن بە گەنجان بەناوبانگ بوون. ئەو لێزانی خۆیان لە هونەری گوتاربێژی بە کار دەهێنا بە دیالکتیک و یاریکردن بە هاستیکان و بردنەوەی دیالکتیک و مشتومەکان لە بەرامبەرکانیان بە چاوپۆشی لە هاستی ئارکەمێنتکانیان ، سفتایکان دەکارن بگەنە ئەنجامکی لۆژیکی بە شێوەیکی سەر لەشێواندن ، یان بە پووچەک کە ناگونجێت لە گەڵ ئەو بابەتەی کە دیالکتیکی لە سەر دەکرێت. وە دوای بیرکردنەوە لە خاوەنکەی، بێت دەردەکەوێت کە تەی گەیاندووەتە ئەنجامکی نالۆژیکی. سەفیستائی بەشێک بوو لە بزووتنەوەیکی فیکری کە لە سەدەی پێنجەمی پێش زایین سەریهەڵدا، و سەرنجی لەسەر توانای هازیکردن بوو نەک گەیان بەدوای هاستی هەقدا.ئەگەر بە ووردی بیرو هاکانی سفستایەکان تاوتوێ بکەین ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت که بیر کردنەوەی ئەوان زیاتر کراوەو لەبار بووە بۆ گەشەکاری و وەرگردنی کایەی نوێ لە بواره جیا جیاکانی ژیان و سیاسەت و بیری نوێ ، بە هیچ شێوەیەك بەها کەمەلایەتیەکانیان بە لاوە پیرۆز و گرنگ نەبووە زیاتر خولیای پاکتاو کردنی تراديسیۆن بوون ، پتر سەرقاڵی مەعریفەو خۆشی ژیان بوون و بۆیە گەنجانی ئەو کات پێیان سەرسام بوون و هزری ئەوانیان بە هەند وەر دەگرد ، لە لای سفستایەکان چۆژو چاکێ یەک شتە .. ئەوان پێیانوابوو خولیاو داواکاری چاکە لە

پەناوی چەژدایە ، نەك چەژ لە پەناوی چاکەدا . کەواتە ئەو کارەی چەژمان پە دەبەخشەت چاکەیە ، بەەام ئەوکارانەی ئازارمان پە دەگەیەنەت کارگەلەکی خراپ و بەدە ،یان بە واتایەکی تر ژیان بە بە چەژ لە ناوەەکدا واتای مردن دەگەیەنەت ، دیارە ئەوەش ەوونە هەرگیز مردوەکان و بەردەکان بوونەوەرگەلەکی شادومان نیین . سفستایەکان بوونی جەوازی نەوان چەژی چاك و چەژی خراپیان ەەفز کردووە ، لە بەر ئەوەی ئەوان پەیانوابووە هەر شتەك پەداویستی و ئارەزووەکانمانی تەر کرد باش و چاکەیە ..((ئەوەی دەیەوەت ژیانی خەی بە پوختی بگوزرەنەت پەویستە جەەوی ئارەزوەکانی بەرەەاو ئازاد بکات ، پەویستە چالاکی و ئازایەتی بنوەنەت بە ەازیکردنی ئارەزووەکانی . ئەوە تەپکی هەزە و ، هەروەها ئەوەش دادوەری و ستاتیکای سروشتە)) ، کەواتە ناکرەت و نابەت کەەکەەەی غەریزەکان لە لای مرەقی پەگەیشتوو بچەپەنرەت بەو چەشنەی داب و نەریت داوای دەکات .. ئەمەیە پووختەی بەچوونی سفستایەکان سەبارەت بە کەەکەەەی سروشت و داواکاریەکانی ناخی ئەو بوونەوەرەی کە پەی دەەن مرەق ، سفستایەکان زیاتر لە سیستەمی دیموکراسیەوە نزیك بوون تا ئارەستەکراتیەت، بەیە ئەوان جەی مەترسی دەسەەاتی ئارەستەکراتی ئەو کات بوون .

واتاکانی زاراوە:

1- لە بنەچەی ئارەنیدا: – وشەی (سەفیستایی) بە واتای دانا یان مامەستا دەت و سەفیستەکان بە مامەستای فیکر و زمان و لەژیک دادەنران.

2- لە واتای نارەنیدا: – دواتر ئەم دەستەواژەیە بە شەوەیەکی ەەخنەگرانە بەکاردەت بە ئاماژەدان بەو کەسانەی کە بە شەوەیەکی دەستکاریکەر و فریودەر ئارگومەنت بەکاردەهەنن، بەبە ئەوەی ەەچاوی ەاستیەکان بکەن، بەەام تەنها بە ئامانجی سەرکەوتن لە مشتومەەکەدا.

تایبەتمەندیەکانی سەفیستەکان:

١- ئەوان لەهاتوو بوون لە ئارگومەنت و قسەکردندا.

٢- توانای خستنەووی ئارگیومەنتی دژبەیەك بە سەلماندن یان پووچەەکردنەوەی هەمان پرس.

٣- گرنگیدانیان بە پرسە کردەیی و ئەخلاقی و پەروەردەییەکان.

٤- جەختکردنەویان لەسەر ەەژەیی لە بەها و مەعریفەدا.

دیارترین سەفیستەکان:-

پرەتاگەراس: بەناوبانگە بەوەی کە دەەت: مرەق پەوەرە بە هەموو

شتەکان.

- گەرگیاس: دژایەتی تەرکیز لەسەر هەزی ڕیتەریک و ڕازیکردن بکە. سۆفیستایەکان لە لایەن فەیلەسوفانی وەک (سۆکرات و ئەفلاتون و ئەرستۆ) بەخنەی زۆریان لە گیراوە و ئەوانیش وەک هەڕەشەیەک بۆ سەر حەقیقەت و بۆها ئەخلاقییەکان دەیانبینی و سۆفیستەکانیان بە بۆاوکردنەوەی بیرۆکراسی و ئاژاوەی فیکری تۆمەتبار دەکرد. بەخنەی ئەفلاتون لە سفستایەکان سۆبارەت بە تیۆری ئەخلاق پێیوایە سفستایەکان و تێگەیشتنیان بە ئاکار قەزەون و دوو ڕوویە جەوازی لە نێوان چێژی چاکەو خراپە ناکەن . تەنها ئامانجیان چێژ وەرگرتنە بە ئەوەی چاکەو خراپە لێکبدەنەوە .ئەفلاتون تۆمەتیان دەخاتە پاڵ و دەڵێت سفستایەکان ووتار بێژێکی موزەیەفن ، بانگەشەی حیکمەت دەکەن کە چی پێی نا ئاشنان.
یاسین لەتیف

بەخنە لە ءەقڵی دیماگۆجی و چەواشەکاری.. یاسین لەتیف

ئاگەر سەرنجێکی خەڵکی بدەینە ماس میدیای کوردی و تەرکەمەایەتیەکان و پێچ و کناەکانی ڕاگەیاندن ، بە تایبەتی فەگەرو کارەکتەرکانی نێو ئەو ڕاگەیاندنە بە حیزبی و بە ناو ئەهلیەو لەو ماوە زەمەنیەی کەوا مووچەی فەرمانبەرانو خانەنشینانی تەدا ڕاگیرا ئەمانەدە درەو هەواڵی ناڕاست و چەواشەکاریان بۆاو دەکردەو وێنەی نەبووە لە مێژوودا ، دەستکە دیارو ئاشکرایە تەنها ئامانجیان بە ئازاردان و داوخانی باری سایکۆلۆژی تاکی کورد بوو ، بە ڕوشاندنی کەرامەت و هەیبەتی ئینسانی کورد بوو ، بە زەلیل کردن و سەر لەشێوانی ئینسانی کورد بوو تا زیاتر دەسەاتی دسپوتیزمی خەڵکی زاڵ بێت بە سەر کەمەگادا ، ئەم فەرمە لە میدیای چەواشەکاری مەدەلکە وا خەریکە

دەبێتە کولتوری میدیای سەردەم لە دونیادا، چونکە سیستەمی سیاسی بە تەرویجدان و سەپاندنی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری خۆی و کردنی بە ئەمری واقیع وەکو ئایدەلۆژیایەک جگە لە هەزی پلیسی و داپڵاسین پێویستی بە پیشەسازی میدیای چەواشەکاریە بە ئاوەی درەکانی لای زۆرینەی بکاتە ئاست و قەناعەتیان پێ بکات و لۆژیکی(درە بکە ، درە بکە تا باوەڕت پێ دەکەن) بسەپێنن .
لە مۆژووی مرۆڤایەتیدا هەرگیز لە هیچ سەردەمێکدا ماس میدیاو تەکنەلۆژیای کەمەڵاینەکان وەکو فەرمانکی نوێی پیشەسازی میدیایی کە هاتوونەتە نێو گەمەکەوە بە قەد ئەم سەردەمە سەرچاوەی بڕاو کردنەوەی درۆ و چەواشە کردن و هەواڵی ناڕاست نەبوون . ڕاستە هەندێک جار تەکنەلۆژیای کەمەڵاینەکان سەرچاوەی گرنگ و باوەڕ پێکراو بوون بە بڕاو کردنەوەی وێنەو قیدیۆ ڤیدیۆی ڕووداوەکان و وروژاندن و دروست کردنی ڕای گشتی بەرامبەر ڕووداوەکان ، بەڵام لە دوای پشکۆتنی تەکنەلۆژیای کامیکایشن و گۆشەکردنی کایەی زانستی گەیاندن و هاتنی زیرەکی دەست کرد بە نێو گەڕپانەکەو دونیای کامیکایشن هێدی هێدی خەریکە متمانەو باوەڕ کردن بە گواستەوەی ئەو ڤیدیانەش لە دەست دەدرێت و دەبنە بەشکی سەرەکی بە چەواشەکاری ، چونکە دەتوانرێت بە زیرەکی دەست کرد ڤیدیۆگەلێک دروست بکرێت درێ بکەن بە ڕاست و ڕاستیش بکرێت بە درۆ . لێرەدا ئەوەمان بە دڵ دەکەوێت ئەمە لە سەردەمکی پووچ و جەواشەکاریدا دژین و ئەو تێزەمان لا گەاڵە دەبێت کە درۆ ڕاست تەکەاوکراون و مرۆڤ ناتوانێت لە یەکیان جیا بکاتەوە بەو مانایەی ((هەموو درێیک حەقیقەتو هەموو حەقیقەتکیش درێیە)) ئەمە ئەو سەردەمە پووچەیە کە پڕی دەڕژێن ئەنتی بەها جوانەکان، کە هەموو بەها جوانەکانی وەکو ڕاستی ، دادوەری، متمانە ، ئازادی ، ڕەحمی هاوکاری ، لێکتەکەیشتن و یەک تر قبوڵ کردن ، بەرژەوەندی گشتی ، تەقدیس نەکردن و ..... هتد لە ناو چوون .پرسیارەکە ئەمەیە بە قەناغی کەمەڵگای مرۆڤایەتی لەم سەردەمی گۆشە کردنی زانستیدا گەیشتە ئەم سەردەمە هیچ وپووچە ؟ لەم سەردەمی گۆشە کردنی تەکنەلۆژیای زانستی دیجیتاڵی دەکرا مرۆڤ و بەهای مرۆڤایەتی لە ئاوپڕەی بەختەوەری و ئاسودەیدا بوایەت نەک لە ڕەزالەت و کوڕەوەریدا بژێت ؟ بە دونیای ئەمە وای لێهات و گەیشتینە ئەم قەناغە هیچو پووچە کە هەموو شتەکی جوان بە پلان و سیسماتیک نا شیرین دەکرێت ؟ ، بە وەامدانەوەی ئەو پرسیارانە دەگەینە ئەم دەرئەنجامە، ئەمڕە سەرمایەداری حوکمی دونیا دەکات و نەخشەی سیاسی و ئابووری دونیا ئەو دایدەڕێژێت کە لە سەر بنەمای بەرژەوەندی و پاوانخوازی و چەواشەکردن بە ڕاوە دژوات بە مەبەستی زیاترکردنی قازانجەمەوی سیاسی و ئابووری خۆیان و هەڕەپێی ئەوپەڕی زیاتر قازانج بکەن و خەڵکیش لە خشتە بەرن ،

کەواتە سەردەمکی پووچ و تافهە زوونالیزمی سەرمایەداری کە شادەماری سەرکی ئاگردنی ئەم قوناغە هیچ و پوچیە پەویستی بە کەسانکی هیج و پووچ و درزن وبە مەراق و تافهە بە ئەوی پتر خەلک چەواشە بکەن و کولتوری گەمژەیی بەاو بکەنەو ، چونکە زاڵ بوونی کولتووری گەمژەیی لە سەر بیرو تگەیشتنی ئینسانکان کاردانەوی دەبەت لە سەر زەر بوونی ژمارەی هیج و پووچ و کەیلەکان و بە زیاد بوونی ئەو ژمارەیەش لە مرۆڤی هۆشک و نا ئاشنا هۆوشکەیان بەردەوام دەبەت بە تاڵانکاری . ئەمە دەسەاتی خەلکی و بنەماڵەیی لە کوردستانیش بەشکی دانەبەاوە لە نەخشەی سیاسی و ئابووری دونیا ، بەیە ماس میدیاکەشی بەشکن لە درێژە پەدەری هەمان هۆوش لە تەقدیس کردن و بە کارزما کردنی سیاسی خەلکی و نەخوەندەوار و هیچ لە بارنەبوو دەکارن بە لە کردنی ئاستیکان وپەردەپەش کردنی دزی و گەندەڵی و تاڵانکاریکانیان ، هەروەهاخەریکی پیشەسازی چەواشەکاری و لە خشتە بردن و بە نرح کردنی ئینسانی ئەمەن. دەبەت ئەو ئاستیەش بزانن بە دروست کردنی فەزایکی لەو چەشنەش پەویستی بە میدیایکی دیماگۆجیانە و کارکتەری میدیای پووچ و تافه هەیە لە چەشنی (هەوراز گوپی و ، هۆنج سەنگاوی و ، شاهە ئەمین و ، سەیوان سەوکانی و ، سەنگەر عەبدالرحمان ..... هتد)بە بەاو کردنەوی درەو هەوای ناراست و لە خشتە بردنی ئینسانکان.

یاسین لەتیف

هۆمانی دەریاس و لاشەکانی بەختیار عەلی ...یاسین لەتف

کۆنتکستک گوزارشته له پرۆژەی فەلسەفی فاشیزمی هۆژهەات

دوا هۆمانی بەختیار عەلی ((دەریاس و لاشەکان)) تکستکی ئەدەبیە بە هەخنە گردن لە چەمك و ئەکتی شۆش کە کارەکتەری فاشیزم بەرهەم دەنەت, چەمکی شۆش لە هۆژهەات لە هوانگەی بەختیار عەلیەوە

دونیایەك دەخوڕقێنێت پڕ لە نەهامەتی ، مرۆڤویەك پڕ لە خوێن و کوشت و کوشتار ، ئەو پڕیوایە فڕگەری شۆڕشگێڕ لە ڕۆژهەڵات بە ئیمانێك گڕش کراوە هاو شێوەی ڕاهبێك کە هەمیشە بڕ ئیمان و دینەکەی بەندایەتی خۆی ڕا دەگەیەنێت .

لای تاکی ڕۆژهەڵاتی فەلسەفەی سیاسەت بریتیە لە پوچێتی ، گەمەی سیاسەت لای مرۆڤی ڕۆژهەڵاتی هونەرو زانست نییە بڕ کارگێڕی و بەڕێوە بردن و زانستی گەشەپێدانی وڵات و ڕەفاهیەتی ژیان و ئازادی ئینسان ، چونکە سایکۆلۆژی تاکەکان بە چەشنێك پەروەردە کراوە بە لایەوە سیاسەت بریتیە لە درۆ کردن وەکو هەموو ئەو درۆکانی تر کە ڕۆژانە دەرخواردی دەدرێت لە نێو خێزان و پەرەستگاو کۆمەڵگاو قوتابخانەو تەنانەت لە زانکۆش ! خودی کایەی سیاسەت لەو بەهایانە دامانڕێنراوە کە ئامانجی خزمەت کردنە بە ئینسان ، سیاسەت بووە بە بزنزی ئیمان و دینداری بڕ فریودان و گەوجاندن ، هەروەها لە نێو سیاسەتیشدا خودایەك دروست دەکەن وەکو فریاد ڕەسێك دەیپەرەستن ، بڕ ئەوەی ئەو خودا ئینسانەیان خواستەکانیان بهێنێتە دی پابەند دەبن بە فەرمان و بڕیارەکانیەوە ، هەمیشە مل کەچ و زەلیلی گوتارو ئامۆژگاریەکانی ئەو بتە سیاسیەن کە کردویانە بە خودای خۆیان ،مرۆڤی ڕۆژهەڵاتی خۆی دەکاتە قوربانی بۆخودای سیاسەت ، لێرەدا مەبەست خودای ئاسمان نییە بەڵکو نزیك کردنەوەی ئینسانی سیاسی موقەدەس و خودایە لە یەکتر ، بڕیە لە پرەگرافێك لە ڕۆمانەکە دەڵێت : ـــ ((هەر کەسێك لەم مەملەکەتە دەچێتە سیاسەتەوە ،لە یەکەم ڕۆژەوە فڕ دەکرێت ئامادەی شەهید بوون بێت ، ئەگەر چی سیاسەت بە گشتی لە سەر درۆ بونیاد نراوە ، بەڵام پەروەردە کردنی مرۆقەکان بڕ شهادەت هەم تۆندگیرانەو هەم حەقیقەتە ، شەهید بوون ئەو سحرەیە کە بەرگی حەقیقەت دەکات بە بەری هەموو درۆکانی سیاسەتدا ،شەهید ئەو تارماییە سیحراوییە سەیرەیە کە کەس نازانێت چییە و کێیە ، بەڵام تا ئەم ساتە هەموو شادەمارەکانی ڕۆژهەڵات دەجوڵێنێت ، تا ئەم ساتە ئەو دڵی مۆژوو لەم مەملەکەتە دەخاتە لەرزە ،هەموو خەریکی ستایشی شەهیدەکانیانن ، هەتا شەیتانەکانیش بە بڕ شهادەت و شەهید بوون ناتوانن ئاڵای خۆیان بەرز بکەنەوە ..)) لە ڕۆژ هەڵات فاشیزم ئینسان وەکو ئامرازکی شەڕ دەبینێت بڕ ئەوەی بکوژێت و بکوژرێت لە پێناوی کەڵکەڵە مەرگ دڵستیەکانی ڕابەرە بە خودا کراوەکان ، تا شەهید زۆر تر بێت ماشینی جەنگەکان و تەمەنی فاشیزم درێژ تر دەبێت .

((یەکێك بڵی گۆامەوە لە یەکێك لە شەڕە ناوخۆکانی کوردستان لە

نەوان دوو میلیشیای تفەنگچی بە شەڕ هاتوو کە ژمارەیەکی زۆر لە هەردوولا کوژرل بوون ، یەکێك لە سیاسیە بە خودا بووەکانی هەڵکیان سەردانی شەڕەکە دەکات و دەبینێت شەهیدیان کەمەو کادرە سیاسیەکان لێیان شەهید نەبووە تۆە دەبێت و دەشێنێت و دەڕێت بۆ شەهیدتان کەمەو کادرەکان لێیان شەهید نەبووە !!)) ئەوەیە فاشیسزم چەندە تینووی خوێن و لاشەی کوژراوە .. ئەم ڕژێمانەی بەختیار عەلی ((دەریاس و لاشەکان))لە گەڵ تێکستی ((هەورەکانی دانیال)) گوزارشتە لە پڕۆژە فەلسەفیەکەی بە ناوی ((فاشیزمی ڕۆژهەڵاتیەوە)) من پێموایە لۆژیکی بیر کردنەوەو ئایدیای هەر بیرمەندێك پتر لە کۆنتێکستە ئەدەبیەکانی هەنگدەداتەوەو بەمان ووون دەبێتەوە کە داهێنەری چ جۆرە چەمکێکی فەلسەفیە دەڵێز واتەنی .

فاشیزم و فاشیزمی ڕۆژهەڵاتی و ئیمان و جەنگاوەرانی دوو بەرهەمی ناوازەی فەلسەفی بەختیار عەلین کە ڕیوایەتی مێژووی ستەمکاری و خوێناوی ڕۆژهەڵاتمان بۆ دەگێڕتەوە لە سیاقو متنی پڕۆژەو چەمکی فەلسەفی بە ناوی فاشیزمی ڕۆژهەڵات ، ئەم سەر بوردەیە مێژووی ئەو چرکە ساتەیە کە فاشیزم لە نێو ڕۆحی ئیمانەوە هەڵدەقوڵێت و خۆی لە نێو دونیای سیاسەتدا مانفێست دەکات و دەبێتە دەعەجانێکی حەوت سەر و تەڕو وشك پێکەوە دەسوتێنێت و هەوڵی لە ناوبردنی شارستانیەتەکان دەدات ، بەڵام دەریاس و لاشەکان تێکستێکی ئەدەبیە بۆ ئەنالیزە کردن و قوڵ بوونەوە بۆ نێو کێشە سیاسیەکانی دونیای ئێمە و ئاشکرا کردنیان و دەست خستنە سەر بریندەکان و گرێدانی تەنگو چەڵەمەکانە بە چەمکی فەلسەفیەوە ، بۆ ئەوەی چارە سەرێك بۆ ئەو کێشانە بدۆزینەوە ، ئەم ڕژێمانە پێمان دەڵێت ئیمانی قوڵی تاکی ڕۆژهەڵاتی بە خورافەو هەڵزێکی متافیزیك بووەتە حەقیقەتێکی ڕەها و موقەدەس بۆیە هەمیشەو لە هەموو قۆناغەکان بە شوێن ئەو هێزە وون بووەدا دەگەڕێت و سەر ئەنجام لە فۆگەرێکی کارەزمادا بەرجەستەی دەکات و دەیکاتە ئابەرو سەر کردەی خۆی و وەکو خودایەکی ئینسانی دەیپەرەستێت و تەنانەت بە مردوویش مل کەچی ئەو گوفتارانەشی دەبن کە پێشتر وەکو ڕێچکەیەك پێی ئالودە بوو بوون .. کارەکتەری نێو ڕۆمانەکە ((دەریاس و ئەلیاس)) دوو بران ،بەڵام بیر کردنەوەو دونیا بینیان بۆ دەورو بەرەکەیان و تێگەیشتن بۆ گۆڕانکاری زۆر جۆازە ، شوناسی ئەلیاس فۆگەرێکی شۆڕشگێڕ و توندو تیژ بەڵام کۆیلایەتی خۆی بۆ سەرکردەی کارەزما ڕا دەگەیەنێت و دەبێتە ئیماندارێکی بە وەفای ئایدۆلۆژی حیزب و بە ناو شۆڕش ، ئەم کارەکتەرەی شۆڕش لە نێو خوێن و کوشت و کوشتار دا هەمیشە خولیای تەقدیس کردنی ژنراڵی سەر کردەیە وەکو خودایەکی سەر زەوی ئەگەر چی

سەرکردەکەی دەمرێت ئەو دەبێتە پاسەوانێکی بە وەفای گۆڕکەی وەکو پەرەستگایەکی موقەدەس دەیپارێزێت و ئێشکی بێ دەگرێت .

بەڵام دەریاس شوناسێکی ئارام و سایکۆلۆژیایەکی نەرم و نیان کە بۆزی لە توندو تیژی و خوێن ڕشتن دەبێتەوە ئەم دۆخە سایکۆلۆژیایەی دەریاس لەپەروەردە و کولتوورێکەوە سەرچاوەی گرتووە کە لە ناڕئاواوە لە کاتی خوێندن بە دەستی هێناوە .دەریاس مێژووی ئەم وڵاتانە دەپشکنێت سەری لە نێو پەرتوك و بەگەنامەکانە بێ ئەوەی ئەو فاکتەرە کۆمەڵایەتی و سیاسی و سایکۆـ سۆسیۆلۆژیانە بزانێت کە تاکی ناژەڵاتی ئاراستە دەکەن و دەیکەنە ئامێرێکی گوێڕایەڵی خودا سیاسیەکان ، دەریاس بە شێوەیەکی عەقڵانی بیر دەکاتەوە و دەیەوێت بزانێت تاکی ناژەڵاتی بێ هەمیشە خەون و خولیای دروست کردنی ئینسانی دکتاتۆرو خوێن ناژۆ درێزنی سیاسیە بە ناوی سەرکردەو فریاد ڕەسەوە .

ڕاستیەك هەیە نابێت خەمانی لێ بدزینەوە ئاین و ئیمان وەکو تەونی جاجمناکە عەقڵی مرۆڤی ناژەڵاتی تەنیوە ، مرۆڤی ئێمە هێشتا نەیتوانیوە ئەو تەونە ونجرَ ونجێ بکات و خێی لەو تەڕزگەیە ڕاپسکێنێت و ڕزگاری ببێت لە دونیای جهل و خورافەو ئەفسانە . مرۆڤی ئێمە دژە عەقڵە و عەقڵی ناکاتە پێوەر بێ ووردبوونەوە و شرۆڤە کردن و لێکدانەوە و تێگەیشتن لە ڕوداوو پێشهات و گۆڕانکاریەکانی دەوروبەرمان ، ئیمان و ئاین و مەزهەب سەنتەزە بێ تێگەیشتن و ڕامان و بیر کرنەوە لە دونیاو دەورو بەر .

مرۆڤی ئێمە لە لایەن کۆمەڵگاوە لە ڕوانگەی بەر تەسکی ئاین و مەزهەبەوە پێناسە دەکرێت و شوناسی پێ دەبەخشرێت وئەخلاقی بێ دیاری دەکرێت ، لە دونیای ئێمەدا چاکەو خراپەی ئینسان و مرۆڤ بە پێوەری ئاین دەپێورێت ، بۆیە بەختیار عەلی لەم ڕۆمانەی دا ئاین و سیاسەت و حیزب و شێش وەکو فاکتەرگەلێك دەبینێت بێ بە کۆیلە کردن و ڕام کردنی ئینسانی ئێمە ، هەروەها بە دەوری خێی ڕام کراوو کۆیلەکانیش مرۆڤی فریاد ڕەس و ئەفسانەو هەژمونگەرا و سیستەمی سەرتاپاگیر بەرهەم دێنن کە جۆرێکە لە فاشیزم .
بۆیە زۆربەی کات فاشیزم و کارەکتەری فاشیزم لە دوو توێی ئیمان و ئاینەوە سەر دەر دێنێت .
قەدەری مێژووی کۆمەڵگاکان و دورگەی ناژەڵات وا بووە کە تەواوی ئاینە سەماویەکان ((یەهودی ، کریستانی ، ئیسلام)) و هەروەها ئاینە زەویەکانی وەکو ((زەردەشتی ، بوزی ، کۆنفۆشیزم)) لێرە سەر هەبدەن و ببنە بەیەك و لە گەردن و عەقڵی ئینسانی ئێمە بئاژن

و ببنە بەر بەستێك بۆ دابڕان و کرانەوەو گواستنەوە لەم قۆناغە چەق بەستووە بەرەو قۆناغێکی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی نوێ کە تێیدا لە جیاتی توندو تیژی و شەڕو خوێن ڕشتن ، یەکتر قبوڵ کردن و پێکەوە ژیان و خۆشەویستی ببێتە بنەمایەك بۆ ژیان و جوان کردنی ژینگەی کۆمەڵایەتی . پاش کوشتنی ژنراڵ بیلال لە لایەن نۆباری ئەشکزادەوە کە کاتی خەمڵینی ڕاگەیاندنی شکستش هاتووە خەڵك بە لێشاو بە چەکەوە دەژینە سەر شەقامەکان و خوێن ڕشتن دەست پێدەکات، ئەو وەستەی کە پێشتر ژنراڵ بیلال کرد بووی کە لاشەکەی لە لایەن دەریاسەوە بنژرێت دەریاس فەرمانەکە جێبە جێی دەکات و هاو کاری ئەرشەد ساحیب دەکات لە شاردنەوەی لاشەکەی ژنراڵ بیلال دا .

ژنراڵ پێیوابوو دەریاس ئەو ڕاشنبیرەیە هەرگیز ناچێتە ڕیزی حوکمڕانیەکانەوە زۆر بیزی لە جەنگو کوشتو کوشتار دێتەوە ، هەمیشە خولیای ئەوەیە دونیا ترسناك تر نەبێت ، زۆر متمانەی بە دەرساس بوو ، دەیزانی دەریاس خەون و خولیای ئەوەیە مانای ژیان لە هەموو شوێنکی دونیا هەرەس نەهێنێت ، لەکۆتایدا کاتێك دەریاس حەقیقەتی شاردنەوەی لاشەکەی ژنراڵ بیلالی بۆ دەر دەکەوێت کە ئەرشەد ساحیب چیرۆکەکەی بۆ دەگەڕێتەوە هەستێکی سەیری لا دروست دەبێت کە کەوتۆتە نێو تەڵەیەکی گەورەوە و فریوی خواردووە بۆ ئەوەی خۆی پێی بزانێت ، وەکو ئەکتەر نمایشی پێکراوە هاو شێوەی ئینسانە سادەکانی نێو شار کە بەر بوونەتە کوشتنی یەکتر بە سیاسیە گەندەڵەکان ، هەستی کرد کەوتۆتە نێو تەڵەزگەی ئەو پیلانەوە کە سیاسیە گەندەڵەکان بۆیان داڕشتووە .

پاش ئاشکرا بوونی ئەو ڕووداوە قزەنە کە بۆ دەریاسیان دا ڕشت بوو سەری خۆی هەڵدەگرێت و کەس نازانێت دەریاس بۆ کوێ چوو ، هەنگە پاش نائومێد بوونی لە نێو جەنگو کوشتاردا دەریاس گەڕا بێتەوە بۆ ئەرپا.. بەڕام وەنای ستاتیکای ڕووداوەکانی کۆنتێکستی ئەم ڕەمانەی بەختیار وەکو بەرهەمێکی ئەدەبی بۆ گوزارشت کردن و دەرَژە پێدان و شرۆقە کردنی پرۆژە فەلسەفیەکەیەتی بە ناوی ((فاشیزمی ڕۆژهەڵات)) هاو شێوەی جان پۆڵ سارتەر وەکو نمونەیەکی زیندوو ئەو چۆن بەرهەمە ئەدەبیەکانی پتر پرۆژە فەلسەفیەکەی بە ناوی ((بونگەرایەوە)) ڕوون دەکاتەوە .

بەرهەمە ئەدەبیەکانی شانامەی ((زیندانەکانی ئاڵتونا)) و هەروەها ڕەمانەکانی ((ڕاگردنی جێبەجێ کردن)) و ((ساڵی پێگەیشتن)) ئەو شاکارانەن کە سارتەر تێیدا پرۆژە فەلسەفیەکەی بە ناوی بونگەرایەوە ڕوون دەکاتەوە کە گوزارشت کردنە لە ئازادی ئینسان ،

پەموایە وەرگر پتر دەتوانێت لە ڕێگای شاکارە ئەدەبیەکانەوە لە ئایدیاو فەلسەفەی سارتەر تێبگات . تەنانەت پەرتوکە گەورەکەی بە ناوی ((بوون و نەبوون)) هێندەی شاکارە ئەدەبیەکانی نەیتوانیوە بە شێوەیەکی چڕو پڕ کێی بیر کردنەوەی سارتەرو پڕژە فەلسەفیەکەیمانی پێ بناسێنێت . کەواتە تێکستی دەریاس و لاشەکان وەکو شاکارێکی ئەدەبی بێ شرۆقە کردنی چەمکی فەلسەفی فاشیزمی ڕژهەڵاتیە ..

هەخنە گرتن لە کۆنەپەرەستە نوێکان ... نووسینی: محفوزابی یعلا ... و. لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

دەمانەوێت لەم گوتارەدا هەخنە لە وتێکی فکری بگرین کە بە شێوەیەکی بەر فرەوان دەستی بە بڵاو بوونەوە کردووە لە نێو گەنجە عەرەبەکان لەم پێنج ساڵەی دوایی لە سەر سەکۆی تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان. ئەم هەوتە فکریە ناوی خۆی ناوە (کۆنەپەرەستی نوێ) . (neoreactionary) ,, لەم گوتارە کوتەدا دەکارین هەندێك لە ئەفکاری کۆنەپەرەستە نوێکان و هەندێك لەو فەلسەفانەی کە دەربڕینەکانیانی تێدا سەرچاوە دەگرێت بخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە. هەروەها دەمانەوێت وڵامی دوو پرسیاریش بدەینەوە و تەوەری ئەو دوو پرسیارەش بریتیە لە :

ئەو فەلسەفەیە چیە کۆنەپەرەستە نوێکان گوتارەکانیانی لە سەر بونیاد دەنێین ؟ فاکتەرەکانی شوێن کەوتنی فیکری کۆنەپەرەستی چییە؟ ناکرێت قسە لە سەر کۆنەپەرەستە نوێکان بکەین وەکو هەوتێکی فیکری گەورە و کارگەر , بە پێچەوانەوە ئەم هەوتە بڵاو بوونەوەی سنورارە , گوزارەی ئەم هزرە لە پاش تێك شکانی بەهاری عەرەبی دەرکەوت. کەواتە هزری ئەم هەوتە دیاردەیەکی نوێیە لە دونیای عەرەبدا لە گەڵ دیارەدەی ((پاش بەهاری عەرەبی)) . ئەگەر تێبینی بکەین زۆربەی لایەنگرانی کۆنەپەرەستە نوێَکان وئەوانەشی سەرسامن

بە دەربڕین و تیرەکانیان لە کاتی خۆیدا بریتی بوون لە مارکسیەکان و ,لیبرالیەکان , یان لە ئابردووی نزیکدا نوێگەری بوون . چونکە ئەمانە هەڵگەڕانەوە لە بیروبۆچونی ئایدۆلۆژیا کۆنەکانیان, هەندێك پێیانوایە کۆنەپەرەستە نوێکان پیرو بە ساڵا چوەکانن و گریمانەی ئەوەش دەکەن ئینسان لەم تەمەنەدا پتر مەیلی کۆنسێرفاتیزم و کۆنەپەرەستانەی هەیە , هەرچەندە خۆیان پێیانوایە گەنجن و زۆربەیان هێشتا نەگەیشتونەتە نێوەڕاستی سی یەکان . کاتێك دەنوێینە ئەو هزرانەی کۆنەپەرەستە نوێکان بانگەشەی بۆ دەکەن بەمان دەر دەکەوێت هزرگەلێکن دژ بە هەموو نەریت و کەڵکەڵەیەکی مرۆڤایەتی و نوێگەریە .

ئەوان دژ بە هەموو هزرێکی پێشکەوتوخوازی و دیمۆکراسی و یەکسانیخوازی ژنان و ……هتد . مەرجەعی زۆربەیان دژ بە نوێگەری و دیمۆکراسی بریتیە لە نوسەرو فەیلەسوفی کێهەمبی نەناسراو ((نیکۆڵاس کامیز دافیلا)) Nicolas Gomez Davil__ 1913 _1994 یەکێك بوو لە دژ کارەکانی نوێگەری. ئەم دافیلایە هزرەکانی بە ناو بانگ نەبوو تا پاش مردنی بە چەند ساڵێکی کەم نەبێت دواجار ناسرا , پاش وەرگێڕانی بەرهەمەکانی بۆ زمانی ئەڵمانی , لە گەڵ ئەوەشدا هێشتا بیروبۆچونەکانی بۆاو بوونەوەی سنورداراە لە جیهاندا . دەکرێت ناوی فەیلەسوفی ئیتالی ((یولیوس ئیفولا)) بنین لە 1974 _ 1898 julius evola وا دا دەنرێت دەرکەوتەترین تیرسێنی فاشیزمەو شانازی بە کولتوری فاشیزمەوە دەکات .

ئەگەر دوایان بکەوین و بزانین کۆنەپەرەستە نوێکان چی بۆاو دەکەنەوە, دەبینین کارگەرن بە فەلسەفەی ڕەواقیەکان کە لە سەر دەمی هەرەسهێنان و لە ناو چوونی ڕۆحی یونانیەکان دەر کەوتن . ئەو هەرەسهێنانەی کەوا گومان دەکرا کە کۆتایی بە جەوهەر و سروشتی فەلسەفە بێنێت ,وەکوئەوەی سوقرات و خوێندکارەکانی دەیانبینی . ڕەواقیەکان ڕویان کردە خود و وایان دەبینی ئایدیای بەرز لە ئەخلاقدا بریتیەلە پێداویستی ژیان لە سروشدا. ئاکاری ڕەواقیەکان ئاکارێکی پێزەتیڤیان نەبوو وەکو ئاکاری سوقرات و ئەفلاتون و ئەرستۆ , ئەخلاقێکیان هەبوو کە پتر بە خودەوە سەرقاڵ دەبوو و دەستیان دەکرد بە قاوغ بوونەوە بە سەر خود دا بە ڕەوشتێکی سۆفیانە کە سرودی ئاشتی دەرونی دەداتەوە .

وەکو ئەو گوفتارە بە ناو بانگەی کە دەڵێت ((کاتێك هەست بە ئازار دەکرێت سۆفی دەر دەکەوێت)) ئەمە بە شێوەیەکی گشتی بە سەر ڕەواقی و ڕەواقیەکان و ئەو ماوە زەمەنیەی کە تێیدا ژیاون پراکتیك دەکرێت

، بریتیە لە ماوەی ئازارەکان .. هەواقیەکان لە سەردەمی هلینستی دەرکەوتن , ئەو سەردەمەیە کە ناسراوە بە پاشە کشە کردنی فەلسەفەی کلاسیکی یونان, وا سرنجی دەدرایە ریسکەکە پێویستی بە هەستانەوەو ئازایەتی هەیە , بە پێچەوانەی ئەم فەلسەفەیەوە فەلسەفەی سەردەمی هلینستی کە لە سەر بنەمای ئەخلاقی خێ بە دەستەوەدان و چاوەنواڕی و بەرگە گردن کاری دەکرد . برتراند راسل دەڵێت : (لەو سەردەمەدا کە سەردەمی هلینستیە پایەکانی کەمەڵگا سەرەو لەژ دەبوەوە و خەڵکی بە دوای ئاسایشدا دەگەڕان، لە کاتێکدا بە ئاسانی ئاسایشیان بێ فەراهەم نەبوایە خێ هاگریان دەکردە چاکەیەك بەرامبەر ئەو ئاستەمانەی کە خێ پارێزیان تێدا نییە)) .

بەو مانایەی دەکرێت لە نهێنی کارێگەری فەلسەفەی هەواقیەکان لە سەر کەنەپەرەستە نوێکان تێبگەین . پاش هەوداوەکانی بەهاری عەرەبی نائومێدی و پوچگەرایی باڵی کێشا بوو بە سەریاندا هەستیان بەوە کرد ئەو بەهایانەی ئەوان داوایان دەکرد نەهاتنە دی و , بگرە زۆر تریش , کەمەڵ گەلێك دەرکەوتن دەسەڵات و حوکمیان کەوتە دەست کە دژ بە بیرو بۆچونە تازە گەریەکانی ئەوان بوون, هیچیان بۆ نەمایەوە بۆیە هەڵگەڕانەوە دژ بە بیروباوەڕەکانی خۆیان وەکو پەرچە کردارێك سەبارەت بەوەی کە هەویدا . یان بە مانایەکی دیکە کەنەپەرەستە نوێکان گوزارشت لە ڕۆحی سەردەمەکەیان دەکەن ، وەکو هەواقیەکان گوزارشتیان لە ڕۆحی قۆناخی هلنیستی کرد . لە گەڵ ئەوەشدا دەبینیت لە باڵو کراوەکانی کەنەپەرەستە نوێکان زۆر سەرسامن بە فردریك نیتشەو فەلسەفەکەی، ئاشکرایە ئەم فەیلەسوفە تیرسێنکی نهلیزمی ڕۆژئاوایە ، سەرباری ئەوەی فەلسەفەکەی ویستی هێزو ململان لە پێناوی بوونداتێدا دەر دەکەوێت ئەگەر لە هوانگەی میتۆدی سایکۆلۆژیەوە بۆی بنواێین فەلسەفەی پیاوێکە ژیان تێکی شکاندووە ,بەو ئاکارانەی کە ناویان ناوە ئاکاری پیاوی مەزن بەوپەڕی تیژیەوە هووبە هوو دەبوونەوە, لە واقیعدا کە لە سەرەتای ئەم گوتارەوە جەختمان لە سەری کردەوە کەنەپەرەستە نوێکان نوێنەرایەتی هەوتێکی فکری بە هێز ناکەن بە پێی بۆ چونی ئێمە گوزارشتە لە نائومێدی و تێکشکان کە دوچاری هەندێك نوخبەی ڕۆشنبیر بوەتەوە لە دونیای عەرەبدا بە تایبەتی پاش تێکشکانی ئەم ئەنتلجنسیایە لە بە دەست هێنانی داواکاریە پێشکەوتنخوازو نوێگەریەکانیان .

ئاشکرایە کەمەڵگای عەرەبی لەپاش بەهاری عەرەبیەوە ئاشنا بوو بە کەمەڵێك دیاردەی کەمەڵایەتی و گۆڕانکاری فیکری, وە لە نۆیاندا بە تەنها فکری بنەڕەتگەرای سەلەفی پەیگیرو توند هەو دەر نەکەوت ،

دیسان هەوتی هادیکا و ئیلحادی و نهلیزم دەرکەوتن کە گوزارشتیان لە بیرکەی دژ بە هەموو ئەفکارکی نوگەری بوون . بۆیە بیر لەوەش دەکەینەوە هەنگە لە پاشە ڕۆژدا هەوت گەلکی توندەو دەر بکەون , نەك بە تەنها هەوتە ئاینیەکان ، بەکو هەوتگەلکی کنەپەرەست کە بۆوایان بە هزو ستەمکاری و چەوساندنەوە و چاودێری هەیە . هەنگە ئەم گریمانەیە ئەوڕ ووو نەدات ,بەام ئەوە جگای پرسیارە بە بۆ چونی ئمە هەنگە لە داهاتودا ووو بدەن . بۆیە ئمە بەوە ئاشنابن ئاراستەی نوگەری کە ئامانجی خزمەت کردنی ئینسانە بوونی نییە, لە جیاتی ئەوە ئاراستەیەك هەیە بەهاکانی نوگەری ئەخاتە خزمەتی نا ئینسانیەوە .

لە کتایدا کنەپەرەستە نوکان هەخنەکانیان ئاراستەی دیمکراسی و هەموو بەهاکانی نوگەری دەکەن . پیانوایە دیمکراسی بە کەکی سیستەمی سیاسی نایەت ، لرەدا ئمەش لە کتایی قسەکانمان پمانوایە دیمکراسی باشترین سیستەم نییە ، هەروەها باشترین ئەگەری سیاسەتیش نییە، بەام لانی کەم ئەوڕ ئمە قسە لە سەر دیمکراسی دەکەین بە تەنها قسە لە سەر سندوقی دەنگدان ناکەین ، بەکو مەبەستمان سیستەمی نوگەریە بە پەروەردە دەست پدەکات و بە هبژاردن و مافی دەنگدان کتایی دت . بۆ پارزگاری لە نوگەری پوست بە خەباتکی نەپساوە هەیە، خەباتك دژ بە دوژمنە ئایدلژیەکان و دژ بە چك دادان و هوەشاندنەوەی ڕحی نهلیزم کە هەموو شتك پەك دەخات بۆ ئەوەی هیچ شتك بونیاد بنت ..

-_____

لکەری تونسی ـ یاسین عاشور بەم گوتارەدا چوەتەوە
محفوزابی یعلا ـــ الاوان ـــ 5 . یونایر . 2019
و . لە عەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

داهنانی ژن و زیندانی نست … نوال ئلسعداوی … و.ل

عەرەبیەوە (یاسین لەتیف)

لە نیوەی شەستەکانی سەدەی رابردودا دیدارێکم سازدا لە گەڵ ژنە نووسەری فەرەنسی ((سیمۆن دو بۆفوار)) ئەو کات هات بوون بۆ قاهیرە لە گەڵ نوسەری فەرەنسی ((ژان پۆڵ سارتەر)) کە لە لایەن ((ڕۆژنامەی قاهیرە)) بانگ هێشت کرا بوون ، پاش دیدارەکەمان گوتارێکم بۆ ناو نیشانی ((کات ژمێرێک لە بە دەنگی لەگەڵ ووشە سازدا))لە گەڵ روز یوسف بۆاو کردەوە ، لەو گوتارەم گوزارشتم لە بۆ هیوام کرد، چونکە دو بوفوار لە نوسینەکانیدا پتر وابەستە بوو بە سارتەرەوە ، بەگومان پەرتوکی ((ڕەگەزێکی دیکە)) کە هی ئەوە گرنگ ترین پەرتوکی ئازادی هێنەرە بۆ ژنان لە سەدەی بیستەمدا، هەروەها کاری ئەدەبی گرنگیشی هەیە، هەندێک لە ژنانی فەرەنسی هەرشەکی دوژمنکارانەی((نا بابەتیان)) کردە سەر سیمۆن دو بوفوار، لە ڕاستیدا هەکاری زەر هەن بۆ ڕەخنە گردن هیچ پەیوەندی نییە بە ئەدەبەوە .

بۆ ڕای من دەکرا دی بوفوار فەیلەسوفێکی پتر گرنگ تر بوایەت لە ((ژان پۆل سارتەر)) بەڵام دەست بەرداری فەلسەفەکەی خەی بوو لە پێناوی ئەودا، باوەڕی بە فەلسەفەی بونگەرایی سۆشیالیزم لیبراڵ هێنا ، سارتەر لە ڕووی فیکری و سۆزداریەوە هەژموونی خەی سەپاند بە سەریدا ، بە تەنها دەژیاو فرمێسکی خۆشویستی دەشت ، لە ژیانیدا پەیوەندی جەراوجەری هەبوو، چەنی بویستایە لە نەوان ژنان دەهاتو دەچوو، ئەوەشی ڕایگەیاند تەنها فرمێسکێکی بە ژنێک نەشتووە .. پارادەکسی ئاشکراو ووون بە دیدەکرێت لە نەوان ژیان و نوسینەکانی سارتەرو سیمۆن، سارتەر سەبارەت بە ئازادی گەلی جەزائیر لە ژێر دەسەاتی فەرەنسی و ئازاد بوونی پیاوی ڕەش لە ژێر دەسەاتی پیاوی سپی دەنووسی ، بەڵام ژنانی بە کار دەهێناو دەیچەوساندنەوە ، کە چی سیمۆن دو بوفوار لە سەر ئازادی ژنان و چەوساندنەویان لە ووی سیاسی و ئابووری و جنسی دەنوسی، بەڵام ژیان و پسپۆرێکەی گرێ و وابەستەی پیاوی لە سەر بوو .

داهێنانی بنەڕەتی ڕەخنەکی گرنگ دەگەڕێت لە هەڵوەشاندنەوەی مۆدای نەوان گشتی وتایبەت، ئەوەی داهێنەری ژن یان داهێنەری پیاودێنوسن دەمێنێتەوە و دەژێت ، ئەمە بەیارێکی ئەستەم مەگەر بە دەگمەن بە دیبهێندرێت بە هەی ئەو بارو دۆخ و ڕەوشتەی نوسەری ژن یان پیاولە سارتەای منداڵیانەوە تێیدا دەژێت .. سیمۆن دو بوفوار لە منداڵیەوە لە ژێر دەسەاتی دایکێکی کاسۆلیکی توندڕەودا ژیاوە،

ەقی لە دەستەبات و چاودێریکانی هەبوو، پەنای دەبردە بەر باوکی چونکە پتر ئازادی پە دەبەخشی ، ەقی لە دایکی دەبوو پێیوابوو هەمایکە بە شێوانگیزی، باوکی خۆشدەویست و بەرزی کردەوە بە پلەی خودایی، کە چی ((سارتەر)) وەکو خۆشویستیک جێگای باوکی موقەددەسی گردەوو، تارمایی شێوانگیزی ((دایکیش)) لە نەستیدا جێگیر بوو، بوو بە ئاو تاریکایی لە دڕاوی کات و شوێن هاو شوێی شەیتان دەیترساند، سیمۆن دو بوفوار بیری باوکایەتی و پیاو لای بوو بە ئاو پردی کە سیمۆن بە سەریدا دەپەڕیوە بە چووە نێو دونیای نەرایەتی و خە دزینەوە تێیدا، ئەمی بە سەرکەوتنکی گەورەوە ئەنجامداو بوو بە نوسەرکی گەورەی جیهانی لەهاتوو، بەڵام ژیانک دژیا ەایدکەشا بەرەو کۆتایەو غەمباری و هەستی بە ئازاری ون بوون دەکرد، ون بوونی خود پتر لە نێو ون بوونی پیاودا.

فرمسکی دووری دەشت بە خودی ەاستەقینە پتر لە دووری سارتەر وەکو وەهمک ، زەربەی ژنانی داهێنەر لە جیهاندا دەکەونە نێو ئەم جەرە تەزگانەوە، کچک بە جەرک پەروەردە دەکرەت دەبەتە دوژمنی دایکی و کە چی باوکی خۆشدەوەت، ئەم دەخە سایکۆلۆژیە ناچاری دەکات مژوو و دونیاو هونەرو ئایین و نەریت وەشنبیری باوکایەتی پیاو بەرزکاتەوە بە ئاسمان و دایکیش دابەزێنەت بە ژێر ئەرز، ەقی لە خۆی و دایکی و هەموو کچکی هاو جنسی خۆی دەبەتەوە و سود لە ئەفکاری نوشداری سایکۆلۆژی نوێی سیگمەند فرەید وەر دەگرەت ، باوک دەنرخێنەت بە حوکمی بەماویی باوکایەتی، دایکیش وەکو وەحشک وەنا دەکات، دایک لە نەستی منداڵدا دەکاتە بکوشی باوک ، کەسایەتی دایک دابەش دەکات بە دوو بەش، بەشی خودایی چاک و هەستیار ، وە ئاو بەشکەشی شەیتانی، کچ بەشی هەستی خودایی لای باوکی دادەنەت و دایکیشی دەبەتە دوژمنی و هەروەها مەنافسەی دایکی دەکات بە بە دەست هێنانی خۆشاویستی باوک ، هاوکاری باوک دەکات بو پترکردنی مەودای جودایی نێوان دایک و کچ بە هەژمون کردنی دەستەبات بە سەریاندا و واتای ((پەرتکەو زاکە)).. سیمۆن دو بوفوار و زەرک لە ژنان بوون بە دیلی ئەم نەستی شیزۆفرنیایە ، لە قەناغکدا کەسایەتی مە ادگرەت و کەسایەتی پیاو دەبەتە جێگرەوەی و ژنیش دەبەتە شەیتان .

داهێنانی بنەەتی و یاخی لە ەوشتی دوالیزم پک دەت و دەکرەت نەستی مە یان نەر بگەەت و هەشیاری باەای ئینسانی بەرهەم بهێنەت ،، دواجار ئەمە ئەبەتە خولیای بونیادنانی سیستەمکی سیاسی نوێ و پێیوندیکی ئابووری و کەمەایەتی و ئەخلاقی دادوەرانە لە سەر

بنەمای یەکسانی و ئازادی ، ئەو سیستەمە کار دەکات بۆ پەروەردەو فێر کردنی منداڵ بۆ شیوەیەکی مرۆڤ پەروەرانە کە بۆ یەکسانی تەماشای دایک و باوک و ژن و پیاو بکات ، هەروەها لە نێوان کەمە و تاک لە دەوڵەتکان و گەلان و چینەکان ، ئەم ئاڵوگۆڕە یەکسانیەی فکرو مادە بنەڕەتیە ، بەرنگار دەبێتەوە لە دابەش کردنی ئینسان یان کەمگا ، بەیارکی لەم چەشنە دگمانە چونکە ئەمە لە ((دونیای سەرمایەداری و باوکایەتی وگۆگزی و عەسکەرتاری و ئاینی)) دەژین، کە لە سەر بنەمای هێزو ستەمکاری و جەنگ و دوژمنکاری و چەوساندنەوە و فریودان بونیاد نراوا .. کە چی لەولاشەوە زەر بەی دەکەن سەبارەت بە دیمەکراتی و داد و ئاشتی و خۆشویستی ..

نوال السعداوی – الحوار المتمدن – ٥٨٥٦ – ٢٠١٨ / ٤ / ٢٥

ڕەحی بەرپەرچدانەوە لەبەرامبەر فاشیزمی خۆەکیدا … یاسین لەتیف

کەی ڕوداوەکانی کوردستان و ڕەوشی دوگمای سیاسی و ئەو پاوەنخوازیەی کە تاکە حزبێك لە کوردستان پێی هەڵدەستێت و ، خۆی بە حیزبی سەرکردە دەقەبڵەنێت ، تەنها ئەو ڕاستیەمان لا دەچەسپێنێت هەڵدی هەڵدی فاشیزمی عەشیرەتی پایەکانی خۆی پتەو دەکات و کەمەڵك بەڵتەجی و ئینسان کوژ بە خۆو دەکات بۆ ترس و تۆقاندن خستنە نێو دێی هاونیشتمانیانەوە ..ئەمڕ فاشیزمی عەشیرەتی لە کوردستان کە ((پارتیە)) حوکم دەکات و هیچ پێچ و پەنهانیەکی سیاسی و کردەی ستەمکاری نەماوە سیستەمی فاشیزم ئەنجامی نەدات تا لە خەکی بشارێتەوە ، بە بۆ پەردەو بە بۆ دەربەستی تاوانەکانی ئەنجام دەدات . ماف و ئازادیەکانی خەڵك لە ژێر پێ دەنێت ، حورمەت و کەرامەتی مرۆڤ دەشکێنێت ، ژیان و گوزەرانی خەڵك تڵك دەدات و ، لە هەمان کاتدا کەمەڵك دزو جەلادو دەکاتە کەگا بە سەر هاونیشتمانیانەوە ، هیچ ناوەندکی یاسایی و شەرعی و مەدەنی

بوونیان نەماوە تەنها باندی مافیایی حیزبی نەبێت .. بە ئاشکرا بەتەجیەکانیان هاوڵاتی دەفڕێنن و دواجار بە دڕندەترین شێوە تیرۆری دەکەن و مەش میوانیان نییە . ئیتر قسە کردن لە بابەکی ئەم فاشیزمە عەشیرەتیە و دووبارە کردنەوەی دووبارە بووەکانی ئابردوو کە زۆر بەزارکەرو بێ تام بووەو وەکو ئەکتێکی سونەتی بێ ئەرزش هیچ بەرهەمێکی نابێت ..ئیعترازاتەکان وەکو دووبارە کردنەوەی ئەو دووبارە بووانە تەنها موتیفێکە بێ پتر دەست ئاوەڵا کردنی فاشیزمی خۆیەکی بێ بەردەوام بوون لە ئەنجامدانی تاوانەکانی . یان خۆبادان و خۆ نمایش کردن و خۆ دەرخستن لە میدیاو تیقیەکانەوە و شین و شەپۆڵ گێڕان بێ قوربانیە تیرۆر کراوەکان تەنها خۆ خەریك کردن و خۆ بواردنە لە حەقیقەتی ئەکتی بەرپەرچدانەوە لە بەرامبەر دەعەجانی فاشیزمدا . شیوەنەکان و هات و هاوار تەنها ڕووی ئەودیوی سایکۆلۆژی شیوەن گێڕانمان بێ ئاشکرا دەبێت ، ڕەك سەلماندنی تیرۆرەکەی ((سیگمۆند فرۆیدە)) لە ڕووی سایکۆلۆژیەوە ، کە پێوایە شین و شەپۆڵ گێڕان بێ قوربانی و مردووەکان جۆرێکە لە چۆڕ وەرگردن ، لە نەستەوە جۆرێکە لە پیشاندانی خۆشی و حەز کردن لە مردنی ئەو کەسە ، شیوەن کردن جۆرێکە لە دەربڕینی خۆشی و ئاسودەیی بێ لە ناو چوون و مردنی ئەو کەسە .. چونکە ئەزموونێکی مێژوویمان هەیە لە گەڵ سیناریۆی ئەم جۆرە کارەساتانەدا ، لە چرکەساتی هەر کردەیەکی تیرۆردا سیناریۆی مراسیمی شین و شەپۆەکان سەر لە نوێ خۆیان مانۆفێست دەکەنەوەو ، هەمان ڕوخسارەکان دەردەکەونەوە و هەر ئەو کارەکتەرانەی پێشوی سەر تیقیەکانن بێ قوربانیەکان دەست بە شیوەن گێڕان دەکەن و هەمان سیناریۆو هەر هەمان ئەو قسەو ڕستانە دووبارە دەکەنەوە لە مەحکوم کردنی ئەم دەسەڵاتە کە ژمارەیەکی زۆر تیرۆری سیاسی و ڕەشنبیری فاشستانەی ئەنجام داوە بە شێوەیەکی هەڤیانە .. ئەم کارەکتەرە شیوەن گێڕانە بیریان چووە شیوەن گێڕان بێ قوربانیەکان هیچ بەهایەکی سیاسی نیەو کارگەری ئەوەی نابێت تا بتوانێت موویەکی فاشیزمی عەشیرەتی بپڕێنێت . ئەسڵەن فاشیزمی عەشیرەتی بەو کاردانەوە پاسیڤە شاگەشکە دەبێت و بە قەد کارەکتەرەکانی شیوەن گێڕ چۆڕ لەو شیوەن گێڕانە دەبینێت کە عەزاباران مەراسیم و خۆپیشاندان و گردبوونەوەی بێ ئەنجام دەدەن ، چونکە دەسەڵاتی فاشیزمی خۆیەکی ئەو شیوەنانە بە جۆرێك لە جۆرەکان بە دیمۆکراسی لە قەڵەم دەدات ، ئەو فەزایە بە فەزای دیمۆکراسی دەزانێت و بە مەکرەمەیەکی حیزبی دەزانێت بێ مڵگەل، لە هەمان کاتیشدا وەکو دیمەن و ڕوخسارێکی دیمۆکراسی سیستەم پیشانی دونیای دەرەوەو ڵای نێودەوڵەتی دەدات .. تەنها ڕێگایەك بێ بەرگردن لە فاشیزمی خۆیەکی بەرپەرچدانەوەیەتی بە شێوەیەکی ڕادیکاڵانە ،

گەانەوەیە بۆ ڕوحی بەرگیری پەیگیرانە و چاندنی ئەو ڕوحە لە ناخی تاك بە تاکی ئەم کۆمەڵگایەدا ، فۆدانی ئەو پارەدایمە ناەزایەتیە پڕپۆستیەی کە حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان بە شێوەیەکی پاسیڤانە هێناویانەتە نێو دونیای سیاسی ئێمەوە ، ڕوحی تۆەیی و ئینۆرژی خەبات و توانای خەڵکیان لاواز کردووە لە بەرامبەر هێڕشتی فاشیزم دا . چونکە ئەم حیزبانەو کولتوری تەحەزب بوون خەڵگیان لە دۆخی مت بووندا ڕاگردووە و پتر ڕوحی شۆشگێڕانەی سێ کردووە ، چونکە ئەم حیزبانە فاکتۆکی کاران بۆ بتەو کردنی پایەکانی فاشیزم لە کوردستان ، لە بەرامبەر لە خشتەبردنی خەڵکدا بەشی ڕوویان لە حاشیەی پارتیەوە بەر دەکەوێ لە تاڵانکاری ، بۆیە ئەمانیش خەڵك سەرقاڵ دەکەن بە ناوی ئۆپۆزسیۆنەوە بۆ پەردە پۆش کردنی ستەمکاری و تاڵانکاری و پاراستنی پایەکانی فاشیزم لە کوردستان . هەر خودی ئەم حیزبە ئیفڕمیستانە بەشێکن لە سیستەم و بەردەوامی دەبەخشنە تەمەنی بۆگەنی فاشیزمی خۆەکی .. تەنها ستراتیژیەك بۆ بەرگیری و بەرپەرچدانەوەی ستەمکاری هەژاندنی پایەکانی فاشیزمی خۆەکیە ، پێش ئەوەی ببێتە لیقینتاسەکەی تۆماس هۆبز و هەموومان لوشکات دەبێت تەواوی ئیرادەکان و تواناکانمان یەکخەین لە چواچێوەی بزووتنەوەیەکی سیاسی ڕادیکاڵ و بەرجەستە کە لە نێو هەناوی چەوساوەکانەوە هەڵقوڵا بێت بە هەزاران و ملیۆن وەکو مستەکی ئاسنین بکەشین بە لەزی ئەم لیقینتاسە جانەوەرەداو بە خۆکەرەکانی و ئەو فاشیزمە خیەکیە کە هەر ڕۆژەو گەنجەکی ئەم وڵاتە بە دڵندەترین شێوە شەاڵی خوێن دەکات .. دەبێت ئەو خەش خەیاڵیە وە لاوە نێین و، نابێت چاوەڕێی گورگ بکەین مافمان بۆ بسەنێت . چونکە هەر تاوانێك ئەنجام دەدرێت بۆ خۆ کردنە چاوی خەڵك ، باس لە پێك هێنانی لیژنە دەکەن بۆ دڵزینەوەی تاوان باران ، بەڵام مەهزەلەکە لەوەدایە ڕاستیەکان ئەوەمان پێ دەڵێت خودی خۆیان تاوانباری ڕاستەقینەن ، سیستەم لە هەر تاوان و ڕوداوێکدا هەمیشە ئامانجێکی دیاریکراوی هەیە هەر بۆ ئەوەش سیستەم و دەسەاڵت سیستماتکانە کار لە سەر لاواز کردنی زاکیرەو بیرکردنەوەی ئینسان دەکات . مرۆڤی بۆ بیرو زاکیرەش ئاسان بە گاڵان دەکرێت . ئەم پارەدایمە سیاسیە تەنها لە کوردستان کاری لە سەر ناکرێت ، بەکو ئەمە ئەکتۆکی یەنۆڤرسااڵی فاشیزمی ڕۆژهەاڵتیە ، چونکە فاشیزمی ڕۆژهەاڵتی تا ئەو جێگایە پێویستی بە ئینسانە جەنگی بۆ بکات ، یان پاسەوانی بۆ بکات و وەکو بەتەجی هەمیشە لە ئامادە باشیدا بێت بۆ ئەنجام دانی تاوان ، یان وەکو کارو مەو و بزن بکرێنە ئۆبجێکتۆف و سەر ببڕێن و سیناریۆ و مەشهەدی سەربڕینەکانیش بۆ ترس و تۆقاندن لە ماس میدیاو تۆە کۆمەاڵیەتیەکانی دیجیتاڵی کۆمیکایشنەوە

پیشانی ئینسان و نەیارەکانیان بدەن و ، جەبروت و دڕندەیی و خوێن خڕی خەیان پیشانی مەگەل بدەن ..